

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

- Mehmet KIBIL** 25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması: Anzaklar Yanlış Yere mi Çıktılar?
- Ahmet USLU** Türk Basınında Gagavuzlar (1931-1938)
- Hasan KARAKUZU** Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen'in Hayatı ve Siyasi Mücadelesi
- Gülzade Merve İNCE
Cevat İNCE** Tekirdağ'ın Kapaklı/Karaağaç Köyü Camii ve Mektepli Camiler Tipolojisi
- İsmail SABAH** Eceabat İlçesindeki Tarihi Cami Kitabeleri ve Hazirelerde Mevcut Osmanlı Mezar Taşlarına Dair Bazı Tespitler

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Cilt / Skin 23

Sayı 36

Bahar / Spring 2024

ISSN: 2148-0877

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın İsmi: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Publication Name: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies*

Yayın Türü: Süreli Hakemli Yayın

Publication Type: *Periodical Peer-Reviewed Publication*

Yayın Şekli: Yılda iki kez, Türkçe ve İngilizce

Publication Form: *Twice a Year, in Turkish and English*

ISSN: 2148-0877

Sahibi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU

Owner: *On behalf of the Çanakkale Onsekiz Mart University, Prof. Dr. R. Cüneyt ERENOĞLU*

Dergi Hakkında: Dergi Hakkında: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun onayıyla yayınlanır. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nda yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

About The Journal: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies is a peer-reviewed journal published twice a year. After the evaluation of the editorial board, the submitted papers are delivered to two, or three if need be, referees specialized in the related issue. Upon the approval of the editorial board, the paper is published. Ideas defended in the papers published in The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies belong to the authors. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.*

Tarayan İndeksler/Indexing:

Modern Language Association (MLA)
International Institute of Organized Research (I2OR)
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
Scientific Indexing Services (SIS)
Index Islamicus Arastirmax

Türk Eğitim İndeksi
Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD)
Akademik Türk Dergileri İndeksi
Akademik Araştırmalar İndeksi
Bilimsel Yayın İndeksi

Kapak Tasarımı: Emre ÜNAL

Mizanpaj: Gülcan KUŞ

İletişim/Contact:

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi (AÇASAM) Kemalpaşa Mah., Cumhuriyet Blv. No:38, 17100

Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 22102 | **Faks:** (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr

E-posta: canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü/Editors

Prof. Dr. Muhammet ERAT

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ali SÖNMEZ

Prof. Dr. Alptekin YAVAŞ

Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU

Prof. Dr. Cumhur ARSLAN

Prof. Dr. Mehmet Ali YOLCU

Prof. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

Prof. Dr. Şeref ULUOCAK

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ

Doç. Dr. Azer Banu KEMALOĞLU

Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR

Doç. Dr. Cengiz PARLAK

Doç. Dr. Dilek KANTAR

Doç. Dr. H. İhsan ERKOÇ

Doç. Dr. Özkan KESKİN

Doç. Dr. Semiha ALTIER

Doç. Dr. Sercan Hamza BAĞLAMA

Doç. Dr. Taner GÖK

Dr. Öğr. Üyesi Aytun YAZGI

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAYHAN

Dr. Öğr. Üyesi Onur USTA

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
34. Sayı (Nisan 2023) Hakemleri

Prof. Dr. Ali Osman Uysal
Prof. Dr. Burhan Sayılır
Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan
Prof. Dr. Figen Atabey
Prof. Dr. Gültekin Yıldız
Prof. Dr. Mesut Uyar
Prof. Dr. Murat Soygeniř
Prof. Dr. Mustafa Argunřah
Doç. Dr. Azer Banu Kemaloğlu
Doç. Dr. Barıř Borlat
Doç. Dr. Bülent Hünlerli
Doç. Dr. Derya Çini řimşek
Doç. Dr. Serdar Yurtsever
Doç. Dr. Suna Altan
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih Baş
Dr. Öğr. Üyesi Mithat Atabay
Öğr. Gör. Dr. İsmail Sabah
Öğr. Gör. Dr. Yusuf Ziya Altıntaş

ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI TÜRK YILLIĞI

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Cilt / Skin 23

Sayı 36

Bahar / Spring 2024

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KIBİL

25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması: Anzaklar Yanlış Yere mi Çıktılar?
April 25, 1915 Anzac Landing: Did the Anzacs Land in the Wrong Place? 1-27

Ahmet USLU

Türk Basımında Gagavuzlar (1931-1938)
Gagauz in the Turkish Press (1931-1938) 28-38

Dr. Hasan KARAKUZU

Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen'in Hayatı ve Siyasi Mücadelesi
The Life and Political Struggle of Çanakkale MP Zekiye Gülsen..... 39-60

Gülzade Merve İNCE / Cevat İNCE

Tekirdağ'ın Kapaklı/Karaağaç Köyü Camii ve Mektepli Camiler Tipolojisi
Typology of Tekirdağ Kapaklı/Karaağaç Village Mosques and Seminary Mosques..... 61-103

Öğr. Gör. Dr. İsmail SABAH

Eceabat İlçesindeki Tarihi Cami Kitabeleri ve Hazirelerde Mevcut Osmanlı Mezar Taşlarına
Dair Bazı Tespitler
Findings on the Historical Mosque Inscriptions and Ottoman Gravestones in the Cemeteries
in Eceabat District 104-135

25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması: Anzaklar Yanlış Yere mi Çıktılar?

Mehmet KIBIL*

Özet

25 Nisan 1915'te gerçekleşen Arıburnu çıkarmasında yaşananlar, Çanakkale Muharebeleri içinde en çok konuşulan hususlardan biri olarak günümüzde hala yoğun olarak tartışılmaktadır. Arıburnu çıkarması, Anzak Kolordusunun ilk gün hedeflerini ele geçirememesi nedeniyle başarısızlık olarak değerlendirilmiş ve bu başarısızlığın temel nedeni olarak Anzakların yanlış yere çıkarma yapmış olmaları gösterilmiştir. Savaşın ardından yayınlanan eserlerde "Anzakların yanlış yere çıktığı" iddiası ortaya atılmış ve bu iddia etrafında birçok senaryo geliştirilerek bu hatanın nedenleri hakkında çeşitli teoriler öne sürülmüştür. Avustralyalı tarihçilerin öncülük ettiği bazı araştırmacılar, Çanakkale'deki hezimetin tek nedenini bu hataya indirgeyerek, suçu İngiliz donanmasına atma eğiliminde olmuşlardır. Ancak, bu iddialar belgelere dayanmayan ve bilimsel yöntemlerle analiz edilmeyen varsayımlardır. Anzak Kolordusunun yanlış yere çıkarıldığı ve muharebelerin seyrinin bu nedenle değiştiği iddiasının bilimsel yöntemlerle belgelere dayalı olarak detaylı bir şekilde incelemesi, Çanakkale Muharebeleri'nin tartışmalı bir yönünü açıklığa kavuşturarak daha iyi anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Anzak Kolordusu, Arıburnu Çıkarması.

* Dr., mehmetkibil@hotmail.com

April 25, 1915 Anzac Landing: Did the Anzacs Land in the Wrong Place?

Abstract

The Anzac landing, which took place on April 25, 1915, continues to be a subject of intense interest and analysis today, as one of the most discussed issues in the Gallipoli campaign. This landing operation was considered a failure, especially because the ANZAC could not capture its targets on the first day, and the main reason for this failure was that the Anzacs landed in the wrong place. Many scenarios have been developed around the claim that “the Anzacs land to the wrong place” and various theories have been put forward about the reasons for this mistake. Some researchers, especially Australian historians, tended to reduce the sole reason for the defeat in Gallipoli to this mistake and put the blame on the British navy. However, these claims are assumptions that are not based on documentation and have not been analyzed by scientific methods. A detailed examination of the claim that Anzac soldiers were deployed in the wrong place, based on scientific data and documents, is extremely important for a more in-depth understanding of the Gallipoli Campaign.

Key Words: Gallipoli Campaign, Anzac, Anzac Landing.

Giriş

Çanakkale Muharebeleri, I. Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biridir. Ancak aradan geçen yüz dokuz yıl içinde muharebelerle ilgili çeşitli hurafeler ve mitler ortaya atılmış, gerçek olaylar ile hurafeler arasındaki sınır zaman içinde belirsizleşmiştir. Bu karmaşık durum, muharebelerin objektif olarak değerlendirmesini engelleyerek, zamanla ortaya çıkan efsanelerin ve yanlış inançların gerçek hadiseler gibi anlatılmasına sebep olmuştur. Özellikle 25 Nisan günü Arıburnu çıkarmasında yaşananlar hakkında çeşitli yanlış bilgiler ve mitler üretilmiştir.

Arıburnu çıkarması, 25 Nisan çıkarmaları içinde kritik bir yere sahiptir. Çıkarma başarılı bir şekilde gerçekleştirilse de hedeflerin ele geçirilememesi nedeniyle tarihçiler tarafından başarısız bir operasyon olarak nitelendirilmiştir. Anzak birlikleri, sayıca az olan Türkler karşısında dar bir kıyı şeridinde sıkışıp kalmış ve ilk gün hedefleri muharebelerin sonuna kadar ele geçirilememiştir. Bu durum, ilerleyen yıllarda Anzak çıkarmasıyla ilgili birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Çıkarma için seçilen bölge, Anzak Kolordusuna verilen hedefler ve kolordunun genel harekât planı içindeki rolü gibi hususlar hakkında yapılan tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bu tartışmalar, birliklerin yanlış yere çıkıp çıkmadığı, karşılarındaki Türk askerlerinin sayısı ve çıkarma sırasında Türklerin makineli tüfek kullanıp kullanmadığı gibi tartışmalı konulara odaklanmıştır. Tarihi kaynaklar ve literatür, bu soruları yanıtlamaya yönelik çeşitli iddialarla doludur. Ancak bu iddialar çoğunlukla hatalı bilgilere dayanmaktadır ve bu hatalı bilgiler zaman içinde birer mit haline gelerek yayılmıştır. Arıburnu çıkarmasıyla ilgili tartışmanın odağında, çıkarmanın yanlış bölgeye yapıldığı iddiası bulunmaktadır. Kabatepe'nin 1,8 km kuzeyindeki sahile çıkılması gerekirken neden Anzak Koyu gibi son derece dar ve elverişsiz bir bölgeye çıkıldığı günümüze kadar çeşitli tartışmalara yol açmış, bu husus hakkında çeşitli iddialar dile getirilmiş ve yapılan hata neticesinde muharebenin seyrinin kesin olarak değiştiği belirtilmiştir. Bu iddialar, Anzak Koyu'na ayak bastıktan sonra karşılaşılan sarp arazide ilerlemek zorunda kalan askerlerin hedeflerini ele geçiremedikleri argümanlarıyla desteklenmiştir. Günümüzde özellikle Avustralya'daki genel kanı, muharebenin bu hata nedeniyle kaybedildiği yönündedir.

Bu çalışma, Çanakkale Muharebeleri'nin en tartışmalı konularından birini ele alarak, konu ile ilgili hurafeler ve mitlerin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Anzakların gerçekten yanlış bir noktaya çıkıp çıkmadığı sorusu, Türkiye'de ilk kez kullanılan belgeler ışığında detaylı bir şekilde incelenecektir. Aynı zamanda, çıkarma anındaki karışıklığın Anzak Kolordusunun hedeflerini ele geçirememesine olan etkisi analiz edilerek Arıburnu çıkarmasının bu en tartışmalı yönünün aydınlatılması hedeflenmektedir. Anzakların hedeflerini ele geçirememesi nedeniyle çıkarmayı başarısız olarak değerlendirmek, sadece çıkarma noktasının seçimiyle açıklanabilir mi, yoksa bu durumda rol oynayan çeşitli diğer faktörler de dikkate alınmalı mıdır? Bu sorunun cevabı, tarihsel kaynakların detaylı bir şekilde incelenmesi ve farklı perspektiflerin dikkate alınmasıyla elde edilebilir. Çanakkale Muharebelerinin

hurafelerden arındırılması, muharebelerin bütünsel bir perspektifle sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi ve daha iyi anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir.

İtilaf Çıkarma Planı ve Kabatepe'nin Kuzeyindeki Sahilin Seçimi

Mart 1915'te Akdeniz Seferi Kuvveti Başkomutanlığına getirilen Orgeneral Ian Hamilton'a verilen görev, en kısa yoldan Kilitbahir Platosu'nu ele geçirip Boğaz'ın en dar yerine (Kilitbahir-Çanakkale hattı) inmek suretiyle buradaki Türk istihkamlarını etkisiz hale getirip donanmaya temiz bir geçiş sağlamaktır. Dolayısıyla çıkarma planı mutlaka ana hedefe uygun olarak hazırlanmalıydı. Çıkarma yapılacak muhtemel sahiller arasında Boğaz'ın Asya tarafı, Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyindeki Saroz-Bolayır bölgesi ve Yarımada'nın güney sahilleri vardı. İhtimaller arasında yer alan Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyindeki Bolayır bölgesi ve güneyde Asya yakasındaki sahiller kısa sürede elendi. Zira bu bölgeler ana hedefe hem mesafe olarak uzaktı hem de içinde çeşitli riskler barındırıyordu. Harekatın temel amacı donanmaya Boğaz yolunu açmak olduğuna göre mümkün olan en hızlı şekilde Kilitbahir-Çanakkale hattına ilerlemek gerekliydi. Hamilton, bunun için en kestirme yolun Yarımada'nın güneyine yapılacak bir çıkarma olduğunu kavramıştı. Çıkarma anında ve karaya çıkıldıktan sonra birliklerin hedeflerine ulaşabilmeleri için en hayati unsur; her aşamada donanmanın birliklere sağlayacağı ezici ateş gücünden azami derecede faydalanmaktır.

Yarımada'nın güneyinde Anafartalar'dan güneye Seddülbahir kıyılarına doğru çıkarma yapılabilecek çok sayıda uygun sahil vardı. Ordunun karaya çıktıktan sonra hızlı şekilde Kilitbahir'e ilerlemesi için en uygun sahiller Kabatepe bölgesinde bulunmaktaydı. Kabatepe sahilleri hem çıkarmaya uygun oluşu hem de Kilitbahir'e yakın olması (8 km) sebebiyle oldukça cazipti. Kuzeyde Kocaçimentepe silsilesi ve güneyde Kilitbahir Platosu arasından ordunun bütün ağırlıklarıyla ilerleyebileceği uygun bir geçit imkânı vardı.¹ Hamilton'a göre Kabatepe bölgesi hedefe giden yolda en ideal çıkarma bölgesiydi. Ancak Türkler Kabatepe'nin stratejik önemini kavradığı için bu sahili kuvvetli şekilde savunmaktaydılar. Sahildeki Türk savunmasının güçlü olduğu gören Hamilton; "Bu bölgeyi planlardan çıkarmaktan başka seçeneğim yok." diyecekti.²

Daha güneyde, Seddülbahir bölgesinde de çıkarmaya uygun çok sayıda koy vardı. Özellikle İlyas Baba Burnu civarında Tekke Koyu, Ertuğrul Koyu ve Morto Koyu'ndaki sahiller kumdu ve kıyıda su derinliği çıkarma teknelerinin yanaşması için uygundu. Arazi kıyılardan itibaren Alçıtepe zirvesine kadar kademeli olarak yükselen düz ve açık bir araziydi. İngilizlerin yaptığı keşif ve gözlemler neticesinde arazinin bu düz yapısı sayesinde donanma çıkarmanın ilk aşamasından itibaren Türk savunmasını üç yönden ateş altına alınabileceği ve ilerleyen birliklerin önünün kolayca açılacağı tespit edilmişti.³ Hamilton'ın çok önemseydiği donanma desteği bu bölgede (Seddülbahir kıyılarından Alçıtepe zirvesine kadar) her daim ordunun yanında olacaktı.⁴

1 Henry W. Nevinston, *The Dardanelles Campaign*, Nisbet&Co.Ltd., London 1918, s.78.

2 *The Final Report of the Dardanelles Commission*, H.M. Stationary Office, London 1919, s.98

3 The National Archives (TNA), WO, 95/4304, EK-6.

4 Diğer taraftan, Savaş Bakanı Lord Kitchener da Hamilton'a çıkarma yapmak için en uygun noktaların Seddülbahir (Ertuğrul) ve Morto koyları olduğunu belirttikten sonra Kabatepe kuzeyine bir aldatma çıkarması yapmasını tavsiye etmiştir. Australian War Memorial (AWM), AWM4, 1/4/2 Part 2.

Hamilton'ın aklındaki plan, Savaş Bakanı Lord Kitchener'dan aldığı destekle kısa sürede belirginleşti. Ana çıkarması bölgesi olan Seddülbahir'e elindeki en iyi birlik olan 29. Tümen ile çıkmaya karar verdi.⁵ Çıkarma ile ilgili 1 numaralı operasyon emri 13 Nisan'da birliklere gönderildi. Verilen emirde "harekâtın amacı" şu şekilde tanımlanıyordu: "Harekâtın ana hedefi, öncelikle Kilitbahir Platosu ve Boğaz'ın en dar yerinin ele geçirilmesi, daha sonra buradaki tabyaların susturulması suretiyle donanmanın Boğaz'dan geçmesine yardımcı olmaktır."⁶ Görüldüğü gibi Hamilton'ın ana çıkarma bölgesi Seddülbahir kıyılarıydı. Burada tespit edilen beş ayrı sahilden (Yarımada'nın en güney ucunda tespit edilen S,W,V,Y,X sahilleri (sırasıyla Morto, Tekke, Ertuğrul, Pınarıçi ve İkiz Koyları) ilk etapta 4.900 asker karaya çıkarılacaktı. Karaya çıkacak birlikler karşılarındaki Türkleri geri atıp hızla ilerleyecek ve ilk günün akşamında, İlyas Baba Burnu'ndan 8 km uzaklıktaki Alçıtepe'yi ele geçireceklerdi. Ertesi gün güçlü şekilde Kilitbahir Platosu istikametine ilerlenecek ve plato işgal edilecekti.

Anzak Kolordusunun Kabatepe'nin kuzeyine (Z sahili) yapacağı çıkarma ise ana çıkarma bölgesi olan Seddülbahir çıkarmalarının tamamlayıcısı niteliğindedir. Seddülbahir bölgesine çıkacak olan ana çıkarma grubunun kuzey yanı koruma altına alınacaktı. Bu amaçla bölgeye hâkim Conkbayırı-Kocaçimentepe silsilesi işgal edilecek daha sonra Maltepe'ye ilerlenecekti.⁷ Maydos-Gelibolu ve Bigalı-Kocadere yollarına hâkim olan bu tepenin ele geçirilmesiyle kuzeyden gelecek Türk birliklerinin önü kesilerek mümkün olduğu kadar fazla Türk birliğinin dikkati çekilecek ve aynı zamanda Seddülbahir'den çekilen Türk birliklerinin de önü kesilecekti.⁸ Daha önce yapılan keşif ve gözlemler neticesinde Bigalı ve Maydos civarında bulunan Türk birliklerinin (19. Tümen ve 27. Alay) dikkati çekilerek Seddülbahir'deki ana çıkarma rahatlatılacaktı. Hamilton, çıkarma planının detaylarını anlattığı telgrafta Anzak çıkarmasıyla ilgili olarak Kitchener'a şöyle demiştir: "*Bu arada Avustralyalılar güçlü bir aldatmaca yapacaklar ve bunun Kabatepe'nin kuzeyinde ciddi bir çıkarma operasyonuna dönüşeceğini ve eğer orada tutunabilirlerse Kocadere'ye doğru ilerleyebileceklerini umuyorum. Burada harekât nasıl gelişirse gelişsin, 29. Tümen'i karşılayanların [Seddülbahir'i savunan Türklerin] kafasında endişe uyandıracak ve Kilitbahir Platosu'nu güçlendirmelerini engelleyecektir.*"⁹

Görüldüğü gibi Hamilton, Anzak çıkarmasını ilk aşamada bir "aldatmaca" olarak değerlendirerek, temel amacın Türk birliklerini üstlerine çekmek olduğunu belirtmekte ve daha çok Avustralyalıların karaya ayak bastıktan sonra başarıyla tutunmalarına odaklanmaktadır.

Karaya ilk olarak Albay Sinclair-Maclagan komutasındaki 1. Avustralya Tümeni'nden 3. Tugay'ın karaya çıkmasına karar verilmiştir. Çıkarma üç kademe halinde yapılacak ve donanma bir seferde mümkün olduğu kadar fazla askeri karaya çıkaracaktır. Birlikler mümkün olan en kısa sürede sahilden yukarı tırmanarak tepeleri ele

5 Akdeniz Seferi Kuvveti daha çok toplama bir ordu görüntüsü çizmekteydi. Fransız birliklerinin yanında Anzaklar olarak bilinen Avustralya ve Yeni Zelandalı askerler hem tecrübesiz hem de eğitimleri zayıftı. Bunun yanında, Churchill'in çabaları ile oluşturulan Kraliyet Deniz Tümeni de iyi bir tümen olmanın çok uzağındaydı. Zira hem askerleri eğitimsizdi hem de tümen bünyesinde topçu birliği dahi yoktu. Eldeki en iyi birlik olan 29. Tümen ise elit bir tümen değildi çünkü tümen bütün olarak hiçbir zaman bir arada eğitim görmemiş, birçok yerden parça parça toplanarak oluşturulmuştu.

6 TNA, WO, 95/4263, EK-1

7 Mehmet Kıbil, *Çıkarmadan Tahliyyeye Arıburnu-Anafartalar Muharebeleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.39

8 AWM, AWM4, 1/4/1, part:2, 13 Nisan 1915.

9 TNA, PRO, 30/57/61/20.

geçirecek, sol kanat Kocaçimentepe silsilesini emniyete alırken, sağ kanat ise Kabatepe bölgesini güvenli hale getirecektir.¹⁰ Hamilton'ın Maltepe'nin ele geçirilmesine dair verdiği emir, Anzak Kolordusu komutanı Korgeneral Birdwood'u düşündürmüştür: "Maltepe'yi ele geçirmeyi biraz zor görüyorum. Bu tepe her yönden topçu ateşine ve karşı taarruzlara açık olduğu için düşmanın hangi yönden; Gelibolu, Maydos, Bolayır veya Kilitbahir Platosu'ndan mı saldıracağını bilmem mümkün değil."¹¹ 14 Nisan'da Arıburnu ve Seddülbahir arasındaki kilit bölgelerde havadan ve denizden keşif çalışmaları yapılmış ve bu gözlem çalışması Anzak Kolordusunun harp günlüğünde not edilmiştir:

"*Queen* Bolayır'dan aşağı doğru Ece Limanı'ndan yakın geçerek Seddülbahir'e indi. Kabatepe kuzeyindeki çıkarma noktaları dikkatlice incelendi. Düşman siperleri ve top mevzileri tespit edildi. Edinilen bilgiler *Queen*'deki istihbarat subayından alınan bilgiler ile de bağdaştırıldı. Bu esnada hiç adam [Türk] görülmedi ve görünüşe göre karada hiçbir faaliyet yoktu. Seçilen sahil mükemmel gözüküyordu. Ele geçirmemiz gereken ve öncelikli hedefimiz olan asıl büyük tepenin (Sarıbayır) sırtları tespit edildi. Bu süreçte hiç ateş edilmedi"¹²

Anzak çıkarması için verilen ilk emirler böyle zorlu bir operasyonda olması gereken netlikten uzaktı. 13 Nisan'da yayınlanan operasyon emirlerinde çıkarma için tarif edilen bölge, Kabatepe sahili ile Küçük Kemikli Burnu arasındaki kıyı şeridiydi.¹³ Ancak bu iki nokta arası yaklaşık 10 km uzunluğundaydı ve bu emirde verilen aralığın mutlaka daraltılması gerekiyordu. Daha sonra komutanlar arasında yapılan istişareler neticesinde, genel çıkarma planını etkilemeyecek şekilde Anzak çıkarmasıyla ilgili verilen talimatlarda değişikliğe gidilebileceği Hamilton'ın kurmay başkanı Braithwaite tarafından Korgeneral Birdwood ile Tuğamiral Thursby'e iletildi.¹⁴ Çıkarmayı himaye etmekle sorumlu 2. Filo'nun komutanı Thursby, çıkarma bölgesinin bu kadar geniş tutulmasından en başından beri rahatsızdı. Birdwood ve kurmayları ile konuşarak bölgeyi daraltma ihtiyacı hissetti. Yapılan toplantıda çıkarmanın sağ kanadı Kabatepe'nin bir mil (1,6 km) kadar kuzeyi, sol kanadı ise Balıkçı Damları olarak belirlendi.¹⁵ Çıkarma, bu iki nokta arasında yapılacaktı. Daha güneydeki Kabatepe sahili Türkler tarafından kuvvetli savunulduğu için buraya hiçbir şekilde yaklaşım dahi istenmiyordu. Görüldüğü gibi, çıkarma noktası için kesin ifadelerle Kabatepe'nin kuzeyindeki sahil seçilmemiş, böyle bir sınırlamaya gidilmemiştir. Thursby'nin çıkarma öncesinde verdiği son emir incelendiğinde, bu, daha iyi anlaşılacaktır. Bu emirde ilk hücum dalgasını teşkil eden 1.500 askerin üç muharebe gemisine (*Queen*, *London* ve *Prince of Wales* gemileri) bölüştürüldüğü ve çıkarmanın en güney kanadının Kabatepe'nin 1 mil kuzeyi olduğu açıkça belirtildikten sonra şöyle denmektedir: "*Queen* gemisinden ayrılacak çıkarma taşıtları Kabatepe'nin 1 mil kuzeyinden, *Prince of Wales* gemisinden ayrılacak taşıtlar *Queen* gemisinin 750 metre kuzeyinden, *London* gemisinden ayrılacak taşıtlar ise *Prince of Wales* gemisinin 750 metre kuzeyinden karaya çıkarılacaktır"¹⁶

10 Albay MacLagan 9. Taburu sağ tarafa, 10. Taburu merkeze ve 11. Taburu da sol tarafta karaya çıkarmak üzere ayırdı. 9. Taburun iki bölüğü Kabatepe tarafına, iki bölüğü ise Topçular Sırtı'nda bulunan Kavaktepe'ye ilerleyecekti. 10. Bölük merkezde Kanlısırt'ı, 11. Tabur ise Conkbayırı'nı ele geçirecekti. 12. Tabur genel ihtiyatta kalacak, dağ toprakları karaya çıkarılır çıkarılmaz Kanlısırt Platosu'na sevk edilecekti.

11 AWM, 3DRL/3376 11/15, File 1/A.

12 AWM, AWM4, 1/4/1, Part:2

13 AWM, AWM4, 1/4/1, Part:2

14 Charles Bean, The Story of Anzac-The Official History of Australia in the War of 1914-1918, Angus&Robertson, Sydney 1941, vol.I, s.221

15 TNA, WO 95/4326

16 AWM4 1-25-1 Part 6.

Yukarıda verilen emirde açıkça görüldüğü gibi, birlikler, Kabatepe'nin 1 mil kuzeyinden itibaren kuzeye doğru yaklaşık 1,5 km'lik bir alanda yayılarak karaya çıkacaklardır. Birdwood ve Thursby ilk verilen emirler üzerinde oynamalar yaparken, Hamilton tamamen 29. Tümen'in yapacağı ana çıkarmalara yoğunlaşmış durumdadır. Gerçekten de Hamilton, en başından beri Anzak Kolordusunun yapacağı çıkarmanın detaylarıyla çok fazla ilgilenmemiş, bütün dikkatini Seddülbahir'deki ana çıkarmalara vermiştir.

25 Nisan Arıburnu çıkarmasının kaderini etkileyen en önemli unsur, çıkarmaların gece karanlığında mı yoksa gün doğduktan sonra mı yapılacağı sorusudur. Bu kritik karar, çıkarmanın gidişatını şekillendirmiştir. Gece karanlığı, çıkarma birliklerinin düşman tarafından daha az fark edilmesine ve hedeflerine gizlice ulaşmalarına olanak tanır. Ancak, aynı zamanda çıkarma teknelerinin yönlerini şaşırmasına ve karaya çıkan birlikler arasında koordinasyon sorunlarına neden olabilir. Gün ışığında çıkarma yapmak düşmanın çıkarmayı daha kolay fark etmesine yol açarken, çıkarma anında ve ileri harekât sırasında birlikler arası iletişim ve koordinasyonun daha rahat sağlanmasına imkân tanır. Dolayısıyla bu kritik karar öncesinde Hamilton, Birdwood ve Hunter-Weston (Seddülbahir'e çıkarma yapacak olan 29. Tümen komutanı) arasında önemli bir toplantı yapılmıştır. Birdwood, çıkarmaların karanlıkta şafakla birlikte yapılması taraftarıyken, Hunter-Weston, içinde barındırdığı riskler nedeniyle buna kesin olarak karşı çıkmıştır. Hunter-Weston'ın gün doğduktan sonra karaya çıkma isteğinden sonra söz alan Birdwood, kendi birlikleri (Anzak Kolordusu) gün doğmadan karaya çıkarsa, Türklerin dikkatini çekerek bunları Seddülbahir'deki ana çıkarma bölgesinden uzak tutup 29. Tümen'i rahatlatılabileceğini belirtir.¹⁷ 19 Nisan'da Lord Kitchener'in sekreteri Yarbay Fitzgerald'a bir mektup yazan Birdwood şöyle der:

“Hamilton bize hareket serbestliği verme konusunda gerçekten çok iyi. Aldığım ilk emirler, askerlerimin donanmanın yapacağı bombardıman ardından karaya çıkması yönündeydi. Benim düşünceme göre bu boşuna olurdu, çünkü bana öyle geliyor ki bu, gelişimizi haber vermekten başka hiçbir işe yaramaz. Bu nedenle artık çıkarmayı kendi istediğim zamanda yapmak için iznim var ve 1.500 askerimi saat 03.30'dan kısa bir süre sonra karaya çıkarıp şansım da yaver giderse saat 08.30 civarında 12.000 askerimin karaya ayak basmış olacağına dair umutluyum. Çıkacağımız arazi çok zorlu ki bu benim sevdiğim şey. Umarım, ağaçlarla kaplı alan adamlarıma istediğim koruma avantajı sağlayacaktır. Birliklerim oldukça cesur ve hareketli, bu nedenle tereddüt etmeden bu zorlu bölgeye gireceklerine inanıyorum. Mümkün olduğunca geniş bir cepheden çıkarak, harekatımın [düşman tarafından] kontrol edilemeyeceğini ve ilk sırtı aşır ilerleyebileceğimizi umuyorum”¹⁸

Görüldüğü gibi Birdwood, içinde barındırdığı riskleri bilerek gece karanlıkta karaya çıkmayı kendi istemiştir. Kendi düşüncesine göre bu şekilde ani bir baskınla Türkler gafil avlanacak ve Seddülbahir'deki ana çıkarmalar başlamadan önce Türklerin bütün dikkati buraya çekilecektir.¹⁹

17 William Birdwood, *Khaki and Gown: An Autobiography*, Ward, Lock & Co., London 1942, s.256.

18 AWM, 3DRL/3376 11/15, File 1/A

19 Diğer taraftan Seddülbahir'deki ana çıkarmadan sorumlu filo komutanı Amiral Wemyss gibi bazı amiraller de Seddülbahir'deki güçlü akıntıya karşı gece karanlığında ilerlemenin zor olacağını ve bazı sahillerde suyun altında ve üstünde olduğuna inanılan ancak tespit edilemeyen kayalıklar nedeniyle çıkarmanın gün ışığında yapılmasını belirtmişlerdir. Lord Wester Wemyss, *The Navy in the Dardanelles Campaign*, Hodder and Stoughton Ltd., London 1924, s.140. Anzak çıkarmasından sorumlu filonun komutanı Amiral Thursby ise gece karanlığında yapılacak bir çıkarmaya itiraz etmemiştir.

25 Nisan 1915 Arıburnu Çıkarması

24 Nisan günü, saat 14.00'te Mondros'tan hareket eden Anzak Kolordusuyla yük-lü 2. Filo, Gökçeada perdesinde gece karanlığını bekleyerek 25 Nisan saat 01.30'da Arıburnu kıyılarından ortalama dokuz kilometre batıdaki buluşma noktasına geldi. Asker dolu üç muharebe gemisi, saat 03.30'da kıyıya doğru ilerleme emrini aldı. Ya-naşma mevkilerinde filikalara bindirilen hücum dalgası, istibotlar tarafından çekilen dörder filikadan oluşan 12 dizi hâlinde ilerlerken, ilk filikalar saat 04.30'dan önce kıyıya yanaşmaya başladı. Ancak bir sorun olduğu kısa sürede anlaşıldı. Çıkarmanın en sağ kanadında Kabatepe'nin kuzeyindeki sahile çıkması gereken grup, daha sonra Anzak Koyu olarak adlandırılacak Arıburnu'nun dibindeki dar koya çıkmıştı. Bu as-kerler koyun hemen arkasında yükselen dik yamaçlarla karşılaştılar.

Çıkarmanın en sağ kanadının Kabatepe'nin kuzeyine çıkması gerekirken neden Anzak Koyu'na çıkılmıştı? Bu soruya çeşitli kaynaklarda farklı cevaplar verilmiş ve çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. İddialardan biri; güçlü bir akıntının filikalari bek-lenenden daha kuzeye doğru ittiğidir. İkinci bir iddia ise çıkarma planında son anda değişiklik yapıldığıdır. Bazı Türk kaynaklarında geçen bir diğer iddia ise, çıkarmalar-dan önce İngilizler tarafından Kabatepe açıklarına bırakılan bir şamandıranın Türkler tarafından gizlice yerinin değiştirildiğidir. Ancak bu iddiaların hiçbirini gerçekleri yan-sıtmamakta ve kafa karışıklığının artmasına sebep olmaktadır.

Bu iddialar arasında günümüze kadar en çok tartışılanı, çıkarma anında ortaya çıkan güçlü bir akıntının tekneleri kuzeye doğru sürüklediği iddiasıdır. Muharebelerin üzerinden yüzyıldan fazla zaman geçmesine rağmen, akıntı iddiasının hala tartışılma-sının temel nedeni, İngiliz resmi tarihinde (hem kara hem deniz) bunun dile getirilmiş olmasıdır. Ancak resmi tarihte yazanlar oldukça tartışmalıdır.²⁰ Öncelikle, 25 Nisan sabahı hava ve deniz son derece sakin. Zayıf bir akıntı ihtimali olsa da bu derece bir sapma yaşanacak şekilde filikalari kuzeye atma ihtimali oldukça zayıftır. Zira çıkar-malardan önce yazılan resmi raporlar incelendiğinde, akıntının Kabatepe-Arıburnu önlerinde değil, Çanakkale Boğazı'nın girişindeki Seddülbahir-Kumkale bölgelerinde olduğu tespit edilmiştir.²¹

Başkomutan Hamilton, Seddülbahir'deki 29. Tümen çıkarması ile ilgili: "*güçlü akıntılar çıkarma yapılacak bölgenin etrafında dönüyor*" derken, Anzak çıkarmasın-dan bahsederken şöyle demiştir: "*Birdwood da benimle aynı düşüncede ve ilk tekneler kıyıya yaklaşırken düşmana hedef olacak kadar gün ağarmadan önce karaya çıkmayı*

20 Julian Corbett, *History of the Great War: Naval Operations*, Longman Green, London 1921, c.II, s.321. Günümüze kadar pek çok İngiliz tarihçi, resmi tarihte yazılanlara dayanarak akıntı iddiasını eserlerinde dile getirmişlerdir. Buna en güzel örnek İn-giltere'nin en bilinen askeri tarihçilerinden olan Liddell Hart'ın 1930 yılında kaleme aldığı eserinde yazdıklarıdır: "karanlık ve güçlü akıntı, teknelerin amaçlanan noktanın bir mil kuzeyinde gelmelerine neden oldu" Liddell Hart, *The Real War 1914-1918*, Faber&Faber Limited, London 1930, s.180.

21 25 Nisan'da Arıburnu'nda değil, Seddülbahir ve Kumkale bölgelerinde yapılan çıkarmalarda akıntı nedeniyle bazı sıkıntılar yaşanmıştır. 29. Tümen harp günlüğünde Ertuğrul Koyu çıkarmasıyla ilgili şu cümleler yazılıken: "Saat 05.30: *Cornwallis* gemisinden ayrılarak sahile giden tekneler akıntı karşısında ilerleyemiyor ve çıkarmanın en az yarım saat gecikeceği çok açık" Morto Koyu çıkarması anlatılırken benzer sıkıntılar yaşandığı görülmektedir: "Morto Koyu'na giden birlikler, kuvvetli akıntı nedeniyle çok gecikti" TNA, WO, 95/4304. Boğaz'ın girişinde Asya tarafında Kumkale'de de akıntı nedeniyle benzer sıkıntılar yaşanmış ve buradan karaya çıkan Fran-sızlar güçlü akıntı nedeniyle ancak saat 10.15'te kıyıya ayak basmıştır. Fransız Kolordusu harp günlüğünde akıntıyla ilgili şu cümleler yazılıdır: "Çok güçlü akıntı (4 knota yakın) çıkarmayı geciktiriyor çünkü filikalari çeken buharlı tekneler akıntıyla baş edemiyor. Bunların daha güçlü deniz taşıtlarıyla (torpidobotları, trol tekneleri vb.) değiştirilmesi gerekmekte ve bu da önemli bir zaman kaybına neden olmaktadır." Mehmet Kibıl, "Fransız Kolordusu Harp Günlüğünde Kumkale Muharebeleri", *Çelikkale-Çanakkale*, Edt. Şaduman Halıcı-Bariş Borlat, İBB Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s.362.

planlıyor. *Gerçek şu ki onu rahatsız edecek bir akıntı ihtimali yok. Ancak incelenmiş bir sahile çıkmıyor ve karşılaşacağı direniş, Seddülbahir'den daha fazla bilinmezlik barındırıyor*"²² Günlüğüne yazdığı bu satırlardan anlaşılacağı üzere Hamilton, Kabatepe bölgesinde bir akıntı olmayacağından emindir. Bu kadar önemli bir askeri operasyon öncesinde nerelerde akıntı olup nerelerde olmadığı ile ilgili gözlemler ve çalışmalar yapıldığı çok açıktır. Arıburnu-Kabatepe bölgesinde çıkarmayı sıkıntıya sokacak kadar güçlü bir akıntı beklenmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Anzak Kolor-dusu harp günlüğünde akıntıya dair hiçbir şey yazmadığı gibi, ilk dalgada karaya çıkan pek çok askerin anı ve günlüklerinde de çıkarma anında denizin cam gibi dümdüz olduğu yazmaktadır.

Hamilton, muharebelerden çok sonra dile getirilen akıntı iddiasını henüz hayat-tayken reddetmiştir. 1926'da "Gallipoli Today" adlı bir kitap yazan T.J. Pemberton, Anzakların akıntı nedeniyle kuzeye sürüklendiklerini ve bu sayede çoğunun hayatının kurtulduğunu yazmıştır. Bu kitabın önsözünü kaleme alan Hamilton'ın kendisine verdiği cevap dikkate değerdir:

"Bay Pemberton, Anzakların planlanan bölgeden bir mil daha kuzeyde karaya çıktığını ve bu durumun şans eseri gerçekleşen bir akıntı tarafından tetiklendiği kabul gören genel görüşü destekliyor. Bu görüşün arkasında yatan argümanların makul olduğunu birçok kez kabul ettim. Ancak, son derece yakın bir zamanda, 25 Nisan 1915 akşamındaki Türklerin durumu hakkında güvenilir ve ayrıntılı bir açıklama elimize geçti ve bu teorinin temellerini alt üst ediyor. Resmi tarihin bu mevcut akıntı hikâyesine öldürücü bir darbe indireceğinden hiç şüphem yok."²³

Hamilton, gerçeği bildiği için, o tarihte henüz yayınlanmayan İngiliz resmi tarihinde akıntı iddialarının çürütüleceğinden emindir. Ancak Pemberton'ın kitabından üç sene sonra 1929 yılında yayınlanan İngiliz resmi tarihi, Hamilton'ın beklediğinin tam tersini yazmıştır: "*Gelibolu sahilindeki kuzey akıntısı, denizcilerin farkına varmadığı kadar güçlüydü ve tekneleri belirlenen çıkarma alanından tam bir mil kuzeye doğru sürükledi.*"²⁴ İngiliz resmi tarihini kaleme alan ve 1915'de Hamilton'ın kargâh subaylardan biri olan Aspinall Oglander, akıntı iddiasını herhangi bir belgeye dayandırmamıştır. Akıntı iddiası muharebeler devam ederken tartışılmamış, böyle bir şey ne çıkarmalardan sonra yazılan resmi raporlarda ne de Anzak birliklerinin harp günlüklerinde yer almamıştır. Muharebeler bittikten çok sonra bu tartışmanın açıldığı ve 1929 yılında yazılan resmi tarihi kaleme alan Oglander'ın bu iddialardan etkilendiği anlaşılmaktadır.

İkinci iddia, çıkarma planlarında son anda bir değişiklik yapıp yapılmadığına dairdir. Mevcut belgeler ve raporlar incelendiğinde, sonucu önemli ölçüde etkileyebilecek böyle kritik bir karar değişikliğine dair herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Ne Birdwood ne de Thursby, sonradan yazdıkları raporlarda böyle bir durumdan bahsetmemişlerdir. Thursby'nin donanma komutanı Amiral de Robeck'e danışmadan planlarda değişikliğe gitmesi düşük bir ihtimaldir. Aynı şekilde, 1917 yılında Çanakkale Komisyonu'na ifade veren hiçbir general veya amiral, planlarda son anda değişiklik

22 Ian Hamilton, *Gallipoli Diary*, Edward Arnold, London 1920, vol.I, s.108.

23 T.J. Pemberton, *Gallipoli Today*, Ernest Benn Limited, London 1926, s.6.

24 Aspinall Oglander, *Çanakkale-Gelibolu Askeri Harekâtı*, (Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2005, c.I, s.216.

yapıldığına dair bir bilgi vermemişlerdir. Mevcut belgeler ve Çanakkale Komisyonu'nda verilen ifadeler, çıkarma planlarında kritik bir değişikliğe dair kanıt olmadığını ortaya koymaktadır. Herhangi bir üst düzey komutanın, çıkarma stratejisinin son dakikada değiştiğine dair açık bir ifade kullanmadığı görülmektedir.

Resmî belge ve raporlara dayanmayan bu iddiaların aksine, en güçlü ihtimal, çıkarma kabilelerini taşıyan römorkörlerin kıyıya doğru ilerlerken karanlıkta yönlerini kaybetme ihtimalidir. Zifiri karanlıkta ilerlerken Kabatepe'nin kuzeyindeki sahil yerine daha güneye sarktıklarını düşünen denizciler, Türklerin Kabatepe'deki güçlü tahkimatlarına yaklaşmamak için rotayı olması gerekenden daha kuzeye kırmışlardır. Birdwood, 8 Mayıs'ta Anzak çıkarması ile ilgili genel karargâha sunduğu ayrıntılı raporda şöyle demektedir:

“Aslında sağ kanadımızda Kabatepe'nin yaklaşık bir mil kuzeyinde karaya çıkmayı planlıyordum, çünkü oradan varmayı umduğum Sarıbayır sırtlarına kadar olan arazide ilerlemesi daha kolaydı. Bunun daha kuzeyindeki arazi ise o kadar zor ve acayipti ki, birliklerin karanlıkta tamamen kaybolabileceğinden korktum, ancak arazinin doğal zorlukları nedeniyle bu bölge en az savunulan bölgeydi. Fakat ben çıkarmalardan önce donanmayı uyarıyordum; eğer çıkmayı planladığımız sahilde gün doğumundan sonra kendimizi ağır bir top ateşi altında bulursak, tüm çıkarmaların daha kuzeye kaydırılması gerektiğini söyledim. Doğrusunu isterseniz, böylece çıkarma filikalarını çeken deniz taşıtları gemileri terk ettikten sonra doğuya doğru ilerlemek yerine kuzeye ilerleme eğilimine girdiler ve birlikleri yaklaşık bir buçuk mil kuzeyde sahile çıkardılar.”²⁵

Görüldüğü gibi, Birdwood, çıkarma öncesinde donanma yetkililerine çıkarma anında herhangi bir sorun yaşanması durumunda deniz taşıtlarının daha kuzeye yönlendirilmesi gerektiğini söylediğini açıkça belirtmektedir. 1917 yılında Çanakkale Komisyonu'na verdiği ifade, gün aydınlandığında Kabatepe'den açılacak ateşle yandan vurulmamak için çıkarmayı Anzak Koyu'na taşımak gerektiğini çıkarmalardan önce Tuğamiral Thursby'e söylediğini belirtmiştir.²⁶ Thursby'nin yazdıklarına bakılırsa kendisinin de Kabatepe'den açılacak Türk ateşinden bir hayli endişelendiği anlaşılmaktadır: “Eğer Kabatepe'den gemilere açılacak ateş fazla yoğun olursa, tüm çıkarmayı kuzeye doğru, Balıkçı Damları'na yakın bir yere taşıyacağım, ancak o bölge çok zorlu ve sarp olduğu için hala karanlıkken burada çıkarmaya teşebbüs etmek imkansızdır.”²⁷

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Kabatepe'deki Türk savunmasının güçlü olduğu bilindiğinden, çıkarmanın karanlıkta yanlışlıkla buraya kayması sonucunda yaşanacak bir felaketten endişe edildiği çok açıktır. Bu endişe nedeniyle, alt kademelere doğru teknelerdeki denizci subay ve astsubaylara kadar çıkarma anında bir sorun yaşanması durumunda kesinlikle daha güneye kayılmaması ve gerekirse kuzeye dümen kırılması uyarısı yapılmış olmalıdır. Diğer taraftan, zifiri karanlıkta içi asker dolu filikaları çeken römorkörlerdeki donanma personelinin içinde bulunduğu stresli ve endişeli ruh hali de göz önüne alınmalıdır. Denizciler zifiri karanlıkta hem gittikleri istikameti ve çıkacakları yeri belirlemeye çalışıyor hem de aldıkları talimatlar doğrul-

25 AWM, 3DRL/3376 11/15, File 1/A.

26 AWM, 3DRL-3376 11-3

27 TNA, PRO, 30/57/61

tusunda aralarındaki 150 metrelik mesafeyi korumaya çalışıyorlardı. Bu derece büyük bir askeri operasyonda omuzlarında büyük bir sorumluluk taşıyan denizciler için bu, korkunç derecede stresli bir iş olmalıdır. Nitekim filikalarda taşıdıkları çok sayıda askerin ve genel çıkarma planının kaderi denizcilerin elindeydi.

Bu noktada, Deniz Astsubayı John Metcalf'ın yazdıkları son derece çarpıcıdır. En sağ kanattaki ikinci römorkörde bulunan Metcalf, karanlıkta ilerlerken Türklerin güçlü şekilde savunduğunu bildiği Kabatepe'ye gereğinden fazla yaklaştıklarını hissederek kendi inisiyatifiyle daha kuzeye dümen kırmaya karar verdiğini ifade etmektedir:

“Saat 03.40 sularında *Queen*'in köprüsünden “Devriye botu hareket et” emri verildi. Makine daireme “Tam yol ileri için hazır ol” emri verdikten sonra “1 numaralı kafilenin hızını arttırmasını bekledim ama bunu yaptığını görmedim. *Queen*'in köprüsünden öfkeli bir, “Hareket et, devriye botu” sesi geldi. Emri dinlemediğim takdirde korkaklıkla suçlanacağımı düşünerek makine dairesine tam yol emrini verdim ve yola çıktık. Birkaç dakika sonra geriye bakınca 1 numaralı kafilayı sancak tarafında gördüm. Bir daha geriye bakamayacak kadar önümle meşguldüm, hava çok karanlıktı ve kayalardan veya kumsaldan ne kadar uzakta olduğumuzu bilemiyordum. Bir çeyrek saat sonra Kabatepe'ye çok yaklaşmakta olduğumuzu fark ettim. Orada Türk askerlerinin olduğunu bildiğimden ve sancaktan ve cepheden ateşe maruz kalacağımızı anladığımdan yanlış bir yere gitmekte olduğumuz izlenimine kapıldım. Danışacak kimse yoktu ve arkamda çektiğim askerlerin hayatlarından ben sorumluydum. Bunun üzerine hiç oyalanmadan Kabatepe'den uzaklaşmak için burnumu iki kerte iskeleye çevirdim. On beş dakika sonra iskele tarafındaki kafilelerinde bana uyduklarını fark edince rotayı bir kere daha bir buçuk kerte iskeleye çevirdim.”²⁸

Anzak Koyu'na ilk ayak basan askerlerden olan Jim Bostock'a 1973 yılında bir mektup yazan Metcalf, resmi tarihin akıntı iddiasını “gerçek dışı ve saçmalık” olarak nitelendirirken, Kabatepe'nin yoğun bir şekilde savunulduğunu bildiğinden buradan uzaklaşmak için neden rotasını kuzeye çevirdiğini şöyle açıklamıştır: “Eğer Kabatepe sahiline gitseydik, Kabatepe'den ateş yiyecektik. Sahildeki dikenli tellere ve engellere takılıp muhtemelen tamamen yok edilirdik.”²⁹ Sağ kanattaki kafilende bulunan Deniz Binbaşısı J.B. Waterlow'un anlattıkları da kuzeye dümen kırıldığını doğrulamaktadır:

“*Queen* gemisinin sancak tarafından Kabatepe yönüne doğru yola çıktık. O kadar karanlıktı ki çok az şey görülebiliyordu. Ama Lambert doğru rotada ilerlediğimize dair beni ikna etti ve bana anlatıldığı şekilde Kabatepe gibi belirgin bir burnun önümüzde belirmediğini görünce, kaygısızca ilerledik. Kıyıya yaklaştıkça kuzeyde oldukça belirgin bir burun olduğunu fark ettik ve tereddüt etmeye başladık. Diğer teknelerin daha kuzeye yön kırması da rotamıza olan inancımızı sarstı. Sonunda, açıkça görebildiğimiz yüksek araziye doğru kuzeye yön değiştirdim. *Queen*'in doğru konumunda olduğunu varsaymıştık ve bu çıkıntının Kabatepe olamayacağını düşünmüştük. Bu yüzden kararsızlığım arttı, ancak tekneler hala kuzeye doğru ilerliyordu. Sonunda rotamı değiştirdim ve diğerlerini de benimle birlikte güneye doğru çekmeye çalışarak kış tarafına doğru ilerledim. Bu başarısız oldu ve artık önümdeki burnun Kabatepe olmadığına ikna ol-

28 Nigel Steel-Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, (çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005, s.52-53.

29 Diane Aimer Koleksiyonu.

dum. Daha sonra tekneleri kuzeye, görülebilen iyi bir sahile, sonra tekrar güneye yönlendirmeye çalıştım, ancak her yöndeki çabalarım başarısız oldu.”³⁰

Kafileden sorumlu subay Charles Dix’in aktardıkları ise şöyledir: “Başlangıçta her şey iyi gidiyor gibiydi ama yolun dörtte üçü geçilince, sağ kanadın ortanın baş tarafına dümen kırdığı, ortanın da buna uyduğu, dolayısıyla sol kanadın sıkıştığı görüldü.”³¹ Avustralya adına Gelibolu’daki muharebelerin resmi tarihini yazan ve 25 Nisan sabahı Arıburnu açıklarındaki gemilerden birinde olan Charles Bean de Metcalf’ı doğrular ifadeler ile çıkarma anını anlatmaktadır:

“Sağ taraftaki kabileyi çeken görevli deniz subayının talimatı vermesi gerekiyordu ancak hava, yan taraftaki tekne dizisini bile göremeyecek kadar karanlıktı. Kendisi yeterince düz ilerlemiş gibi görünüyordu, kuzeyindeki ikinci veya üçüncü yavaş yavaş sola doğru sapan bir rota izliyordu. Filodan sorumlu subay Dix en kuzeydeydi. *Loridon*’dan ayrıldıktan sonra birkaç kez sağdaki istimbotun çok yakınına geldiğini gördü. En güneydeki deniz subayı, yanında çekilen tekneler dışında tüm hattın sahilin farklı bir yerine doğru ilerlediğini fark etti. Eğer ilerlediği rotada devam ederse kendisini ve bir sonraki kabileyi Kabatepe’nin kuzeyindeki sahile izole şekilde çıkmalarına yol açacaktı. Bu nedenle istimbotu sola çevirdi, bu hareket onu diğerlerinin pruvalarına denk getirecekti. Denizciler karanlıkta askerlere göre çok daha iyi görüyor gibi görünüyordu zira kara yaklaştıkça birbiri ardına bu hareketi yakaladılar, birkaç yüz metre kuzey yönüne kırdılar ve sonra tekrar düzlediler.”³²

Birdwood da bu bilgileri doğrular nitelikte günlüğüne şu satırları yazmıştır: “Tekneler karanlıkta yönlerini şaşırdılar... yaklaşık 2 km kuzeyde sarp bir araziye çıktık”³³

Metcalf inisiyatif kullanarak rotasında 40 derecelik bir sapma yapmış ve diğerleri de onu takip etmiştir. Bean’in yukarıda bahsettiği gibi, kabileler karanlıkta önlerini göremedikleri için aralarında bırakmaları gereken 150 yarda mesafeye uyamamış ve mesafeyi daraltarak birbirlerini 50-60 yarda mesafeye kadar yakından takip etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Kabatepe’nin kuzeyindeki sahil ile Balıkçı Damları arasındaki sahillere çıkılması gerekirken, çıkarmanın ilk dalgasının merkez noktası Anzak Koyu olmuş ve kabileler karma karışık şekilde bu dar noktadan karaya ayak basmışlardır. Ardından gelen gruplar ise Anzak Koyu’ndan Balıkçı Damları’na kadar yayılmışlardır.

Anzak Koyu’na Yapılan Çıkarmanın Muharebenin Gidişatına Etkisi

Anzak Kolordusunun 25 Nisan’da hedeflerini ele geçirememesinin nedeni, bazı tarihçiler tarafından Anzak Koyu’na çıkılmasına bağlanmıştır. Özellikle Avustralyalı yazanlar, bu başarısızlığın sorumluluğunu tamamen İngiliz Donanması’na atarak donanmanın ihmali yüzünden Avustralyalıların ilk gün hedeflerine ulaşamadığını ve muharebelerin bu nedenle kaybedildiğini ifade etmişlerdir. Günümüzde Avustralya ve Yeni Zelanda’daki genel kanaat, çıkarmanın kuzeye kaymasının bu başarısızlığın temel nedenlerinden biri olduğu yönündedir. Ancak bu değerlendirmeler abartılı değerlendirmelerdir. Çıkarmanın ardından Anzak Koyu ve tepelerde yaşanan hadiselerle

30 Eric Wheler Bush, *Gallipoli*, George Allen & Unwin Ltd. London 1975, s.113.

31 Peter Hart, *Gelibolu*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.103.

32 Bean, *The Story of Anzac.*, s.250.

33 AWM, 3DRL/3376 1/1 Part 1.

kısaca göz atmak, bu iddianın doğru olmadığını anlamamıza katkı sağlayacaktır.

Çıkarmanın Anzak Koyu'na yapılmasının ardından ilk anda büyük bir karmaşa yaşandığı Çanakkale Muharebeleri tarih yazımında genel olarak kabul görmüş bir değerlendirmedir. Çeşitli eserlerde karaya çıkan birliklerin sarp arazide ilerlerken kaybolduğu, emir ve komuta zincirinin zayıfladığı ve gün boyunca karışıklığın giderek arttığı konusunda birçok değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeler bir ölçüde doğru olabilir; ancak bu olumsuzlukların ana nedeni çıkarmanın ağırlık merkezinin Anzak Koyu'na kayması değildir. Tam aksine, 25 Nisan'da Anzak Koyu'nun korunaklı yapısı sayesinde tam 16.000 askerin başarıyla karaya çıkarıldığı unutulmaması gerekir. Bu 16.000 askerden sadece 4.000 kişilik ilk iki dalga büyük ölçüde düzensiz şekilde karaya ayak basmıştır. İlk dalgadaki 1.500 asker ise tamamen dağınmıştır. Örtü kuvvetinin ikinci kısmını taşıyan muhriplerden karaya çıkan yaklaşık 2.500 asker, günün aydınlanmasının da etkisiyle birbirleriyle irtibat içinde ve düzenli olarak çıkılması amaçlanan bir cepheden karaya çıkmıştır.³⁴ Saat 04.45'e gelindiğinde 4.000 asker karaya ayak basmış ve yaklaşık 2 km civarında bir hat oluşturulmuştur.³⁵ Saat 07.30'da ise 1. Tugay ve 2. Tugay karaya çıkarılmıştır.³⁶

Karaya çıktıktan sonra karşılaşılan arazi zorluydu ancak arazinin bu yapısı beklenmedik bir durum değildi. Hamilton'ın savaştan sonra dile getirdiği iddialarının aksine, çıkarmalardan önce hazırlanan haritalar (bazı ufak hatalar dışında) genel olarak tutarlı ve doğrudur. Arıburnu'nun hemen arkasındaki vadilerin derinliklerinin ve kıvrımlarının ayrıntıları bu haritalarda yeterince vurgulanmamış olabilir, ancak bunların dışında, 25 Nisan sabahı gün doğduktan sonra Anzak subaylarının konumlarını ve hedeflerini tanımlamak için ellerindeki haritalar yeterince tutarlıydı. Haritaların genel olarak yanlış olduğunu söylemek doğru değildir. Daha doğru bir ifadeyle, savaşı etkileyen bazı hataların olduğunu söylemek daha isabetlidir. Ancak, 25 Nisan günü çıkarma dalgasının en sağ kanadının Anzak Koyu'na kaymasının ötesinde, muharebenin seyrini Anzaklar aleyhine etkileyen çok daha önemli faktörler bulunmaktaydı.

Bu noktada kısaca Arıburnu'ndaki Türk savunmasından bahsetmek gerekir. Bölge, Binbaşı İsmet komutasında 27. Alay 2. Tabur tarafından savunulmaktaydı.³⁷ Tabur, mevcudiyetine oranla çok geniş bir alana yayıldığı için çoğu noktada savunma son derece zayıftı. Bazı kıyıları manga düzeyinde savunuluyordu (mangalar dokuzar tüfekliydi). Anzakların çıkarma yaptığı Arıburnu kıyılarının gerisindeki alanda 250 kişilik 8. Bölük vardı.³⁸ Anzak Koyu'na hakim Haintepe'den Avustralyalılara ilk ateşi açan takım ise sadece 80 askerden ibaret 2. Takım idi. Takım komutanı Asteğmen Muharrem, emrindeki 80 askeriyle 1.500 kişilik ilk çıkarma dalgasının tam ortasında düşmüştü. Görüldüğü gibi çıkarmanın ilk anındaki güç dengesi tartışılmayacak şe-

34 Peter Williams, *Z Beach-The Landing Of The Anzac Corps April 25, 1915*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Faculty Of Law, Business And Arts Northern Territory University, Avustralya 2000, s.46

35 AWM, AWM4 1/42/3 Part 2

36 AWM, AWM4 1/25/1.

37 Güneyde Çam Tepe'den (hariç) kuzeyde Azmak Dere'ye (dahil) kadar 12 km'lik sahil kesiminden sorumlu olan Binbaşı İsmet, kıyı gözetleme ve güvenliği için elindeki dört bölükten üçünün kıyıları konuşlandırmış, bir bölüğü ise geride ihtiyat olarak ayırmıştır.

38 8. Bölük Komutanı Yüzbaşı Faik askerlerini şu şekilde konuşlandırmıştır: 1. Takım: Kuzeyde Yedek Asteğmen İbradali İbrahim Hayrettin komutasında Azmakdere ile Arıburnu arasında, 2. Takım: Asteğmen Muharrem Efendi komutasında, Büyük ve Küçük Arıburnu'ndan Çakal Deresi'ne kadar uzayan nispeten dar bir kıyı kesiminde, 3. Takım: Gelibolulu Başçavuş Süleyman Efendi komutasında ihtiyat olarak geride Arıburnu'ndan 2 km doğuda Boyun noktasındaydı. Bölük komutanı da bu takımla birlikteydi.

kilde Avustralyalılardan yanaydı.³⁹ Nitekim düşmana ilk ateşi açan bu takım çarpışa çarpışa geri çekilecek ve Anzak Koyu kısa bir müddet sonra Türk piyade ateşinden temizlenerek çıkarma son derece rahat şekilde yapılacaktır.⁴⁰

Avustralyalı subaylar karaya ayak bastıktan sonra öncelikle kıyı şeridini emniyete almış ve çıkarmanın sürekliliği sağlamıştır. Asıl zorluk ise birlikleri tepelere sevk ederken başlamıştır. Anzak Koyu ve civarından Arıburnu'nun gerisindeki yüksek tepeler hattına uzanan arazi son derece zorlu, dere yatakları ve birtakım sırtlarla birbirini kesen sarp bir arazidir. Bazı ufak gruplar arazi içinde kaybolmuş ve hat boyunca dağılmışlardır. Ancak arazi şartlarının zorluğuna rağmen kısa sürede bir muhabere hattı oluşturulmuştur. Asıl sıkıntı, komuta kademesinin aldığı bazı kararlardan sonra yaşanmaya başlamıştır. Karaya çıkan 2. Tugay'ın nerede kullanılacağı hususunda Avustralyalı komutanlar arasında tartışma yaşanmış ve burada önemli bir hata yapılmıştır. Örtme kuvveti komutanı Albay Sinclair MacLagan, 2. Tugay taburlarının çoğunu sağ kanada yanaştırarak sol tarafı zayıf bırakır. Bu kararın ardından, bir başka kritik hata daha yaparak, 3. Tugay'ı en önemli hedeflerden biri olan Topçular Sırtı'na sevk etmek yerine, elindeki tüm kuvvetleri Kırmızısırt-Kanlısırt hattında savunma düzeni almaları emrini verir.⁴¹ Oysa saat 08.00'e kadar Topçular Sırtı'nda hiçbir Türk birliği yoktur. MacLagan'ın tabur komutanlarından Binbaşı Beevor, sahile çıktıktan sonra MacLagan'ı bulduğunu ve kendisinin son derece huzursuz şekilde yanlış yere çıktıklarını, taburuyla tepelere çıkıp güneye doğru ilerlemesini ve siper kazıp savunma pozisyonu almasını emrettiğini belirtir.⁴² MacLagan'ın ciddi bir Türk karşı taarruzu olmamasına ve her ne pahasına olursa olsun ilerleme emri almasına rağmen, Topçular Sırtı'na ilerlemek yerine Kanlısırt-Kırmızısırt hattında savunmaya geçmiştir. Ayrıca Conkbayırı yönünde ilerlemesi gereken iki bölüğü de Kanlısırt'a sevk ederek sol kanadını zayıf bırakmıştır.

MacLagan'ın bu kararları almasındaki temel etken, çıkarma başlamadan önce verilen emirlerde Türklerin Kabatepe'de güçlü oldukları ve buradan karşı taarruza kalkabilecekleri uyarısıdır. Bu nedenle, planlanandan daha kuzeye çıktıkları için birliklerini Topçular Sırtı'na ilerletirse, sağ kanadının güçlü bir Türk taarruzuna karşı savunmasız olacağı endişesine kapılarak Kocaçimentepe silsilesine ilerlemesi gerektiği halde, sağ kanatta yani Kanlısırt çizgisinde savunmaya geçmeyi tercih etmiştir. Karaya yeni çıkmaya başlayan 2. Tugay'ı sağ tarafa kaydırarak bütün çıkarma planını altüst etmiştir. Oysa Avustralyalılar için sol kanattan Conkbayırı istikametine doğru ilerlemek, saat 10.00'a kadar, yani Mustafa Kemal Bey'in 57. Alay ile gerçekleştirdiği taarruza kadar kolay bir görev olacaktı. Sonuç olarak MacLagan'ın bu aşırı ihtiyatlı tavrı ve asıl çıkarma planından saparak taburları farklı noktalara sevk etmesi karışıklık yaşanmasına ve henüz ciddi bir Türk karşı taarruzu olmamasına rağmen birkaç saatin boşa harcanarak büyük bir fırsatın kaçırılmasına neden olmuştur.

39 Arıburnu'nun kuzeyinde Balıkçı Damları'nda Yedek Asteğmen İbradali İbrahim Hayrettin komutasındaki 1. Takım da 70 askerle Anzak çıkarmasına karşı koymaya çalışmaktaydı. Çıkarma esnasında açtıkları ateş o kadar etkiliydi ki karşılarındaki 140 askerden 35 tanesi karaya çıkabilirken, ilerleyen saatlerde bunlardan sadece 18 tanesi sağ kalmayı başaracaktı. Commemorating ANZAC Australia's Centenary of Federation, *North Beach Gallipoli 1915*, Australia 2001, s.5.

40 Diğer taraftan, Anzak Koyu ve Balıkçı Damları'nda bulunan az sayıdaki Türk askerinin direnişi çok kıymetlidir. Kendilerinden sayıca çok üstün düşman karşısında fedakârca savunma yapan bu askerler, Anzak Kolordusu harp günlüğünde verilen rakama göre sahillerdeki çatışmalarda düşmana 300-400 zayıat vermişlerdir. Korgeneral Birdwood direnişin şiddeti karşısında ilk anda karşılarındaki Türklerin sayısını 900 olarak tahmin ettiğini belirtmiştir. Gerçek sayı ise bu rakamın üçte biri dahi değildir. AWM, AWM4 1/25/1 Part 1.

41 Bean, *The Story of Anzac.*, s.363.

42 James Hurst, *Into the Firing Line: A Reappraisal of the Battle at Anzac, 25 April 1915*, Gallipoli The New Perspectives of the Meditterian Expeditionary Force 1915-1916, Ed. Rhys Crawley-Michael LoCicero, Helion&Company Ltd., England 2018, s.55.

Nitekim, ilk ciddi Türk karşı taarruzu saat 08.00'in biraz geçtikten sonra Kemal-
yeri yönünden başlamış, iki taburla taarruza kalkan 27. Alay komutanı Mehmet Şefik
Bey'in taarruzu Anzaklar arasında müthiş bir kargaşaya sebep olmuştur. Saat 10.00
civarında muharebenin en kritik anında 57. Alay ile cepheye yetişerek Conkbayırı
yönünden Anzakların sol kanadına taarruza kalkan 19. Tümen Komutanı Mustafa
Kemal Bey'in taarruzu ise Anzakların Kocaçimentepe silsilesine ilerleme umutlarını
tamamen yok etmiştir. Mustafa Kemal Bey'in taarruzu o kadar şiddetli olmuştur ki
Anzak askerleri kısa süre içinde dağılmıştır. MacLagan, bütün dikkatini sağ kanada
vererek sol tarafı yeterince takviye etmeyip birliklerin çoğunu Kanlısirt Platosu tara-
fında toplaması, Mustafa Kemal Bey'in taarruzu karşısında Avustralyalıları tam bir
kriz içerisine sokmuştur.⁴³

Anzak Koyu'nun çıkarma alanı olarak seçilen bölgenin içinde olduğu ve Kabatepe'
den gelmesi muhtemel Türk ateşine karşı daha korunaklı bir yer olması nedeniyle,
gün içinde çıkarmanın buraya kayması gerektiğine dair Birdwood'un ifadeleri bir
önceki bölümde verilmişti.⁴⁴ Yani örtme kuvvetinin en sağ kanadı planlandığı şekilde
Kabatepe'nin kuzeyine çıksaydı bile, gün doğduktan sonra başlayacak Türk topçu
ateşine karşı çıkarmanın Anzak Koyu'na kayacağı Birdwood tarafından açıkça belir-
tilmektedir. Birdwood, aynı ifadesinde, Anzak Koyu ile ilgili tek endişesinin arazinin
sarp olması nedeniyle gece karanlığında birliklerin kaybolma olasılığı olduğunu bel-
lirtir. Zaten bu sebeptendir ki gece karanlığında Anzak Koyu'na ayak basan ilk çıkar-
ma dalgası tamamen düzensiz şekilde ilerlemiş, gün doğduktan sonra çıkan birlikler
tepelere hattında düzenli bir cephe oluşturabilmiştir.

Gerçekten de Anzak Koyu'nun arkasındaki arazi sarp olmasının yanında buraya
ayak basmanın çeşitli avantajları vardı. İlk olarak koy, güneyde ve kuzeyde iki burun
ile çevrelendiği için Türk topçu ateşinden korunma olanağı sağlıyordu. Bilhassa Ka-
batepe'deki Türk toplarının görüş alanı dışında kaldığından, bunların isabet kaydetme
ihtimali düşüktü. Nitekim bu nedenle çıkarma gün boyunca fazla zayıt verilmeden
kesintisiz olarak devam etmiş ve tepelere doğru sürekli bir hat oluşturulabilmiştir.
Koy, 25 Nisan'dan sonra 20 Aralık'taki tahliyeye kadar Arıburnu bölgesinin ana tedarik
üssü olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

Ayrıca Türkler bu dar ve sarp noktadan bir çıkarma beklemedikleri için sahili son
derece zayıf şekilde savunmaktaydılar. Bu sayededir ki çıkarma az zayıtla gerçekleştirilmiş
ve ciddi bir Türk direnişi ile karşılaşılardan iç kesimlere ilerlenmiştir. Eğer
çıkarma Kabatepe'nin kuzeyindeki sahile yapılsaydı, tam bu noktada (Çakaldere ci-
varı) bulunan 2. Tabur 7. Bölük askerleri çıkarmaya (Anzak Koyu'na göre) daha güç-
lü şekilde karşı koyacak ve Kabatepe'ye daha yakın olunması nedeniyle daha hızlı
şekilde takviye alacaklardı. Daha güçlü savunulan ve topçu ateşine açık bu noktadan
karaya çıkılsaydı, Anzakların daha fazla zayıt vereceği kesindir. Anzak Koyu'na çık-
manın bir başka avantajı ise, arazi sarp olsa da belirlenen hedeflere daha yakın olma-
sıdır. Bazı komutan ve amiraller de daha sonra yaptığı açıklamalarda Anzak Koyu'na
çıkmanın avantajlarına değinmişlerdir. Yeni Zelanda ve Avustralya tümeni komutanı

43 Kıbıl, Çıkarmadan Tahliyeye Arıburnu Anafartalar Muharebeli., s.96.

44 AWM, 3DRL-3376 11-3.

Tümgeneral Godley, bu hususta şöyle diyecektir: “Daha sonra yaşadıklarımıza bakarak bunun Tanrı’dan gelen bir hata olduğuna inanıyorum, çünkü daha açık bir sahile yanaşsaydık, muazzam zayıat verecektik.”⁴⁵ 25 Nisan günü Anzak Koyu’nda karaya ayak basan ilk birlik olan 3. Tabur askerlerinden Er Herbert Smythe’in yazdıkları da dikkate değerdir:

“Kötü bir yere çıktık ve bu iyi oldu. Türkler bizi başka bir yerden bekliyorlardı, eğer oraya gitseydik asla karaya çıkamazdık. Bizi karşılamak için topları, makineli tüfekleri, iyi siperleri, engelleri ve hatta suyun içinde dikenli teller ile mayınlar vardı. Gerçekte karaya çıktığımız yer ise güçlü bir şekilde korunmuyordu ve biz onları şaşırttık. Türkler bizi engelleyecek yeterli sayıda birlik getirene kadar karaya çıkıp yerleşmiştik.”⁴⁶

Sonuç

25 Nisan çıkarmalarının ardından devam eden muharebeler esnasında ve sonraki ilk yıllarda, Anzak çıkarmasının yanlış yere yapıldığına dair ciddi bir tartışma yaşanmamıştır. Ne Anzak Kolordusunda, ne Akdeniz Seferi Kuvveti genel karargahında ne de Londra’daki genelkurmayda birliklerin yanlış yere çıkarıldığına dair bir soruşturma açılmamış, hiç kimseden bu yönde bir açıklama veya rapor istenmemiştir. Çıkarmanın yanlış yere yapıldığı iddiası, muharebelerden çok sonra, yaşanan ağır yenilginin nedenleri aranırken ortaya atılmıştır. İngiliz resmi tarihinin “akıntı nedeniyle yanlış yere çıkıldı” sözleri daha sonraki yıllarda tarihçilerin referans noktası haline gelmiştir. Ancak, dikkate değer bir şekilde, dönemin en önemli kararlarının altında imzası bulunan komutanlardan başta Hamilton, Birdwood ve Thursby gibi isimler çıkarmanın yanlış bir bölgeye yapıldığına ve bunun yıkıcı sonuçlar doğurduğuna dair açık ifadeler kullanmamışlardır. 1917’de kurulan Çanakkale Komisyonu’na verilen ifadeler incelendiğinde de çıkarmanın yanlış yere yapıldığına dair bir sonuç çıkmadığı ve komisyonun hazırladığı raporda bu yönde bir tespit yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışma içinde ortaya konan belgeler ile Arıburnu çıkarmasının önceden belirlenen kıyı şeridinin içinde yapıldığı tespit edilmiştir. Buradaki plandan sapma, ilk çıkarma dalgasındaki 1.500 kişilik kafilenin en sağ kanadının Kabatepe’nin 1.6 km kuzeyindeki sahile çıkması gerekirken, yaklaşık 500 metrelik bir kaymayla biraz daha kuzeye çıkmaları neticesinde meydana gelmiştir.

Bazı tarihçiler ve araştırmacılar, İngiliz resmi tarihinde geçen ifadelerin de etkisiyle, bu kaymanın nedenini “akıntı” unsuruna bağlamışlardır. Ancak, akıntının çıkarma kafilelerini kuzeye sürüklendiğine dair hiçbir belge veya tanık ifadesi günümüze kadar ortaya çıkmamıştır. Yaşanan kaymanın en temel nedeni, çıkarmanın karanlık ve belirsiz koşullarda yapılmasından kaynaklanan dezavantajlardır. Çıkarma kafilelerini taşıyan denizci subaylar, karanlıkta Kabatepe’ye tehlikeli şekilde yaklaştıklarını düşünerek rotalarını daha kuzeye kırmışlardır. Bu noktada dikkate alınması gereken önemli husus, çıkarma öncesinde Korgeneral Birdwood ve Tuğamiral Thursby’nin emrindeki subaylara, olası bir sorunla karşılaşılması durumunda daha kuzeye kaymanın güvenli, daha güneye kaymanın ise ölümcül olabileceği yönünde telkinlerde buldukları gerçeğidir. İlk kez böyle bir çıkarma operasyonunda yer alan, üstelik gece karanlığında

45 Peter Williams, *Çanakkale Savaşı Kanlısurt Muharebesi 25 Nisan 1915*, (Çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s.99.

46 *Jerilderie Herald and Urana Advertiser* (New South Wales), 9 Temmuz 1915

ilerlemeye çalışırken sürekli olarak güneye kayılmaması ve işler kötü giderse daha kuzeye dümen kırılması yönündeki uyarı ve telkinler, donanma personelinin aklında yer etmiş ve bu, belirsiz koşullar altında eylemlerine yansımıştır. Nitekim teknelerin karanlıkta yönlerini kaybettiğini düşünerek daha kuzeye dümen kırmaları, çıkarma planlanırken tespit edilen kıyı şeridinin içinde kalınacağı anlamına geldiği için bu kararı daha rahat vermişlerdir. Sonuç olarak, Anzak çıkarmasının en sağ kanadındaki birlikler belirlenen noktadan daha kuzeye çıkarılmıştır. Ancak her halükârda çıkarma, ilk çıkarma emirlerinde tarif edilen sınırlar içinde (Balıkçı Damları ve Anzak Koyu) başarıyla gerçekleştirilmiştir. Tuğamiral Thursby'nin ifadeleri, bu duruma örnek olarak gösterilebilir: *“Sağ kanadımız belirlenenden birkaç yüz yarda kuzeye sarkmak kaydıyla, çıkarma hemen hemen düşünülen yere yapıldı”*⁴⁷

Gece karanlığında daha önce denenmemiş bir işe kalkışmanın önemli riskleri vardı ve çıkarma, bu riskler göze alınarak gerçekleştirilmişti. Birdwood daha sonra anılarında, yaşanan kaymayla ilgili sorumluluğun kendisine ait olduğunu belirtmektedir: *“Beklenenden daha kuzeye çıkılması doğal olarak bazı geçici sorunların yaşanmasına sebep oldu. Bunun için bütün sorumluluğu üzerime almalyım çünkü çıkarmanın gün doğmadan yapılmasında ben ısrarcı oldum”*⁴⁸ Birdwood'un bu cümleleri enteresandır. Çıkarmanın daha kuzeye kaymasıyla ilgili olarak “bazı geçici sorunların yaşanmasına sebep oldu” ifadesi, çıkarmanın yanlış yere yapılmadığını ve yaşanan kaymanın hedeflerin ele geçirilememesiyle doğrudan bağlantılı olmadığını göstermektedir. Bu, Anzakların ilk gün hedeflerini ele geçirememesinin çok daha karmaşık nedenlere dayandığının ifadesidir. Çıkarmanın az bir mesafeyle kuzeye kayması, 25 Nisan çıkarmalarında başarı veya başarısızlığa direkt etki etmemiştir. Arıburnu gibi Seddülbahir'de de, üstelik çok daha kesin ve net olarak belirlenen çıkarma koylarına çıkılmasına rağmen, ilk gün hedeflerinin hiçbiri savaşın sonuna kadar ele geçirilememiştir. Dolayısıyla Arıburnu'nda yaşanan başarısızlığın nedeni olarak çıkarmanın daha kuzeye kayması gösterilemez. Gün içinde yaşanan sıkıntılar, daha karmaşık askeri, stratejik ve operasyonel faktörlere dayanmaktadır.

Arıburnu çıkarması özelinde bakıldığında, Anzak Kolordusunun yaşadığı sıkıntıların temelinde çıkarma planının aşırı karışık ve ihtiraslı olması yatmaktadır. Daha önce savaş tecrübesi olmayan acemi askerler ve deneyimsiz subayların, dönemin yetersiz iletişim araçlarıyla bilinmeyen ve zorlu bir arazide birbirleriyle irtibatı muhafaza ederek ilerleyip hedeflerini ele geçirmesi çok zordu. Gün içinde komuta kademesinin verdiği hatalı kararların da yaşanan sıkıntılarda en büyük pay sahibi olduğunu söylemek gerekir. Donanma da piyadeler ilerlerken umulan yüksek ateş desteğini sağlayamamıştır. İtilaf komuta kademesinin yaptığı hataların yanı sıra, hedeflerin ele geçirilememesindeki en büyük etken ise Türk direnişidir. Türkler, sayıca az olmalarına rağmen panik yapmadan düşmanla irtibatını koruyarak düzenli bir şekilde geri çekilmiş ve kaçmamıştır. Önce 27. Alay'ın taarruzu ile Anzakları sarsmış, daha sonra 57. Alay'ın taarruzu ile hedeflerini ele geçirme ümitlerini tamamen sonlandırmıştır. Dolayısıyla Anzakların gün boyu yaşadıkları düzensizliğin temel nedeni, Türklerin

47 Cecil Thursby, *Power of the Navy: Made Landing Possible*, Reveille, England 1932, s.53.

48 Birdwood, *Khaki and Gown*, s.257.

sayıca az olmalarına rağmen gerçekleştirdikleri fedakârca direniştir.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Çanakkale Harekâtı, İtilaf Devletleri açısından Londra'daki planlama aşamasından itibaren yapılan ciddi hatalar ve eksiklikler nedeniyle kaybedilmeye mahkûm bir harekât niteliğine bürünmüştür. Harekâta karar verildikten sonra denizde ve karada yürütülen operasyonlar esnasında daima özensiz davranılmış ve planlar yanlış strateji ve taktikler üzerine inşa edilmiştir. Harekâtın selameti için daha en başta oluşturulması gereken sağlam ve net bir siyasi-stratejik hedef belirlenmemiştir. Amaçlanan faydalar ne kadar tartışmalı olursa olsun, en zorlu askeri operasyonları içinde barındıran bu harekâta yeterli hazırlık yapılmadan, etraflıca düşünülmeden ve savaşın temel ilkeleri göz ardı edilerek girilmiştir.⁴⁹

Diğer taraftan, Anzak Kolordusunun ilk gün hedefleri olan Conkbayırı-Kocaçimentepe hattı ele geçirilemese bile, Arıburnu çıkarmasından amaçlanan faydalardan bazıları elde edilmiştir. Anzak çıkarması, Seddülbahir'deki ana çıkarmanın Yarımada'nın kuzeyinde bulunan kalabalık Türk birlikleri tarafından engellenmeden ilerlemesini sağlamak amacıyla tasarlanmış tali bir çıkarmaydı. Kolorduya verilen taktik savunma görevi, beklenen Türk karşı taarruzlarını bertaraf edecek bir pozisyon alınmasını gerektiriyordu. Gün içinde yaşanan hadiselerle bakıldığında, Anzakların Arıburnu'nu çevreleyen tepelerde bir hat kurarak önemli sayıda Türk birliğini (19. Tümen'in üç alayı ve 27. Alay olmak üzere toplamda dört alay) üstüne çekip çarpışarak Seddülbahir'deki ana çıkarmayı rahatlattığı söylenebilir. Gerçekten de Türk komuta kademesi çıkarmanın ilk günlerinde Arıburnu'nu Seddülbahir'e göre daha çok ön planda tutmuş ve bu bölgeye daha fazla takviye kuvvet sevk etmiştir. Bu durum, İngilizlerin ana çıkarmasını göğüsleyen Seddülbahir'deki Türk savunmasını ciddi şekilde zayıflamasına sebep olmuştur.⁵⁰ Bu açıdan bakıldığında Anzak Kolordusunun genel harekât planı içindeki rolünü yerine getirdiği ve hedefler ele geçirilemese bile Arıburnu çıkarmasından beklenen faydanın elde edildiği söylenebilir.

Bu noktada, savaştan sonra “yanlış yere çıkıldığı ve muharebelerin bu nedenle kaybedildiği” iddiasının bir mit halini alarak günümüze kadar nasıl geldiği ve Kabatepe'deki Türk savunmasının Arıburnu'na kıyasla daha güçlü olduğu ve kaçınılmaz sonuçlar doğuracağına rağmen, neden insanların tüm harekâtın başarısızlığını yanlış yere çıkıldığı mitine dayandırmaya çalıştığı sorusuna odaklanmak önemlidir. Bilindiği gibi, mitlerin zaman içinde güçlenmesi ve kökleşmesi yaygındır. Bu hadisede Anzakların “yanlış yere çıktığı” miti, ilk etapta eksik veya yanıltıcı bilgilere dayanmış, zamanla tekrarlanarak ve kuşaktan kuşağa aktarılarak adeta meşruiyet kazanmıştır. Anzak çıkarması gibi zor ve karmaşık tarihi hadiseleri belgelere dayalı şekilde çözümlenmek yerine basitleştirme eğilimine girilmesi, bu mitin uzun süre devam etmesine yol açmıştır. Günümüzde dahi Avustralya ve Yeni Zelanda'da kendi askerlerinin fedakârca savaştığı ancak muharebenin İngiliz general ve amiraller ile Londra'daki karar alıcıların hataları yüzünden kaybedildiği inancı yaygındır. Anzakların donanma tarafından yanlış yere çıkarıldıkları için başarısız oldukları inancı, Bu mite neden bu kadar sarıldıklarını açıklamada yardımcı olabilir. Tarihi hadiseler yorumlanırken ulu-

49 Mehmet Kıbil, “İngiliz Savaş Konseyi Tutanaklarında Çanakkale Cephesinin Açılması”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2022), s.217-218.

50 Seddülbahir hakikaten savunmayı tehlikeye düşürecek kadar ihmal edilmiştir. Muharebelerin dördüncü günü başlarken Seddülbahir'de ancak 8 tabur toplanabilmişken, Arıburnu'nda 16 tabur vardır. Bunun nedeni, Anzakların dar, barınması zor ve tamamen Türklerin hakim olduğu bir alanda sıkıştırılması neticesinde güçlü bir taarruzla Seddülbahir'deki düşmana göre daha kolay denize döküleceği düşüncesidir.

sal gurur veya utanç duygularının sıklıkla objektif değerlendirme yapılmasının önüne geçer. Bu duygular, tarih yazımını etkileyerek, gerçeklerin değil algıların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, Anzak çıkarmasındaki “yanlı yer” mitinin hala devam etmesinin nedenleri arasında, belgelere dayanmayan ama zaman içinde güçlenen yanıltıcı bilgiler, olayın karmaşıklığını tek bir nedenle açıklama eğilimi ve ulusal/kültürel etkilerin rolü gibi faktörler bulunabilir. Bu mitin aşılması, tarihsel olaylara çok yönlü bir bakış açısıyla yaklaşmayı ve doğru bilgiye ulaşmayı gerektirir.

KAYNAKÇA:

Arşiv Belgeleri

Australian War Memorial (AWM)

- AWM, AWM4, 1/4/2.
AWM, AWM4, 1/4/1.
AWM, AWM4, 1/25/1.
AWM, AWM4, 1/42/3.
AWM, 3DRL, 3376 1/1.
AWM, 3DRL, 3376 11/3.
AWM, 3DRL, 3376 11/15.
AWM, AWM38, 3DRL, 606/5/1.

The National Archives (TNA)

- TNA, PRO, 30/57/61.
TNA, PRO, 30/57/61/20.
TNA, WO, 95/4263.
TNA, WO, 95/4280.
TNA, WO, 95/4304.
TNA, WO, 95/4326.

Kitap ve Makaleler

- BEAN, Charles, *The Story of Anzac-The Official History of Australia in the War of 1914-1918*, Angus&Robertson, Sydney 1941.
- BIRDWOOD, William, *Khaki and Gown: An Autobiography*, Ward, Lock & Co., London 1942.
- BUSH, Eric Wheeler, *Gallipoli*, George Allen & Unwin Ltd. London 1975.
- Commemorating ANZAC Australia's Centenary of Federation, *North Beach Gallipoli 1915*, Australia 2001.
- CORBETT, Julian, *History of the Great War: Naval Operations*, Longsman Green, London 1921.
- HAMILTON Ian, *Gallipoli Diary*, Edward Arnold, London 1920.
- HART, Liddell, *The Real War 1914-1918*, Faber&Faber Limited, London 1930.
- HART, Peter, *Gelibolu*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

HURST, James, “Into the Firing Line: A Reappraisal of the Battle at Anzac, 25 April 1915”, *Gallipoli The New Perspectives of the Meditterian Expeditionary Force 1915-1916*, Edt. Rhys Crawley-Michael LoCicero, Helion&Company Ltd., England 2018.

KIBIL, Mehmet, “Fransız Kolordusu Harp Günlüğünde Kumkale Muharebeleri”, *Çelikkale-Çanakkale*, Edt. Şaduman Halıcı-Bariş Borlat, İBB Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

KIBIL, Mehmet, “İngiliz Savaş Konseyi Tutanaklarında Çanakkale Cephesinin Açılması”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6 (2022), s.189-227.

KIBIL, Mehmet, *Çıkarmadan Tahliye Arıburnu-Anafartalar Muharebeleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

NEVILSON, Henry W., *The Dardanelles Campaign*, Nisbet&Co.Ltd., London 1918.

OGLANDER, Aspinall, *Çanakkale-Gelibolu Askeri Harekâtı*, (Haz. Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 2005.

PEMBERTON, T.J., *Gallipoli Today*, Ernest Benn Limited, London 1926.

STEEL, Nigel-Peter Hart, *Gelibolu Yenilginin Destanı*, (çev. Mehmet Harmancı), Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005.

THURSBY, Cecil, *Power of the Navy: Made Landing Possible*, Reveille, England 1932.

The Final Report of the Dardanelles Commission, H.M. Stationary Office, London 1919.

WEMYSS, Lord Wester, *The Navy in the Dardanelles Campaign*, Hodder and Stoughton Ltd., London 1924.

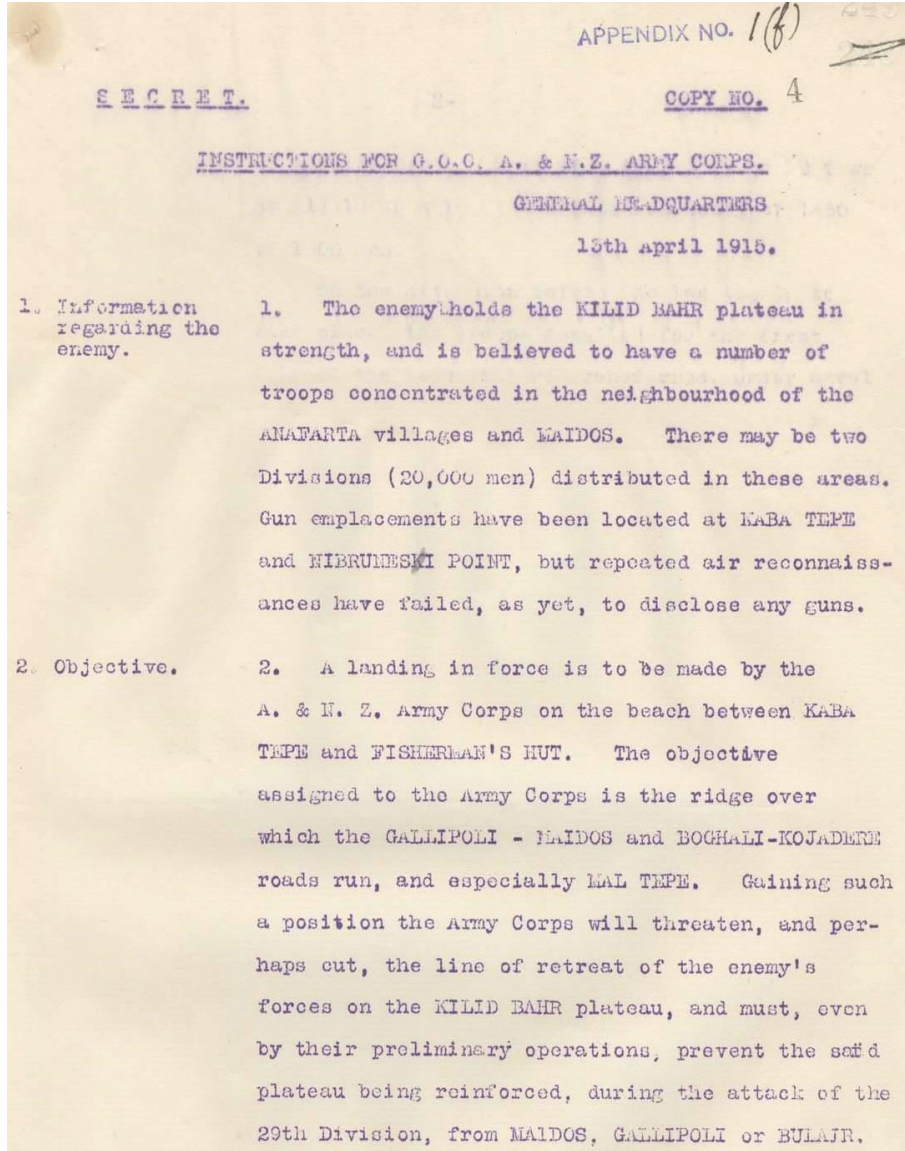
WILLIAMS, Peter, *Çanakkale Savaşı Kanlısırt Muharebesi 25 Nisan 1915*, (çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

WILLIAMS, Peter, *Z Beach-The Landing Of The Anzac Corps April 25, 1915*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Faculty Of Law, Business And Arts Northern Territory University, Avustralya 2000.

Gazeteler

Jerilderie Herald and Urana Advertiser (New South Wales).

EKLER

EK-1 Anzak Çıkarmasının Balıkçı Damları ile Kabatepe Arasındaki Bölgeye Yapılacağına Dair Verilen 13 Nisan 1915 Tarihli Ordu Emri (AWM, AWM4 1-25-1 Part:6)

APPENDIX NO. 1(g)

CONFIDENTIAL.

"QUEEN".

18th April 1915

NAVAL ORDERS FOR SECOND SQUADRON.

A/32. MEMORANDUM.

The ships engaged in the landing of the Australian and New Zealand Army Corps will be :-

<u>ATTENDING SHIPS.</u>	<u>COVERING SHIPS.</u>	<u>DESTROYERS.</u>	
"QUEEN". (Flag)	"BACCHANTE".	"BEAGLE".	"COLNE".
"LONDON".	"TRIUMPH".	"BULLDOG".	"RIBBLE".
"PRINCE OF WALES".	"MAJESTIC".	"FOXHOUND".	"USK".
		"SCOURGE".	"CHELMER".

MILITARY COVERING FORCE TRANSPORTS.

A.1.	"IONIAN".
A.2.	"MALDA".
A.3.	"DEVANHA".
A.4.	"SUFFOLK".

37 MAIN BODY TRANSPORTS.TRAWLERS.

2. It has been decided that the military covering force from the Transports "IONIAN", "SUFFOLK", "DEVANHA" and "MALDA" of approximate strength 4000 Infantry with machine guns will be landed before dawn; 500 being landed from "QUEEN", "LONDON" and "PRINCE OF WALES" respectively making a total of 1500 men, and the remainder from the Destroyers.

3. When the military covering force has been landed, if the military situation permits, the first reinforcements to the covering force, which will probably consist of two Mountain batteries and more Infantry, will be landed from the Transports.

After this the landing of the main body will take place in accordance with the military requirements as rapidly as possible, working night and day.

4. The ranks and ratings detailed for working parties on board Transports, and all orders in connection with them are given in Appendix I.

The ranks and ratings detailed for Naval Beach Parties and all orders in connection with them, are given in Appendix II.

APPENDIX NO. (19) 313

Appendix IV
2.

6. Signals "Stop engines", "Disembark troops" and "Anchor instantly" will be made as necessary by W/T. If signal to anchor is made, anchors will be eased down. When signal to disembark troops ("HGS") is made, boats are to be got alongside and men placed in them as quickly as possible. Ships are to report "QR" by W/T when ready. *The signal for boats to shove off will be CXI (hand arms parties) by W/T*
~~The "Executive" made by the Flagship will be the signal for the boats to shove off and proceed to the beach:-~~
which will be obeyed as soon as received.

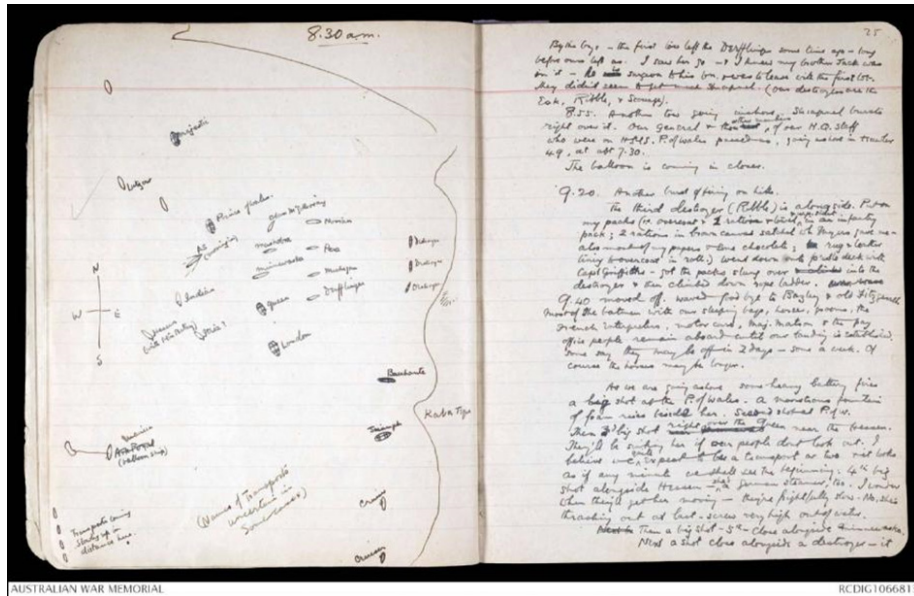
"QUEEN's" boats will land on the beach about 1 mile North of Kaba Tepe.

"PRINCE OF WALES's" boats four cables North of "QUEEN".

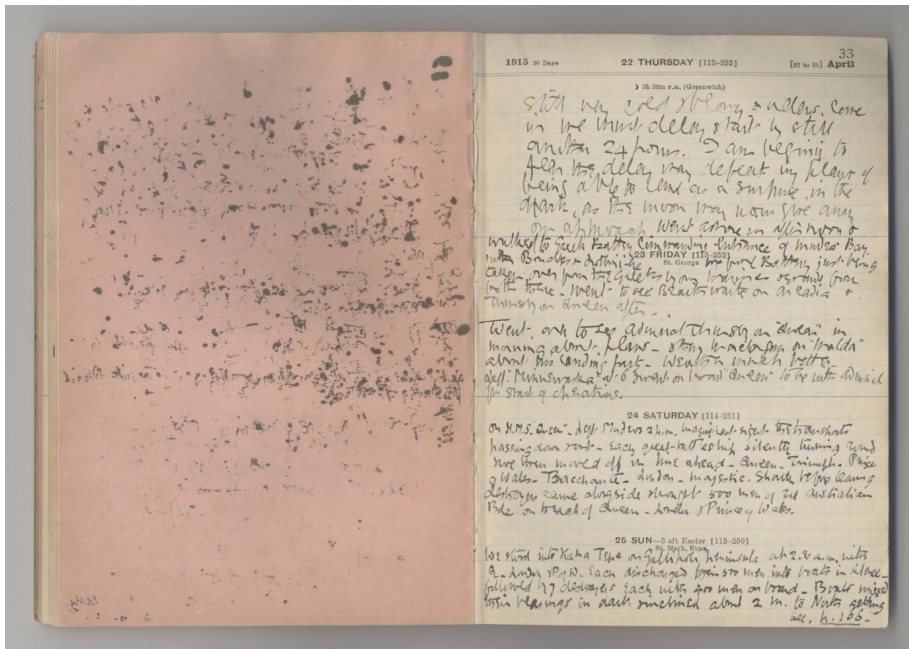
"LONDON's" boats four cables North of "PRINCE OF WALES".

7. As soon as boats are well on their way to the shore, destroyers will be signalled by shaded light to proceed in execution of previous orders, when they will come inside the Battleships and proceed as close to the shore as they can, anchor, place troops in the boats and land them in two trips, the Southernmost landing place being about one mile North of Kaba Tepe.

EK-3 Çıkarmanın En Güney Kanadının Kabatepe'nin 1 Mil Kuzeyi Olacağı ve Birliklerin Bu Noktadan Kuzeye Doğru Yaklaşık 1,5 Km'lik Bir Alanda Yayılarak Karaya Çıkarılacağına Dair Belge (AWM, AWM4 1-25-1 Part:6)

EK-4 Charles Bean'in 25 Nisan 1915'te Anzak Çıkarmasını Anlatırken Gemilerin Pozisyonları ile İlgili Günlüğüne Çizdiği Kroki (AWM, AWM38/3DRL/606/5/1)

AUSTRALIAN WAR MEMORIAL

RCDIG000002

EK-5 Korgeneral Birdwood'un Kendi El Yazısıyla Günlüğünde 25 Nisan Çıkarmasını Anlattığı Sayfa (AWM, 3DRL/3376 1/1)

Station Road,
OTLEY,
Yorkshire, LS21 3HX.

14th. March 1973.

Dear Jim.

Ever so many thanks for your long air-letter which I was delighted to receive yesterday morning.

It was good to know you are still alive and well. Please accept my congratulations on being appointed to lead the Anzac Parade in Brisbane next month. I wish I could be there to cheer you on.

You were obviously in the leading boat of the three I towed to the beach on 25th. April 1915. My Coxswain and I could hear Lieutenant Chapman's and your boots, with others, crunching up the shingle before the row started. But a few minutes later both of us were wounded.

You are right about the French Battleship Bouvet. She was "next ahead" of Triumph on March 18th. 1915 when she was mined and rolled gently over; I watched her, and some of the survivors were running out onto the sloping quarterdeck, climbing over the guard rail and sliding into the water. It was astonishing that so many were saved. Your barrel of wine must have been in one of Bouvet's boats in case of "abandon ship". We used to keep "breakers" of water in our boats. As there wasn't time to swing Bouvet's boats out when she was mined, the barrico would roll out and into the sea as she turned over.

Recently I drew a large-scale chart of that part of Gallipoli on which we landed, explaining why I altered course to the north to get away from Gaba Tepe (as soon as I could see it) as I knew it was heavily defended. Had we gone to the beach there we would have been enfiladed from Gaba Tepe, got into barbed wire and pits at the beach, and probably totally annihilated.

But my chart and explanation does not conform with some of the Official History of the Campaign, which tells about "errors of navigation" and "northerly currents" which is nonsense.

The "Guide" who should have led us to the place close north of Gaba Tepe was a Lieut. Commander Waterlow R.N. and he was to have guided us in, in the picket boat towing No. 1 Tow. Whether he was in No. 1 Tow or not is highly debatable. The Official History says he was, but the midshipman in charge of the picket boat (now a retired Admiral) says he was not. But in any case No. 1 Tow was a slow starter, and trailed along behind us, eventually coming to the beach when you fellows were digging in. The Official History shows his landing place as close on our right, (facing the beach from the sea) in his proper place, but I don't think he did, as A Company of the 9th. Batt. got mixed up with the 11th. Batt. when they got onto the beach. If they had landed next to where you landed they would have gone straight up the beach and joined you.

I sent my chart to H. V. Howe in Sydney (he was one of the Official History Mission under Dr. Bean) for him to look at before

Türk Basınında Gagavuzlar (1931-1938)*

Ahmet USLU**

Özet

Cumhuriyet dönemine kadar Gagavuzlar hakkında pek fazla bilgiye sahip olmayan Türk halkı, Atatürk'ün Hamdullah Suphi Bey'i Bükreş Büyükelçisi tayin etmesi ile birlikte verdiği bilgilerden ve raporlardan Gagavuzlar hakkında bilgi sahibi olmaya başladı. Bu durum aynı zamanda dönemin basınının da konuya eğilmesine sebep oldu.

Hamdullah Suphi Bey'in 1931 yılında büyükelçi olarak atanması sonrasında orada yaptığı çalışmalar basında haber olarak yayınlanmaya başladı. Ayrıca dönemin önde gelen bilim adamları ile gazetecileri de makaleleri ve köşe yazıları ile Gagavuzlardan söz etmeye ve onların tarih ve kültürleri hakkında yazılar kaleme almaya başladılar. Bu yazılarda en çok üzerinde durulan konular Gagavuzların yaşadığı bölgeler, dinleri, dilleri ve Anadolu Türklüğü ile olan benzerlikleri dikkat çekmekteydi. Gagavuzların Hıristiyan olmaları basına cazip bir konu olarak yansırken, kullandıkları öztürkçe de en çok ilgi uyandıran konuların başında geldi. 1931-1938 döneminde basında yer alan haberler ve bilgiler çerçevesinde Gagavuzlar Türkiye'de ilgi uyandıran bir halk oldular ve hatta Türkiye'ye göç etmeleri konusu da tartışılan ve konuşulan konuların başında yer aldı.

Bu makalede 1931-1938 yılları arasında Türk basınında Gagavuzlar hakkında çıkan yazılar araştırılarak, Türk halkına Gagavuzların ne şekilde anlatıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gagavuzlar, Hamdullah Suphi, Romanya, Hıristiyan Türkler, basın

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı (Balkan Araştırmaları)'nda Prof. Dr. Muhammet ERAT danışmanlığında hazırlanan "Gagavuzların Tarihsel, Kültürel ve Toplumsal Yapısı" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı (Balkan Araştırmaları) Yüksek Lisans öğrencisi. ahmetuslu17@gmail.com

Gagauz in the Turkish Press (1931-1938)

Abstract

Until the Republican era, the Turkish public, with limited knowledge about the Gagauz people, began to learn about them through the information provided by Mustafa Kemal Atatürk's appointment of Hamdullah Suphi Bey as the Ambassador to Bucharest and the reports he submitted. This situation also led the media of the period to focus on the subject.

Following Hamdullah Suphi Bey's appointment as ambassador in 1931, his work there started to be published in the press. Moreover, prominent scientists and journalists of the time wrote articles and columns about the Gagauz people and their history and culture. The most emphasized topics in these writings were the regions where the Gagauz people lived, their religions, languages, and similarities with Anatolian Turks.

While the fact that the Gagauz people were Christians became an attractive topic in the media, the use of their own Turkic language also drew considerable attention. Within the framework of the news and information published in the press between 1931-1938, the Gagauz people became a subject of interest in Turkey, and even the discussion of their migration to Turkey became one of the debated and talked-about topics.

This article attempts to reveal how the Gagauz people were portrayed in the Turkish press between 1931-1938 by investigating the writings published during that period.

Keywords: Gagauz people, Hamdullah Suphi, Romania, Christian Turks, press

Giriş

Gagavuzlar, bugünkü Moldova başta olmak üzere Dobruca bölgesi, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan'da yaşayan çoğunluğu Ortodoks Hıristiyan olan bir Türk topluluğudur.¹

Dil olarak; Türkiye Türkçesinin bir şivesi olan Trakya ağzına çok yakın bir ağız kullanmaktadırlar. Gagavuzlar konusunda yazılan eserler arasında en bilimsel ve objektif olarak kabul edilen Atanas Manov'un "*Gagauzlar Hıristiyan Türkler*" adlı araştırmada Gagavuz isminin "*Gök-Oğuz*" kelimesinin şekil değiştirmesiyle "*Gagouz*" sonra da "*Gagavuz*" şekline dönüştüğü belirtilmektedir.² Bu düşünceye karşı; Cami Baykut, Hüseyin Namık Orkun, Mladenov, Ömer Lütfi Barkan, Yaşar Nabi Nayır, Mustafa Kafalı ve Güllü Yoloğlu gibi yazar ve bilim adamları ise Gagavuz isminin Slav dillerinde "*ö*" sesinin olmaması ve vurgu yapılmadan "*o*" sesinin "*a*" olarak okunduğuna dikkat çekerek "*Gök-Uz*", "*Gak Uz*"dan "*Gök-Oğuz*" kelimesinin Gagavuz'a dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir.³

Zeki Velidi Togan ise; Gagavuz isminin "*kaka+uz*" veya "*gaga+uz*" hecelerinin birleşiminden oluştuğunu ve kelimenin kökünü oluşturan "*kaka*" kelimesinin "*büyük ağabey*" anlamına geldiğini belirtmektedir.⁴ Türkiye'de ise Gagavuzlar hakkındaki ilk bilgiler Yaşar Nabi Nayır tarafından kaleme alınan "*Balkanlar ve Türklük*" adlı eserde konu edilmektedir.⁵

Türk Basınında Gagavuzlar

Gagavuzlar konusunun Türkiye'de gündeme gelmesinde en önemli şahsiyetlerden birisi Hamdullah Suphi Bey'dir. Hamdullah Suphi Bey, Atatürk'ün isteği ile Türk Ocaklarının kapatılması üzerine bu ocakların son genel başkanı sıfatıyla onurlandırıldı ve 1931 yılında Bükreş'e büyükelçi olarak tayin edildi.

Hamdullah Suphi Bey, Romanya'ya geldikten sonra Ankara'ya gönderdiği 18 Ocak 1932 tarihli ilk raporunda Gagavuzlardan söz ederek; Besarabya ile Dobruca, Bulgaristan ve Doğu Trakya'da yaşayan "*Gagavuz*" isminde ana dilleri Türkçe olan bir halkın mevcudiyetinden bahseder. Bunlardan Doğu Trakya'da yaşayanların, Hacı Adil Bey'in Edirne Valiliği sırasında Bulgaristan'a göçe zorlandığını belirtir. Hamdullah Suphi Bey, raporunun devamında onların her yönüyle Türk olduklarına vurgu yaparak, şimdiye kadar farkında olmadan dillerini ve kimliklerini muhafaza eden bu Türk topluluğunun zorunlu olarak Bulgar ve Romen okullarına devam etmek durumunda olduklarını vurgular. Bu durumu göz önünde bulundurarak 20.yüzyılın değişen koşullarında kültürel baskılardan dolayı kimliklerini ve dillerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceklerine dikkat çeker ve Türkiye'nin Gagavuzlarla yakından ilgilenmesi gerektiğinden söz eder.⁶

Hamdullah Suphi Bey, Bükreş büyükelçiliği sırasında Dobruca ve Besarabya'da yaşayan Gagavuzlarla yakından ilgilenir ve onların Türkçeyi ve Türk kültürünü

1 Kemal Karpat, "Gagauzlar," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.288.

2 Atanas Manov, *Gagavuzlar (Hıristiyan Türkler)*, çev. M. Türker Acaroğlu, TTK Basımevi, Ankara 2001, s.116.

3 Gagavuz kelimesi konusundaki tartışmalar için bkz.; Ahmet Cebeci, "Osmanlı Devleti'nde Gagavuzlar," *Türk Kültürü Dergisi*, sayı:354, Ekim 1992, s.586.

4 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.165.

5 Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999, s.5; Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar", *Ulus*, 22 İkkânun 1935, s.4; Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar II", *Ulus*, 23 İkkânun 1935, s.4; Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar III", *Ulus*, 25 İkkânun 1935, s.4; Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar IV", *Ulus*, 26 İkkânun 1935, s.4; Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar V", *Ulus*, 27 İkkânun 1935, s.4; Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar: Tarihi Deliller", *Ulus*, 31 İkkânun 1935, s.4; Yaşar Nabi, "Türk Gagauzlar: Gagauz Lehçesinin Hususiyetleri", *Ulus*, 3 Sonkânun 1935, s.5.

6 Necati Demir, "Gagavuz Türkleri Dil, Tarih ve Kültürünün Temel Kaynakları",

unutmamaları için okullar açılmasını ve Gagavuz gençlerinin Türkiye’de eğitim görmelerini sağlar⁷.

Hamdullah Suphi Bey’in bu raporundan sonra Gagavuzlar konusunda Türk basınında haberler ve incelemelere yer verilmeye başlanır.

Bu bağlamda Köprülüzade Mehmet Fuat, “*Şimalişarki Bulgaristan’da Türkler ve Türk Dili*” başlıklı makalesinde kuzeydoğu Bulgaristan’daki Türk topluluklarının kökenleri sorununu ele alarak, sadece Deliorman Türkleri ve Gagavuzlar için bu konunun henüz çok karışık bir durum arz ettiğinden söz etmektedir.

Fuat Köprülü, Gagavuzları ele alırken büyük kısmının Besarabya’ya göç ettikten sonra Bulgaristan’da sayılarının bir hayli azaldığını, Karadeniz kıyılarındaki Gagavuzlar üzerinde Rumların, Bulgaristan’da kalanlar için de Bulgarların etkili olduklarını ileri sürmektedir. O, yabancı araştırmacıların görüşlerine de makalesinde yer vererek şunları dile getirmektedir:

*“Jireçek bunları (Gagavuzları) Moğol istilasından sonra kalabalık bir surette Bulgaristan’da yerleşen Kumanların torunları olarak telakki etmişti. Moşkov’un bu husustaki düşüncesi biraz karışıktır: Ona göre, Gagavuzlar, Deliorman Türkleri gibi, 1064’te Balkanlara gelip yerleşen Oğuzlardandır. Bunların bir kısmı, sonradan, Tuna’nın yukarısına, Rus topraklarına çekilip orada başka Türk zümreleri ile karışmışlar, Kara Kalpak ismiyle meşhur zümreyi teşkil etmişlerdir. İşte bu Kara Kalpakların bir kısmı Moğol istilası zamanında tekrar şimali Bulgaristan’a gelmişler ve Deliorman Türklerinin tesiri ile bugünkü Gagavuzları vücuda getirmişlerdir.”*⁸

Fuat Köprülü makalesinin devamında Rus ve batılı araştırmacıların ve dil bilimcilerin bölgeye yaptıkları seyahatlere de dikkat çekerek Türk dili filologlarından J. Németh’in ziyaretinden söz eder, Moşkov’un da “*Pamukça*” köyü ağzı hakkında yaptığı incelemesine atıf yaparak Moşkov’un çalışmasının konuyla ilgili önemli bir eser olduğunu belirtir ve makalesini şu değerlendirmeye sonlandırır:

*“Gagavuzlar, Ortodoksluk sebebiyle de kolayca Bulgarlaşmaktadırlar. Deliorman Türkçesinin hususiyetlerini ayrı ayrı 17 maddede hulasa ve tespit eden Kowalski, Bulgaristan ile Tuna şimalindeki sahalar müstesna olarak, ne Anadolu, ne de Rumeli Türkçesinde bu hususiyetlerin bulunmadığını söylüyor. Bu hususiyetlerin Besarabya Gagavuzlarının lehçesinde tamamiyle bulunduğunu söyleyen Kowalski’ye göre, Deliorman Türkçesi ile Gagavuz Türkçesi, bir tek lehçe grubu sayılmak icap eder.”*⁹

Hüseyin Namık Orkun, Viyana Milli Kütüphanesi’nde yaptığı araştırmada Sultan Süleyman’ın şehnamecisi olan Seyit Lokman’ın Selçuklular zamanında Anadolu’dan Sarı Saltık’ın bazı Türk boyları ile Rumeli’ye geçtiğini belirterek burada bunların Dobruca’da iskân edildiğini bildirmiş ancak bunların Hristiyan olan Gagavuzların kökenleri olmasının imkânsız olduğunu yazmıştır:

*“Sarı Saltuk Türklerinin Hristiyan Gagavuzlarla hiçbir alakası olmadığı sarihdir. Gagavuz Türkleri hakkında bizde maatteessüf hemen hiçbir neşriyat yapılmamıştır, diyebiliriz.”*¹⁰

7 Mithat Atabay, II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s.128-138.

8 Köprülüzade Mehmet Fuat, “Şimalişarki Bulgaristan’da Türk’ler ve Türk Dili-2,” Cumhuriyet, 10 Nisan 1933, s.5.

9 a.g.m., s.5.

10 Hüseyin Namık, “Gagavuzlara Dair,” Hâkimiyeti Milliye, 9 İkinci teşrin 1934, s.5.

Gagavuzların kökenleri konusunda Muslih Ertaç, Ulus gazetesinde yayınladığı makalesinde; Gagavuzların, Balkanlara göç eden Kuman, Peçenek, Surgun ve Oğuzlardan oluştuğu, Deliorman, Tuna ve Karadeniz’de Gacal ve Gagavuzlar adlı iki halkın yaşadığı ve bunların Türk boylarının torunları olduğunu ileri sürmüştür. Ertaç’a göre; buraya gelen Türk boylarının bir kısmı Hıristiyan, diğer bir kısmı da Müslüman olmuştur. Hıristiyan olanlara Gagavuz; Müslüman olanlara ise Gacallar denilmiştir.¹¹

Gagavuzların yaşadığı krallıkla yönetilen Romanya bölgesi 1. Dünya Savaşı’nın geride bıraktığı etkilerle ikiye bölünmüş, Romanya’ya bağlı Moldova’da bulunan Besarabya bölgesinde Bucak Bulgarları ve Gagavuzlar Bağımsız Bucak Cumhuriyeti’ni dile getirmeye başlamıştı. Besarabya’da Gagavuz liderleri bağımsızlık söylemlerini yükseltmelerinden dolayı Romanya bölgeyi işgal etmiştir.

Moldova ise Romanya’ya bağlı olmasına rağmen Sovyetler Birliği’nin etkisiyle Ekim 1924’te Moldova Özerk Cumhuriyeti’ni ilan etmiştir fakat varlığı uzun sürmemiştir. 1929 ile 1933 yılları arasında yaşanan ekonomik kriz dolayısıyla bucak bölgesinde yaşayan Gagavuzların önemli bir kısmı başta Brezilya ve Arjantin olmak üzere Güney Amerika’ya göç etmişlerdir¹².

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile Gagavuz ve diğer Türklerin ilişkisi 1930’lu yıllarda Anadolu toprakları dışındaki Türklerin Türkiye’ye göç etmesiyle başlamıştır. Bu göç yeni kurulan devletin nüfusunun oldukça az olduğunu fark edilmesi ile gelişmiştir. Mustafa Kemal Atatürk bu konuyla ilgili şunları ifade etmiştir;

“Memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz. Hudud-u Milliye haricinde kalan aynı ırk ve harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek gerekir. Bence Makedonya’dan ve Garbi Trakya’dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır.”¹³

1933 yılında bölgeden Türkiye’ye üç yüz kişilik bir heyet gelerek Türkiye hakkında bilgiler almış ve Türkiye’nin belirli şehirlerine ziyaret ederek Cumhuriyetin onuncu yılında yapılan törenlere katılmıştır. Bu olay dönemin basınına şu şekilde yansımıştır:

“Romanyalı Türkler Ankara’ya geldi. Anavatanın 10 senelik tekâmülü kendilerini hayrette bıraktı. Cumhuriyetimizin onuncu yılına münasebetle yapılan merasimde bulunmak üzere Ankara’ya giden Romanya’nın Türklerinden mürekkep 300 kişilik bir seyyah kafilesi şehrimize gelmiştir.”¹⁴

Vakit gazetesi 30 Temmuz 1934 tarihli nüshasının birinci sayfasında “Romanya’da 300 binden Fazla Öz Türk Var” başlığı ile bir haber yayınladı. Bu haberde son altı aylık dönemde Romanya Parlamentosu’nun ülkede bulunan Türkler konusunda ikiye bölündüğünü belirterek gazetenin de bu konuda okuyucularına bilgi vermek gerektiğine inandığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Bulgaristan’ın Deliorman ve Dobruca bölgesinden gelen Türklerin gerek fiziksel gerekse ahlaki özellikleri ile Balkanlar ve Asya’nın değişik yerlerinde bulunan Türklerden farklı olduklarına vurgu yapılarak söz konusu Türklerin dürüst, ahlaklı ve sadakatleri ile meşhur olduklarını belirtir¹⁵. Bu düşüncesini ispat etmek için de bir Romanya subayının “*Bunlar sadık*

11 Muslih Ertaç, “Gagavuz Türklerinin Soylarına Sadıklığı,” Ulus, 7 Ağustos 1936, s.4-5.

12 Mustafa Baydar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, Menteş Yayınları, İstanbul 1968, s. 157-158

13 Yıldırım Ağanoğlu, “Balkanlarda Göç Gerçeği,” Balkanlarda Gelecek Tasavvuru, ed. Ümmühan Özkan, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s.166.

14 “Romanyalı Türkler Ankara’dan Geldi”, Cumhuriyet, 5 Teşrinisani 1933, s.1.

15 “Romanya’da 300 Binden Fazla Öz Türk Var,” Vakit, 30 Temmuz 1934, s.1.

Romanya vatandaşıdır” sözüne yer verir. Haberde dikkati çeken asıl husus, Türklerin Dobruca ve Besarabya’da yaşayan Hıristiyan Türkler olduğundan ve “*Gagavuzlar*” diye isimlendirildiğinden söz edilmesidir. Müslüman olmayan bu Türklerin ana dilleri olan Türkçeyi ilk, yalın şekli ile kullanmaya devam ettiklerini ifade eder ve bu konuda örneklere de yer verir:

“*Müslüman olmadıkları için bunların ana dili olan Türkçede sekiz yüz seneden beri kullanılan öztürkçe sözlere, darbımesellere tesadüf edilir. Bunlar hiçbir zaman ‘cahil’ demezler; ‘karanlık adam’ derler. ‘Cazip’ demezler, kendilerini çok sevdiiren adamdan söz ederken ne kadar ‘sargın’ derler.*”¹⁶

Vakit gazetesi Gagavuzlar için bölgede yaşayan Müslüman Türklerin onları kendilerinin akrabası olarak gördüklerinden söz eder ve Mangalya’da bulunan bir cami imamı olan İsmail Efendi’nin bir Türk gezginine “*Bunlar vaktiyle dinini vermiş fakat dilini vermemiş amcalardır*”¹⁷ dediğini aktarmaktadır.

Bulgar ve Romen gazetelerinde yayınlanan yazılarda Romanya’da 550 bin Bulgar ve Bulgaristan’da da 60 bin Romen bulunduğu konusundaki haberler karşısında gerçekte bu belirtilen sayılarda ne Romanya’da Bulgar ne de Bulgaristan’da Romen vardı. Sadece Besarabya ve Dobruca’da 200 bin kadar Gagavuz bulunuyordu. Gagavuzlar, İzzettin Keykavus ile birlikte Osmanlı Türklerinden 130 yıl önce Midye’den Tuna ağzına kadar olan bölgeleri ele geçirerek yerleşen Selçuklu Türklerinden kalan halklardandı. Bizans tarafından zorla Hıristiyan yapılmışlardı¹⁸.

1828 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rus Çarlığı arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile Ruslar Gagavuzları İslimye’den Besarabya’ya götürüp iskân ettirmişler, Gagavuzların birçoğu orada kalmış ancak dilleri ve âdetlerini değiştirmemişlerdi. Bulgarlar bunların Bulgar olduklarını ileri sürerken, Romenler de bunların Romen olduğunu iddia etmektedir¹⁹.

Zaman gazetesinde yayınlanan makalede Bulgarların Ankara elçisi olan ve 1934 yılında Cemiyeti Akvam temsilcisi seçilen Antonof’un düşüncelerini ve itirafları şöyle yorumlanmaktadır:

“*Akvam Cemiyeti mümessilliğine tayin olunan Antonof da Bulgaristan Türklerinin acınacak bir halde olduklarını ve ister istemez bu sadık unsurun, bazı azgın memurlar tarafından tazyiklere uğradığını tanyıyor ki bu itiraf, oradaki ırk kardeşlerimizin belki bundan sonra biraz rahat soluyabileceklerine delalet ettiği için, bizce şükranla yazılmaya layıktır.*”²⁰

Bu tartışma ve yorumlar arasında Zaman gazetesine bir yazı gönderen “*Peremeci oğlu*” adlı bir okur, İsmet Paşa’nın İzmir nutkuna atıf yaparak “*Türlere yan bakan memurları kemlerler ve iki hükümetin antlaşmasını tehlikeye düşürebilecek olan kötü unsurların faaliyetlerine mani olurlar*” demektedir²¹.

İsmet İnönü, Uluslararası İzmir Fuarı’nın 1934 yılı açılış konuşmasında Bulgaristan’daki Türkler konusuna değinerek şunları söylemişti:

“*Bulgaristan’daki Türklerin fena muamele yüzünden hicrete mecbur oldukları şeklinde matbuatımızın neşriyatıdır. Ekalliyet meselesi gibi milletlerin hassas oldukları milli mevzularda matbuatımızın vazife ifa etmelerine itirazımız*

16 *Vakit*, 30 Temmuz 1934, s.9.

17 *Vakit*, 30 Temmuz 1934, s.9.

18 “Bulgaristan Türkleri Ne Halde? Gagavuz Akalliyeti Bulgar Değil Türktür!,” *Zaman*, 4 Eylül 1934, s.4.

19 *Zaman*, 4 Eylül 1934, s.4.

20 *Zaman*, 4 Eylül 1934, s.4.

21 *Zaman*, 4 Eylül 1934, s.4.

yoktur. Ancak efkârı umumiyenin bu kadar hassasiyetle alakadar olduğu meselelerde hakikati tam öğrenmeye çalışmak esaslı bir vazifedir sanırım.”²²

Bu arada Gagavuzların yok olmaması için 84 yaşında bulunan Mihail Çakır’ın büyük çaba sarf ettiği, özellikle yazı ve sözleri ile Gagavuzların başkalarının sözlerine ve propagandalarına kapılmaması için çalıştığı belirtilmektedir²³.

Ulus gazetesi Naşit Uluğ’un bu dikkat çeken uyarısından dört gün sonra Gagavuzların şarkı ve türküleri üzerine bir yazı yayınladı ve Gagavuzların dillerinin, şarkı ve türkülerinin Anadolu’dakilerin bir benzeri olduğunu ileri sürdü.

“Akşamın sessizliği köye çökerken, Gagavuz çobanının kavalını duyarsınız. Bu bir Anadolu sesidir... Gecenin serinliğinde iki katlı, temiz yapılı bir evin penceresinden sızan bir ses duyarsınız. Bu türkü Türk analarının yüzyıllardan beri dudaklarından düşürmedikleri türkülerden biridir...

‘Gide gide usandım

Bir meşeye dayandım

Dayandım ninem, dayandım

Bir kız için al kanlara boyandım’

(Düğün şarkısı)

‘Çimenin çiçeği, göğün yıldızı,

Sürüden ayrılmış bir körpe kuzu,

Anasının babasının biricik kızı,

Karadır kaşları, gözleri hindi,

Bu güzellik sana haktan mı indi?’²⁴

Naşit Uluğ, Gagavuzların şarkı ve türküleri konusunda başka örnekler de vermektedir²⁵.

Behçet Kemal Çağlar ise konuyla ilgili olarak Hamdullah Suphi Bey’den övgü ile söz etmektedir.

“Dönerken, ‘Tanrıöver, buradaki Türklerin yalnız dirilerini değil, ölülerini de kurtarıyor’ dedim; gülümsediler. Evet, doğru dediler, tamamıyla haklıydım... Biraz sonra; İstanbul’a okumaya gitmek isteyen birkaç Gagavuz genci gelmişti. Bu Hıristiyan Türkler, ne güzel, ne temiz Türkçe konuşuyorlardı. Tekrar tekrar sormaya mecbur kaldım: Bunlar buralı Hıristiyan Türkler; Gagavuzlar değil mi? Ve elçimiz hep o ülkülü ve umutlu gülümseyişiyle ‘Evet! İşte ‘milliyet’in din birliği ile ilişkili olmadığının dilek, dil ve kan birliğinin bir neticesi olduğunun en kuvvetli ve canlı delilleri! Der gibi başını sallıyordu.”²⁶

Sadri Ertem ise Gagavuzlar ile Anadolu Türkleri arasında herhangi bir kültür farklılığı bulunmadığını anlatırken; *“Seninle aramızda bir soğan zarı kadar fark var”* diyerek Gagavuzların kültürleri, tarihleri ve edebiyatlarının çok zengin olduğunu vurgulamaktadır²⁷.

22 İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1933-1938), haz. İlhan Turan, TBMM Kültür ve Yayın Kurulu, Ankara 2004, s.49.

23 N.Uluğ, “Gagavuz Türkleri,” *Ulus*, 6 İllkânun 1934, s.3.

24 N. Uluğ, “Gagavuz Şarkıları, Gagavuzlar İçin Bitikler,” *Ulus*, 10 İllkânun 1934, s.3-4.

25 Bu bağlamda “Gide gide usandım”, “Bir başka türkü”, “Köroğlu’ndan”, “Cenaze şarkısı” ve “Bir de yeni şarkılardan” adlı eserlere yer verilmiştir. *Ulus*, 10 İllkânun 1934, s.3.

26 Behçet Kemal Çağlar, “Tuna Üzerinden Geçerken,” *Kurun*, 7 Eylül 1935, s.8.

27 Sadri Ertem, “Ankara-Bükreş-27: Hamdullah Suphi’nin Bükreş Sefirliğinde İki Keşfi: Sefaretteki Türk Odası ve Gagavuzlar” *Kurun*, 28 Eylül 1936, s.3.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Gagavuzlar soy ve tarihlerine sadık kalarak kültürlerini korumasını bilmiş Türk boylarındandı²⁸. Gagavuz gençlerinden bazıları Türkiye'ye getirilerek Türkiye'de eğitimlerini sürdürmeleri konusunda dönemin İçişleri Bakanı öncülük yapmaktadır. Bu karar Türkiye tarafından Gagavuzların “Türk kültürüne bağlı” bir topluluk sayıldığına göstergesidir.

*“İç bakanımızın bundan bir iki hafta önce, anayurda alınmaları, cumhuriyet yurtlandırma siyasasının çerçevesi içinde olduğunu söylediği bu soydaşlarımızdan on beş genç bugün bizim mekteplerimizde okumakta ve birkaç aylık bir çalışmadan sonra liselerimizin son sınıflarında veya yüksek mekteplerimizde dersleri alabilecek kerteğe gelmektedirler.”*²⁹

1950’li yıllarda Çanakkale Valiliği görevinde de bulunacak olan Sefaeddin Karanakçı, 1938 yılında yazdığı bir makalede Türkiye’nin nüfusunun hızlı bir şekilde arttırılması gerektiğini belirtirken dışarı yetişmiş Türk nüfusundan söz etmiş ve Gagavuzlar dâhil dış göçü desteklemiştir: Karanakçı bu konuda şunları dile getirmiştir:

*“Nüfus fazlalığının memleket müdafaası bakımından lüzumu da münakaşaya tahammül etmeyecek kadar sarih ve vazıhtır. Milli hudutlarımız haricinde yaşayan milyonlarca Türk vardır. Mehmet, Yugoslavya’da Mehmedoviç, Bulgaristan’da Mehmed Medev, Yunanistan’da Medmedaki olmuştur. Yabancı memleketlerdeki Türklerin kültürü sarsılmaktadır... Hâlbuki hariçten getirilecek vatanadaş yetişmiş bir müstahsildir... Diğer taraftan bu vatanadaşlar memleket müdafaası için de kuvvetli birer unsurdurlar. Memleket hudutları haricindeki soydaşları Türkiye’ye getirerek onları ana yurttan iskan etmeyi şiar edinen Cumhuriyet hükümeti 16.4.1934 tarihli 2510 sayılı İskan Kanunu ile tadilleri ve bu kanuna zeyl kanunlarla, Türkiye’de yerleşmek maksadıyla dışarıdan münferiden veya müçtemian gelmek isteyen Türk soyundan kimseler lehine birçok imtiyazlar ve muafiyetler tesis etmiştir.”*³⁰

Sonuç

Moldova’da yaşayan ve Türkçe konuşan, Ortodoks Hristiyan Gagavuzlar, Türk-Rus savaşları sırasında Bulgaristan’dan Moldova’ya gelmiş ve 1906 yılındaki 15 günlük bağımsızlık dönemi dışında sırasıyla Rus, Romen ve Sovyet yönetimi altında yaşamışlardır.

Gagavuzlar toplu olarak Türkiye’ye göç etmek istemişler ancak bu istekleri kabul edilmemişti. Çünkü Lozan Antlaşması’nda azınlık tanımı dine göre belirlenmişti ve Gagavuzlar bu kapsamın dışında kalmıştı.

Cumhuriyet döneminde Türk tarih ve dil tezlerinin ortaya koyduğu “Türk soyu” kavramı ırkçı boyutlarda yorumlara neden olmakla beraber 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu’nda Türkiye’ye göçmen olarak kabul edileceklerde “kültürel yakınlık” esas alınmış yani “Türk kültürüne bağlı oluş” ölçütü sayılmıştı. Bu bağlamda fazla zorluk çekmeden Türk halkına karışacakları varsayılan Pomaklar, Boşnaklar Türk kanı taşımamaları ve bir tek Türkçe sözcük bilmemelerine karşın Türkiye’ye göç

28 Ertaç, “Gagavuz Türklerinin Soylarına Sadıklığı,” *Ulus*, 7 Ağustos 1936, s.4-5.

29 N. Uluğ, “Gagavuz Şarkıları, Gagavuzlar İçin Bitikler,” *Ulus*, 10 İlkânun 1934, s.3.

30 Sefaaddin Karanakçı, “Nüfusumuzu Çabuk Artırmanın Yolu,” *Cumhuriyet*, 25 Birinciteşrin 1938, s.5.

edebilmişlerdi. Aslında Atatürk milleti, din ile tanımlanır olmaktan çıkarmak istemiş ancak fiili durumda gerçekçi davranarak ona göre hareket etmiştir.

Atatürk'e göre Türkiye dışındaki Türklerin Türkiye'ye göç etmelerini çözüm olarak görmemiştir. Ona göre; dış Türkler, buldukları ülkelerde Türk varlığını ve kimliğini korumalıdır. Onların kültürel varlıklarını koruyup geliştirmek için Türkiye girişimlerde bulunmuş ve komşu ülkelerde yaşayan Türk azınlıkların buldukları ülkelerde eşit ve rahat yaşamaları için gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Bu bağlamda Gagavuzlara karşı Atatürk'ün tutumu en güzel örneklerden birini teşkil etmiştir.

Atatürk'ün Gagavuzlarla ilgilenmesi Türk basınına da yansımış ve basın Gagavuzların tarihi kökenleri, dilleri, dinleri, gelenek-görenekleri, nüfusları ve yaşadığı coğrafya konusunda 1930'lardan itibaren çok sayıda yazı, haber ve makale yayınlanmıştır.

Basında Gagavuzlar konusunda yazı yazarlar dönemin entelektüel ve aydınlarıdır. Bu aydın ve entelektüeller arasında; Köprülüzade Mehmet Fuat, Nadir Nadi, Behçet Kemal Çağlar, Naşit Uluğ, Hüseyin Namık Orkun ve Sadri Ertem dikkat çekici kişiler arasında yer almışlardır.

Hamdullah Suphi Bey, bizzat Gagavuzların yaşadıkları yerlere giderek inceleme ve araştırmalarda bulunmuş ve konuyla ilgili gözlem ve önerilerini hükümete raporlar şeklinde göndermiştir. Gagavuzlar hakkında basında çıkan haber ve yazıların artmasında en önemli etken Hamdi Suphi Bey'in Bükreş'e büyükelçi olarak atanması ve orada Gagavuzlarla Atatürk'ün direktifleri doğrultusunda yakından ilgilenmesi olmuştur.

KAYNAKÇA

“Bulgaristan Türkleri Ne Halde? Gagavuz Akalliyeti Bulgar Değil Türktür!,” *Zaman*, 4 Eylül 1934, s.4.

“Romanya’da 300 Binden Fazla Öz Türk Var,” *Vakit*, 30 Temmuz 1934, s.1, 9.

“Romanyalı Türkler Ankara’dan Geldi”, *Cumhuriyet*, 5 Teşrinisani 1933, s.1, 9.

Ağanoğlu, Yıldırım, “Balkanlarda Göç Gerçeği,” *Balkanlarda Gelecek Tasavvuru*, ed. Ümmühan Özkan, İnsani Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008.

Atabay, Mithat, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Baydar, Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Mentş Yayınları, İstanbul 1968.

Cebeci, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Gagavuzlar,” *Türk Kültürü Dergisi*, sayı:354, Ekim 1992, s.583-589.

Çağlar, Behçet Kemal, “Tuna Üzerinden Geçerken,” *Kurun*, 7 Eylül 1935, s.8.

Demir, Necati, “Gagavuz Türkleri Dil, Tarih ve Kültürünün Temel Kaynakları”, *Hamdullah Suphi ve Gagavuzlar*, ed. Mehmet Şahingöz- Alper Alp, Türk Yurdu, Ankara 2016.

Ertaç, Muslih, “Gagavuz Türklerinin Soylarına Sadıklığı,” *Ulus*, 7 Ağustos 1936, s.4-5.

Ertem, Sadri, “Ankara-Bükreş-27-Hamdullah Suphi’nin Bükreş Sefirliğinde İki Keşfi: Sefaretteki Türk Odası ve Gagavuzlar” *Kurun*, 28 Eylül 1936, s.3.

Gagavuz Türklerinin Soylarına Sadıklığı,” *Ulus*, 7 Ağustos 1936, s.4.

Hüseyin Namık, “Gagauzlara Dair,” *Hâkimiyeti Milliye*, 9 İkinci teşrin 1934, s.5.

İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1933-1938), haz. İlhan Turan, TBMM Kültür ve Yayın Kurulu, Ankara 2004.

Karanakçı, Sefaaddin, “Nüfusumuzu Çabuk Artırmanın Yolu,” *Cumhuriyet*, 25 Birinciteşrin 1938, s.5.

Karpat, Kemal, “Gagauzlar,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.288-291.

Köprülüzade Mehmet Fuat, “Şimalişarki Bulgaristan’da Türk’ler ve Türk Dili-2,” *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1933, s.5.

Manov, Atanas *Gagavuzlar (Hıristiyan Türkler)*, çev. M. Türker Acaroğlu, TTK Basımevi, Ankara 2001.

Nayır, Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1999.

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

Uluğ, N., “Gagavuz Şarkıları, Gagavuzlar İçin Bitikler,” *Ulus*, 10 İlkânun 1934, s.3-4.

Uluğ, N., “Gagavuz Türkleri,” *Ulus*, 6 İlkânun 1934, s.3.

Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar,” *Ulus*, 22 İlkânun 1935, s.4.

Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar II,” *Ulus*, 23 İlkânun 1935, s.4.

Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar III,” *Ulus*, 25 İlkânun 1935, s.4.

Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar IV,” *Ulus*, 26 İlkânun 1935, s.4.

Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar V,” *Ulus*, 27 İlkânun 1935, s.4.

Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar: Tarihi Deliller,” *Ulus*, 31 İlkânun 1935, s.4.

Yaşar Nabi, “Türk Gagauzlar: Gagauz Lehçesinin Hususiyetleri,” *Ulus*, 3 Sonkânun 1935, s.5.

Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen'in Hayatı ve Siyasi Mücadelesi

Hasan KARAKUZU*

Özet

Osmanlı'dan devralınan demokrasi deneyimi Cumhuriyetle ileriye götürülerek erkeklerin yanında kadınların da milletvekilli olmasının önünü açmıştır. Kadınların 1934 yılında çıkarılan kanunla milletvekili olarak Meclise girmesi yönünde adım atılarak 1935 yılında yapılan genel seçimlerde 17 kadın vekil seçilmiştir. Bu bağlamda 1935 yılından 1969 yılına kadar 34 yıl boyunca Çanakkale gibi tarihi önem sahip bir kentten kadın milletvekili seçilmemiştir. Makalenin odak noktası olan Zekiye Gülsen, ise uzun yıllar verdiği mücadele sonucunda 1969 genel seçimlerinde Çanakkale'nin ilk kadın milletvekili olarak Meclis'e girmeye hak kazanmıştır. 1973 genel seçimlerinde de kenti Meclis'te temsil eden Gülsen, eğitimci kişiliğinin getirdiği sorumluluk bilinci ve kadın-erkek eşitliğinin toplumun her alanına yansıtılması anlamında yol gösterici konuşmalar yapmıştır. Gülsen, ülkedeki önemli meseleler ile Çanakkale'nin sorunlarını Meclis kürsüsünden dile getirerek hem ulusal basın hem de yerel basında manşetlerde yer bulmasını sağlamıştır. Çalışmada; Zekiye Gülsen'in siyasi hayata atılma serüveni, bütün zorluklara rağmen yılmadan mücadele etmesi, ülkesini ve kentini seven bir kadın siyasetçinin 1969 ve 1973 genel seçimlerinde milletvekili seçebilmek için yaptığı faaliyetlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zekiye Gülsen, Çanakkale, Seçim, Milletvekili, Millet Meclisi.

* Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, ZMYO, E-mail: hasan_karakuzu@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0003-1808-3337>).

The Life and Political Struggle of Çanakkale MP Zekiye Gülsen

Abstract

The democratic experience inherited from the Ottoman Empire was taken forward with the Republic and paved the way for women to become members of parliament alongside men. The enactment of the law in 1934 marked a significant step towards women's inclusion in the legislative process, leading to the election of 17 female deputies in the 1935 general elections. However, for 34 years, from 1935 to 1969, no female MP was elected from the historically significant city of Çanakkale. Zekiye Gülsen, the focus of this article, became the first female deputy of Çanakkale in the 1969 general elections after a long and arduous struggle. Gülsen, who represented the city in the Parliament in the 1973 general elections, made guiding speeches in terms of reflecting the sense of responsibility brought by her personality as an educator and the equality of men and women in every aspect of society. Gülsen expressed the important issues in the country and the problems of Çanakkale from the Parliament rostrum, ensuring that she found headlines in both the national and local press. In this study; Zekiye Gülsen's adventure in entering political life, her tireless struggle despite all the difficulties, and the activities of a female politician who loved her country and city to be elected as a member of parliament in the 1969 and 1973 general elections were mentioned.

Keywords: Zekiye Gülsen, Canakkale, Election, Member of Parliament, National Assembly.

Giriş

Zekiye Gülsen'in annesinin adı Azize, babasının adı Hasan Basri'dir. Kendisi 1918 yılında Lâpseki'de dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatı sırasında ilkokulu Lâpseki'de, ortaokulu Çanakkale'de, Edirne Öğretmen Okulunu ve daha sonra Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünü bitirmiştir. Yükseköğrenim anlamında Münih Üniversitesi Pedagoji bölümünde özel eğitim ihtisası yapmıştır. Milletvekili seçilmeden önce öğretmenlik, okul müdürlüğü, Hacettepe Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisinde uzman ve Milli Eğitim Birimi Şubesi Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Gülsen evli¹ ve **İlter**, Gülter, Ayşe ve Cahit isminde 4 çocuk sahibi bir anne idi.² Gülsen'in siyasi hayata adım atma süreci Ağustos 1948 tarihinde kendisinin Balıkesir'in Çandır Köyüne, eşinin de Balıkesir Hava Üssüne tayin edilmesi ile başlamıştır. Balıkesir'e tayin edildiği dönemde dış ağrısı nedeniyle yörede iyi bir doktor olarak bilinen dışçı Niyazi Evren Bey'in muayenehanesine eşi Ahmet Gülsen ile dış tedavisi için gitmiştir. Tedavi esnasında Niyazi Evren'in muayenehanesine gelen Demokrat Parti (DP) Balıkesir milletvekili Sıtkı Yırcalı ve DP'li vatandaşlarla tanışması, Gülsen'in siyasete yönelmesinde ilk adım olmuştur. İlerleyen tarihlerde ülkede 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşmiş ve Zekiye Gülsen'in eşi Ahmet Gülsen ordudan ayrılmak zorunda kalmıştır. Ahmet Gülsen de siyasete atılarak Lâpseki Adalet Partisi (AP) İlçe Başkanı seçilmiştir. Fakat 6 ay sonra Refet Sezgin'in baskıları sonucu Genel Merkez tarafından görevden alınmıştır. Zekiye Gülsen eşinin başına gelen bu acı deneyimden sonra Meclise girebilmek için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Gülsen, fırsat buldukça Çanakkale'ye giderek ilçe teşkilatı ve partililer ile temas kurmuştur.³

Zekiye Gülsen, 10 Ekim 1965'te yapılacak genel seçimlere katılmak için Milli Eğitim Bakanlığı'ndan 1 ay izin almıştır. Daha sonra AP Genel Merkezine giderek evraklarını teslim etmiş ve resmen aday olmuştur. Gülsen aday olma ve seçim çalışmaları sürecinde Milli Bakanlığı tarafından senaryosu kabul edilen "Üç Anne ve El Ele" isimli iki çocuk filminden elde ettiği 3.000 lira gelirin 500 lirasını kullanmıştır. Seçim çalışmaları sırasında Gülsen hakkında "Canım kadından milletvekili mi olur? Yarın bir işimiz düşse, kadın kişinin önüne gidip yalvarmak sizin erkekliğinize yakışır mı?" dedikodusu ve propagandası yapılmıştır. Bu söylemlerden başka "Zekiye Hanım seçimlere girmiyor" dedikodusu da seçmenler üzerinde etkili olmuştur. Okuma yazma bilmeyen vatandaşların ön seçimler sırasında oy kullanılırken oy pusulalarına bazı delegelerin "Zekiye Hanım", bazılarının "kadına" şeklinde yazmaları da oyların geçersiz sayılmasına sebep olmuştur. Hakkında yürütülen kara propagandanın seçmenleri kararsızlığa düşürmesi ve oy pusulasındaki hatalar Gülsen'in liste dışında kalmasına yol açmıştır.⁴ 1969 ve 1973 seçimleri hakkında ilerleyen bölümde detaylı bilgiler verileceği için bu başlıkta değinilmemiştir.

Gülsen, 5 Haziran 1977 seçimleri öncesinde Ezine'ye geldiğinde partililer arasındaki bölünmüşlüğü görmüştür. Bu durumu milletvekili arkadaşları Kemal Bağcıoğlu, Mesut Önür ile Genel Başkan Süleyman Demirel'e anlatmıştır. Demirel'in anlatılanlar karşısında sessizliğini sürdürmesi, herhangi bir yorumda bulunmaması, meseleye

1 *Tercüme-i Hal Varakası*; Zekiye Gülsen'in hayat hikâyesi hakkında bkz; Mithat Atabay, Çanakkale'nin Evlatları, Çanakkale Belediyesi, Çanakkale 2019, s. 354-356,

2 Zekiye Gülsen, *Yamalı Bohçam*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 266.

3 Zekiye Gülsen, *Yollar, Yıllar, İzler*, Ankara 2005, s. 41, 45-47, 77, 79.

4 *A.g.e.*, s. 85-86, 91, 111, 127.

dair hiçbir çözüm önerisi getirmemesi üzerine Gülsen ayağa kalkarak yüksek sesle Demirel'e dönerek "Siz Refet Bey'den korkuyorsunuz" demiştir. Tabii ki seçim öncesi yapılmaması gereken bu hareketin başına iş açacağını bildiği için seçimden ayrılmayı düşünmüş ise de seçime girme kararı almıştır. Hem Meclis çevresinde hem de Çanakkale'de söylenilenlere göre kazanacağı öngörülmesine rağmen yeterli oyu alamayarak aday gösterilmemiştir.⁵ 1979 yılı seçimlerinde AP'den aday adayı,⁶ 1983 seçimlerinde Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'nden yedek aday⁷ olmasına rağmen milletvekili seçilememiştir.

Gülsen, 29 Kasım 1987 seçimleri için Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Merkezine giderek başvurusunu yapmıştır. Ancak başvuru dosyasında evrakının eksik olduğu gerekçesiyle seçime giremediğini öğrenmiştir. Seçimlere girememesine rağmen DYP'nin kazanması için gayret edeceğini ve hiçbir şey olmamış gibi elbirliği ile çalışacağını söylemiştir. Gülsen, politika sevdası yüzünden 1991 seçimlerine girmeye karar vermiştir. Bu amaçla Genel Merkeze giderek Seçim İşleri Başkanlığı'na başvurusunu yapmıştır. Seçim İşleri Başkanı Hasan Ekinci'yi odasında ziyaret ederek kendisinden bir ricada bulunmuştur. Çanakkale'den 4 asil ve 4 yedek aday çıkarılacağını kendisinin ise yedek listenin sonuna yani 8. sıraya yazılmasını istemiştir. Ancak listeler açıklandığında 8. sırada bile kendisine yer bulamadığını görmüştür.⁸ Zekiye Gülsen, vatana ve memleketi Çanakkale'ye hizmet edebilmek amacıyla uzun bir süre aktif bir şekilde siyasi hayatın içinde olmuştur. İki dönem (1969-1973, 1973-1977) milletvekilliğinin yanı sıra kısa bir dönem Lâpseki Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuş ve Çanakkale'nin ilk kadın milletvekili olarak Türk siyasetindeki yerini almıştır. Bu bağlamda makalede; Çanakkale'nin ilk kadın milletvekili Zekiye Gülsen'in siyasi hayata atılma serüveni, 1969 ve 1973 genel seçimlerinde AP'den aday olmak için gösterdiği cesaret, fedakârlık ve mücadeleci tavrı gözler önüne serilmiştir.

1. 1969 Seçimleri

Bu başlık altında; 12 Ekim 1969 genel seçim hazırlıkları, ön seçimler, seçim propagandaları ve sonuçlarından bahsedilmiştir.

1.1. Seçim Hazırlıkları ve Ön Seçimler

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbeden sonra DP iktidarı sona ermiştir. Bir süre Cemal Gürsel'in başkanlığını yaptığı Milli Birlik Komitesi tarafından yönetilen ülkede siyasi atmosferin yumuşamasıyla birlikte demokrasiye dönülmesi adına adımlar atılmıştır. Bu bağlamda Kurucu Meclis bünyesinde hazırlanan Anayasa, halkoylaması sonucunda 1961 yılında kabul edilmiştir. Anayasa çerçevesinde 5545 sayılı Seçim Kanunu kaldırılarak, yerine 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanunun; Millet Meclisi, Cumhuriyet Senatosu, Genel Meclisler, Belediye Meclisleri, Muhtarlar ve İhtiyar Heyetleri seçimlerinde uygulanmasına karar verilmiştir.⁹ AP hükümetlerinin görev yaptığı 1965-1969 döneminden sonra genel seçimler 12 Ekim 1969 tarihinde yapılmıştır. Seçimlerden 7 ay önce hükümet Milli Artık yönetimini ter-

5 A.g.e.,s. 244-246.

6 *Milliyet*, 14 Ağustos 1979, s. 8.

7 *Milliyet*, 24 Eylül 1983, s. 7; *Cumhuriyet*, 1 Eylül 1983, s. 7.

8 Gülsen, a.g.e., s. 263-266, 270-272.

9 İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No: 54, b.t.y., Ankara, s. 83-84.

kedip Barajlı D'hondt sisteminin getirildiği 1036 sayılı yasayı kabul etmiştir. Ancak 6 Mayıs 1968 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin baraj uygulamasını adil bulmaması üzerine baraj uygulaması iptal edilerek Klasik D'hondt yöntemine geçilmiştir.¹⁰

Seçim sisteminin değişmesinin ardından 12 Ekim 1969 genel seçimlerine hazırlık kapsamında seçmen kütüklerinin yazımına 7 Nisan 1969'da başlanacağı ve 13 Nisan'da sona ereceği açıklanmıştır. Kütüklerin 29 Nisan 1969 Salı günü askıya çıkarılacağı, itirazların ise 6 Mayıs 1969 Salı gününe kadar yapılabileceği duyurulmuştur. Kütük yazımı sırasında görevlilerin evde kimseyi bulamama durumunu dikkate alan Yüksek Seçim Kurulu (YSK) aldığı kararla yazım için gelen memurların "*Kanuni bir zorunluluk yoksa da, orada oturanların kendilerini yazdırmak üzere nereye başvurabileceklerini bildiren bir yazı bırakabileceklerini*" bildirmiştir.¹¹ Bununla birlikte seçmen sayım listeleri tamamlanarak listeler askıya asılmıştır. Seçmen listelerinin 5 Mayıs 1969 tarihine kadar askıda kalacağı, listede isimleri olmayan vatandaşların itirazlarını yapabileceği ve isimleri bulunmayan vatandaşların seçimde oy kullanamayacağı duyurulmuştur.¹²

Çanakkale İl Seçim Kurulu da; Merkez ilçede 21.275 seçmenin bulunduğunu, bu seçmenlerden 10.334'ünün şehirde ve 10.941'inin de merkeze bağlı köylerde yaşadığını tespit etmiştir. Seçmenlerin oylarını kullanabilmesi için toplam 91 adet sandık kurulmuştur. Bu sandıklardan 37'sinin şehir merkezinde ve 54'ünün ise köylerde kurulmasına karar verilmiştir.¹³ Çanakkale'nin diğer ilçelerinden Ayvacık'ta 14.607, Bayramiç'te 17.428, Biga'da 37.959, Bozcaada'da 1.131, Çan'da 20.047, Eceabat'ta 4.736, Ezine'de 14.403, Gelibolu'da 15.292, İmroz'da 3.100, Lâpseki'de 12.401, Yenice'de 21.275 seçmenin olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak da Ayvacık'ta 79, Bayramiç'te 87, Biga'da 164, Bozcaada'da 4, Çan'da 93, Eceabat'ta 18, Ezine'de 72, Gelibolu'da 56, İmroz'da 14, Lâpseki'de 58 ve Yenice'de 91 sandığın kurulmasına karar verilerek vatandaşın oyunu kullanması sağlanmıştır. Genel olarak Çanakkale il sınırları içinde yapılacak seçimde bucak ve köyler dâhil olmak üzere 841 sandıkta 182.430 seçmenin oy kullanacağı açıklanmıştır.¹⁴

Seçim hazırlıkları kapsamında partiler de adaylarını belirlemek için çalışmalara başlamıştır. Bu doğrultuda AP, milletvekili adaylarının en geç 10 Ağustos 1969 tarihine kadar başvuru yapabileceğini ilan etmiştir. Partiye milletvekilliği başvurusunda bulunan adaylardan milletvekilliği devam edenlerden 2.500, ilk defa aday olanlardan 5.000 lira adaylık ücret alınacağı duyurulmuştur.¹⁵ AP'ye milletvekili aday adaylığı başvurusunda bulunan isimler arasında; Refet Sezgin, Mesut Önür, Kemal Bağcıoğlu, Ahmet Nihat Akay, Muammer Baykan, Hasan Kalfaoğlu, Zekiye Gülsen, Himmet Özen yer almıştır. Diğer partilerden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne Orhan Özkan, Şefik İnan, Hasan Sever, Orhan Çaneri, İsmail Bozkurt, Muzaffer Bozkurt, Mustafa Çalikoğlu milletvekili aday adaylığı için başvurmuştur. Ayrıca Türkiye İşçi Partisi (TİP)'ne Cemil Fışkın, Mehmet Özcan, Sabri Pekün, Selahattin Şahin, Mehmet Baba, Ali Erdin;¹⁶ Millet Partisi (MP)'ne Ahmet Doğan, Rıza Elibol, Recai Arkun ve Güven Partisi (GP)'ne Ahmet Demiray milletvekili aday adayları olabilmek için başvuruda bu-

10 *Seçim: Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yay.: 5, TBMM Basımevi, Ankara, 1982, s.109.

11 *Demokrat Çanakkale*, 8 Nisan 1969, s. 1.

12 *Demokrat Çanakkale*, 2 Mayıs 1969, s. 1.

13 *Devrim*, 9 Eylül 1969, s. 1.

14 *Devrim*, 3 Ekim 1969, s. 1.

15 *Demokrat Çanakkale*, 28 Temmuz 1969, s. 1.

16 *Devrim*, 18 Ağustos 1969, s. 1.

lunmuştur.¹⁷ Aday adaylığı başvurusunda bulunan kişiler ön seçim yoluyla belirleneceği¹⁸ için parti içi çalışmalar oldukça hızlanmış, aday adayları arasındaki mücadele gittikçe artmış ve aday adayları bütün günlerini köylerde vatandaşlarla görüşerek geçirmiştir. Ayrıca AP Çanakkale İl Teşkilatı'nda hizipleşmeler meydana gelmiş, bir tarafta Refet Sezgin'i destekleyen Sezginciler grubu, diğer tarafta Muammer Baykan'ı destekleyen Baykancılar arasında mücadele şiddeti giderek artmıştır.¹⁹

AP il teşkilatı arasında yaşanan parti içi çekişmelere karşın Çanakkale'de ön seçimler sakin geçmiş ve partiler adaylarını belirlemiştir. Bu bağlamda AP'den Refet Sezgin, Kemal Bağcıoğlu, Mesut Önür, Zekiye Gülsen ve Ahmet Nihat Akay milletvekili adayları olmuştur. Eski milletvekili olan Muammer Baykan ise yeterli oyu alamayarak liste dışında kalmıştır. CHP'de Mustafa Çalikoğlu, Orhan Özkan, Orhan Çaneri, Hasan Sever, Muzaffer Bozkurt adaylığı kazanmıştır. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'nde Arif Erensoy, Ömer Ataç, Sıtkı Gözel, Ali Osman, Ali İlbars listede kendine yer bulmuştur. Diğer partilerin ön seçimi kazanan adayları arasında MP'de Ahmet Doğan, Sami Gökçe, Zahit Carabatır; TİP'te Selahattin Şahin, Cemil Fışkın, Mehmet Baba, Mustafa Sabri Pekün, Ali Erdin ve GP'den Ahmet Demiray yer almıştır.²⁰ Çanakkale ve çevresinde ön seçimlere katılım oranı %90'ın üzerinde gerçekleşmiştir. Katılım oranının yükselmesinde; partililerin daha önce delegelerinin toplanma yeri olarak tespit edilen yerlere özel otobüsler göndererek delegeleri aldırması ve oy kullanmalarını sağlamaları etkili olmuştur.²¹

Yukarıda satırlarda değinildiği üzere; Çanakkale AP il teşkilatı arasında gittikçe şiddetlenen mücadeleyi ön seçimler sonucunda Baykan grubuna karşı Sezgin grubu kazanmıştır. Bu durumu bayram havasına çeviren Sezgin taraftarları, Refet Sezgin parti binasına geldiğinde kendisini tezahüratla karşılamış ve tebrik etmiştir. Baykan grubu ise sonuçtan dolayı üzülmüş, partiyeye olan küskünlük ve kırgınlıklarından seçimlerde kendilerinden yardım beklenilmemesini söyledikleri ileri sürülmüştür.²² Bütün yurttan ön seçimlerin yapılmasının ardından partiler Genel Merkez kontenjanları ile listelerde kalan eksik adayları tamamlayarak listeyi YSK'ya vermiştir. Türkiye radyoları tarafından açıklanan listeye göre; 12 Ekim 1969 tarihinde 450 milletvekilliği için 8 partiden 3266 aday gösterilmiş ve ayrıca 160 bağımsız adayın seçime katılacağı açıklanmıştır.²³ Çanakkale'de de seçim öncesinde etkili olan partilerden AP, CHP, GP ve MHP kesin listede yer alan aday adaylarını açıklamıştır. Buna göre; AP'den Ahmet Nihat Akay, Kemal Bağcıoğlu, Muammer Baykan, Zekiye Gülsen, Mesut Hulki Onur, Himmet Özen, Refet Sezgin, Hüsnü Yılmaz aday gösterilmiştir. CHP'de Şefik İnan, Muzaffer Bozkurt, Mustafa Çalikoğlu, Hasan Sever, Orhan Halil Özkan, Osman Orhan Çaneri ve İsmail Bozkurt listede yer bulmuştur.²⁴ Ayrıca MHP'de ise Arif Erensoy, Ahmet Deliorman, Ahmet İlbaz, Sıtkı Gözel, Ömer Ataş ile Ali Orman milletvekili adayları olmuştur.²⁵

AP'den adaylığını koyan Zekiye Gülsen, milletvekilliği adaylığını kazanma sürecinde çok çalışmış ve ciddi gayret göstermiştir. Özellikle 1965 seçimlerinde liste dışı kalmasına rağmen Çanakkale'yi 1968 yılının hemen her ayında ziyaret ederek şehir

17 *Demokrat Çanakkale*, 26 Ağustos 1969, s. 4.

18 *Demokrat Çanakkale*, 30 Ağustos 1969, s. 1.

19 *Devrim*, 29 Ağustos 1969, s. 1.

20 *Devrim*, 1 Eylül 1969, s. 1.

21 *Demokrat Çanakkale*, 3 Eylül 1969, s. 4.

22 *Devrim*, 2 Eylül 1969, s. 1.

23 *Demokrat Çanakkale*, 10 Eylül 1969, s. 1.

24 *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1969, s. 1, 7.

25 *Milliyet*, 22 Ağustos 1969, s. 4.

ile olan bağlantısını devam ettirmiştir. Seçim çalışmaları çerçevesinde Çanakkale'yi yerleşim ve ulaşım durumlarına göre bölgelere ayırmış, 15 gün önceden gidilecek bölgenin parti teşkilatına, köy muhtarına, delegelere hangi gün ve tarihlerde nerede olacağını mektupla bildirmiştir.²⁶ Bunların yanı sıra 1 ay içinde 350 köyü dolaşmış, partili ve partisiz vatandaşlarla temaslarda bulunarak seçim döneminde destek istemiştir.²⁷ Bu yaptığı çalışmaların meyvesini 31 Ağustos 1969 tarihinde yapılan ön seçim sonucunda elde eden Zekiye Gülsen'in, 1965-1969 yılları arasında AP'yi Çanakkale milletvekili olarak temsil eden Ahmet Nihat Akay ile Muammer Baykan'ın üzerinde oy alması başarı olarak görülmüş ve kendisi takdir edilmiştir.²⁸

1.2. Seçim Propagandaları

1969 seçimleri öncesinde Türkiye'nin siyasi hayatında toplumsal oyların yanı sıra birtakım siyasal gelişmeler yaşanmıştır. Bu doğrultuda; 1968 yılında önce Fransa'da, sonra diğer Avrupa ülkelerinde ve ABD'de üniversite gençliği mevcut düzen aleyhinde gösteriler yapmıştır. Bu hareketin yansımaları Türkiye'de de görülmeye başlamış ve gittikçe sola yaklaşmıştır.²⁹ Sözü edilen yılda üniversite duvarlarına boy boy Lenin, Mao, Stalin, Marx resimleri yapılmış ve Beyazıt kulesine kızıl bayrak veya Türk bayrağı çekilmiştir. Bunların yanı sıra aşırı sol yayın yapan gazeteler Emniyet kuvvetlerine "*Fruko*" adını takmış, Amerikan denizcileri Dolmabahçe'de denize itilerek "*Go-Home*"culuk etkisini toplumda giderek arttırmıştır.³⁰ AP iktidarı bu hareketlere karşı hukuk yoluyla mücadele etmek yerine "komando" ya da "ülkücü" sağcı gençlerle yapma yolunu tercih etmiştir.³¹ Ayrıca DP'liler Ocak 1968'de Celal Bayar'ın liderliğinde DP üyelerinin siyasi haklarını savunmak amacıyla Bizim Ev olarak bilinen siyasi bir kulüp kurmuştur. Kulüp zaman içerisinde Demirel'in partideki konumunu zayıflatmak amacıyla bir baskı grubuna dönüşmüştür.³² Siyasi atmosferin gergin olduğu bir ortamda Türkiye'de 12 Ekim 1969 tarihinde yapılacak genel seçimler için yapılacak propaganda döneminin 3 Ağustos 1969 tarihinde başlayacağı³³ ve 11 Ekim 1969 tarihinde sona ereceği ilan edilmiştir.³⁴ Partilerde de seçim çalışmaları hızlanmış, toplantılar yapılarak takip edilecek propaganda yöntemleri ve seçim sırasında ön plana çıkarılacak konular belirlenmeye başlanmıştır. Seçime katılacak partilerden biri olan AP, Süleyman Demirel başkanlığında toplanarak seçim çalışmaları ve teşkilatlardaki son durumları gözden geçirmiş, gezi programı ve seçim konuşmalarının ana hatlarını belirlemiştir. Bir diğer parti MP ise aldığı kararla Genel İdare Kurulu üyelerinden 2'şer, 3'er kişiden oluşan 14 grup meydana getirmiştir. Bu grupların yurt gezisi yapmasına karar vermiş, seçim ve propaganda komiteleri oluşturmuştur.³⁵

AP Çanakkale İl Teşkilatı ise 21 Eylül 1969 tarihinde başlayacak propaganda sürecinde³⁶ seçilme şansı az olan ve listede alt sıralarda bulunan milletvekili adaylarını teşvik etmek için çareler aramıştır. Bu doğrultuda; seçilme şansı olmayan adaylara partinin dördüncü milletvekilini çıkaracak güçte olduğu, seçim kampanyasında görev almalarının hem parti hem de kendi açılarından yararlı olacağı yolunda telkinlerde

26 Gülsen, *a.g.e.*, s.135, 139.

27 *Devrim*, 2 Temmuz 1969, s. 1.

28 *Yeni Çanakkale*, 9 Eylül 1969, s. 1.

29 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 267.

30 Füzünan Tekil, *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*, Gök Türk Yayınları, İstanbul 1976, s. 203-204.

31 Akşin, *a.g.e.*, s. 267.

32 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yay., İstanbul, 1992, s. 239.

33 *Demokrat Çanakkale*, 11 Haziran 1969, s. 3.

34 *Devrim*, 9 Ekim 1969, s. 1.

35 *Demokrat Çanakkale*, 11 Haziran 1969, s. 3.

36 *Devrim*, 20 Eylül 1969, s. 1.

bulunarak adayların parti içi çalışmalara destek olması istenilmiştir.³⁷ Ayrıca AP İl Başkanı Mehmet Erol'un talimatıyla meydanlarda seçimi ilgilendiren bayrak, flama, afiş ve yazılar asılmıştır.³⁸ Çanakkale'de AP'den Refet Sezgin, Kemal Bağcıoğlu, Mesut Önür ile birlikte aday gösterilen Zekiye Gülsen ise seçim çalışmaları kapsamında açık hava toplantısında konuşma yapmıştır.³⁹ Gülsen bir diğer konuşmasını Bostanlar Sokağı'nda düzenlenen salon toplantısında kalabalık bir dinleyici topluluğu önünde yapmış ve konuşması sık sık alkışlarla kesilmiştir. Gülsen'in konuşması sırasında "Duysunlar görsünler bizim kim olduğumuzu hainler" şeklindeki söylemi üzerine salonun dışından başka partiden olduğu düşünülen bir şahsın bu sözlere cevap vermesi üzerine şahıs partililer tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bunun üzerine Gülsen, "Bırakın konuşsun biz aziz milletimize en büyük hizmet olarak söz hürriyetini verdik ve bu vatandaş da bu hareketiyle bunu ispat etti" demiştir. Gülsen'in yaptığı konuşmada demokrasi vurgusu yapması dinleyenleri oldukça etkilemiş ve dinleyiciler gözyaşlarına hâkim olamayarak sevinçten ağlamıştır.⁴⁰

1.3. Seçim Sonuçları

Türkiye'de 12 Ekim 1969 genel seçimleri bütün yurttaki sakin bir şekilde geçmiş ve ilk sonuçların gelmesiyle birlikte AP'nin birinci parti olduğu ortaya çıkmıştır. 1969 seçimlerinde seçmen sayısı 14.788.552 iken oyunu kullanan seçmen sayısı 9.516.035 kişi olmuştur. Bu sayı ile seçime katılma oranı % 64.35'te kalmıştır. Seçimde; AP 4.229.712 oy ile % 46.53, CHP 2.487.006 oy ile % 27.36, GP 597.818 oy ile % 6.58, MP 292.961 oy ile % 3.22, MHP 275.091 oy ile % 3.03 oy oranı elde etmiştir. Diğer partilerden Birlik Partisi (BP) 254.695 oy ile % 2.80, TİP 243.631 oy ile % 2.68 ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) 179.929 oy ile % 2.18 oy oranı elde ederek istedikleri başarıyı sağlayamamıştır. Ayrıca 189 bağımsız aday ise 511.023 oy ile % 5.62 oranı elde ederek sayıları az da olsa Meclise girmeye hak kazanmıştır.⁴¹ Seçimde dikkati çeken hususlar incelendiğinde belki de en önemli konu oy kullanma oranının düşük seviyede kalmış olmasıdır. Bu durumun sebepleri arasında; köylerde seçim boykotlarının yaşanması ve 1960'lı yılların ikinci yarısında köylülerin siyasetçilere karşı tavrı neticesinde köylerde toplu bir şekilde oy kullanılmaması yer almıştır. Örnek vermek gerekirse 1969 seçimlerinde 53 köyde vatandaşlar sandıkları gitmeyerek tepkilerini ortaya koymuştur.⁴²

Kesin seçim sonucuna göre; AP 256, CHP 143, GP 13, BP 8, YTP 6, TİP 2 ve MHP 1 milletvekili kazanmıştır. Ayrıca 13 bağımsız aday milletvekili olarak Meclis'e girmeye hak kazanmıştır. Seçim sonuçlarının ardından AP Genel Başkanı Süleyman Demirel partisinin yeniden birinci parti olması dolayısıyla "Bu itimada layık olmaya çalışacağız" demiştir. Muhalefette kalan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise "Millet bizi alkışlıyor, oyunu AP'ye veriyor" diyerek⁴³ seçmenlerin kendilerini takdir ettiğini, fakat seçim zamanı geldiğinde seçmenin kararını değiştirerek oyunu AP'ye verdiği eleştirisinde bulunmuştur.

Çanakkale'de de seçimler oldukça sakin geçmiş ve kayda değer herhangi bir olay

37 Devrim, 13 Eylül 1969, s. 1.

38 Gülsen, a.g.e., s.172.

39 Devrim, 27 Eylül 1969, s.1.

40 Yeni Çanakkale, 9 Ekim 1969, s.1; Devrim, 9 Ekim 1969, s. 1.

41 Ezherli, a.g.e., s. 96.

42 Ayşegül Komsuoğlu, "1969 Seçimleri ve XIV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi", *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri*, C.II, TBMM Basımevi, Ankara, 2020, s. 491.

43 Devrim, 14 Ekim 1969, s. 1.

yaşanmamıştır. YSK; Çanakkale'de 182.983 seçmenden 126.186'sının oy kullandığını ve seçime katılım oranının % 68.96 olarak gerçekleştiğini açıklamıştır.⁴⁴ Çanakkale'deki seçime katılım oranı Türkiye genelinden % 4.5 oranından fazla olsa da seçmenin sandığa gitmemesi sonucunda katılım düşük seviyede kalmıştır. Çanakkale'de AP 70.625, CHP 32.745, MHP 4.521, GP 3.740, TİP 2706 ve MP 1.133 oy almıştır. Ayrıca bağımsız adaylardan Hüsni Yılmaz 5.350, Fikri Yıldırım 238 ve Latif Karagöz 183 oy alarak milletvekilliğini kazanamamıştır. Partilerin aldığı oylara göre; il seçim kurulu Çanakkale'deki 5 milletvekilliğinden 4'ünü AP ve 1'ini CHP'nin kazandığını ilan etmiştir. AP'den Refet Sezgin, Kemal Bağcıoğlu, Mesut Önür, Zekiye Gülsen ve CHP'den Mustafa Çalikoğlu milletvekili seçilerek Meclis'te kenti temsil etmeye hak kazanmıştır.⁴⁵ Ayrıca şu durumu da belirtmek gerekir ki Çanakkale'de milletvekili seçimlerinde tahminleri alt üst eden bir sonuç alınması, Çanakkale siyasi çevrelerinde olduğu gibi CHP Genel Merkezinde de sürprizle karşılanmıştır. Çünkü AP'nin dördüncü milletvekilliğinden hiç ümitli olmadığı, seçim propagandalarında bile partinin dördüncü adayı olan Zekiye Gülsen yalnız bırakılarak Gülsen'in kendi çabasıyla seçimi kazanması muhalif parti merkezlerinde konuşulan konulardan birisi olmuştur.⁴⁶

AP'nin Çanakkale'de 4 milletvekilliğini kazanması merkez ve ilçelerde sevinç gösterilerinin yapılmasına sahne olmuştur. Bu doğrultuda partililer davul zurna eşliğinde şenlik yapmış ve kıratlara binerek caddelerde gezmiştir. İlçelerden Çan, Biga, Bayramiç, Gelibolu ve diğer ilçelerde şenlikler düzenlenmiş, herhangi bir taşkınlık olmamasına özen gösterilmiş ve sevinç gösterileri herhangi bir olay yaşanmadan olgun bir hava içinde sona ermiştir. Seçimin ardından AP Çanakkale İl Teşkilat mensupları ve milletvekillerinden Refet Sezgin, Kemal Bağcıoğlu, Mesut Önür, Zekiye Gülsen; Ezine, Bayramiç, Ayvacık, Eceabat ve Gelibolu ilçelerine giderek ilçe teşkilatlarını ziyaret etmiştir.⁴⁷ Seçim sonuçlarının yansımaları yerel basında oldukça geniş yer bulmuş ve Zekiye Gülsen'in dördüncü sıradan milletvekili seçilmesi irdelenmiştir. Bu bağlamda Ali Başkan Yeni Çanakkale gazetesinde "Neden AP 4, CHP 1 Milletvekili Çıkarır Demiştik" adlı makalesinde seçim sonuçları üzerinden değerlendirmede bulunmuştur. Yazar makalesinde seçilen milletvekillerinden bahsederek Çanakkale AP listesinin başında Refet Sezgin gibi büyük bir devlet adamı olduğunu, Bakanlığı sırasında halka büyük hizmetlerde bulunduğunu ve Çanakkale'de sayısız yatırım öncülüğünü yaptığını anlatmıştır. Bir diğer milletvekili Mesut Önür'ün Çan Belediye Başkanlığı sırasında yaptığı hizmetlerle vatandaşların takdirini kazandığını, Zekiye Gülsen'in Çanakkale'nin meselelerine büyük bir yakınlık duyduğunu ve Ankara'ya iş için giden Çanakkaleli vatandaşların sorunlarıyla ilgilenecek çözmeye çalışan değerli bir insan olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

Devrim gazetesi muhabirleri de köylere giderek Zekiye Gülsen'in milletvekili seçilmesi hakkında vatandaşlarla görüşmüştür. Görüşmede; köylü kadınlar Zekiye Gülsen'i kendi adayları olarak kabul ettiklerini ve Gülsen'in seçim sırasında köy köy dolaşarak kadınların sorunlarıyla yakından ilgilendiğini söylemiştir. Aynı zamanda Gülsen köylü kadınlarla yakın ilişki ve dostluk kurarak seçmenlerine bir yıl içerisinde 40.000 mektup göndermiştir. Köylü kadınlar Zekiye Gülsen'in seçilmesi için

44 *Demokrat Çanakkale*, 20 Ekim 1969, s. 1.

45 *Devrim*, 13 Ekim 1969, s. 1; *Demokrat Çanakkale*, 13 Ekim 1969, s. 1.

46 *Devrim*, 15 Ekim 1969, s. 1.

47 *Yeni Çanakkale*, 15 Ekim 1969, s. 1.

48 *Yeni Çanakkale*, 14 Ekim 1969, s. 4.

ellerinden gelen bütün gayreti göstermiş, hatta eşlerinin başka partilere oy vermesine rağmen kendilerinin Gülsen'in bulunduğu partiye oy verdiklerini söylemişlerdir. Örneğin Kangırlı köyünden CHP'li bir kişi seçimlerde kadınına laf anlatamadığını ifade ederek bugüne kadar yapılan seçimlerde köyde en fazla oyu CHP'nin aldığını, ancak bu seçimde AP'nin daha fazla oy aldığını ve bunun da sebebinin kadınların Zekiye Gülsen'e oy vermelerinden ileri geldiğini belirtmiştir.⁴⁹ Zekiye Gülsen de milletvekili seçilmesinin ardından köylü kadınlara hitaben yaptığı konuşmada; seçim gezilerinde hemen hemen Çanakkale'nin bütün köylerini gezdiğini ve bu gezileri sırasında kadınlardan yakın ilgi gördüğünü söylemiştir. Konuşmasına devam eden Gülsen, her türlü medeni imkânlardan yoksun bir köyde sosyal yapının gelişmesi, kültür seviyesinin yükselmesinin zor olduğunu, fakat köye medeni imkânlar ulaştıkça köy kadının sosyal yapısında değişiklikler olacağını ifade etmiştir. Gülsen milletvekili seçildiği için sevinçli olduğunu, kendisine gösterilen sevginin büyük sorumluluklar yüklediğini ve sebeple hizmet etmeye çalışacağını dile getirmiştir. Fakat 4 yıl sonra da kendisine karşı gösterilen sevgi korunduğu takdirde hizmet etmenin verdiği mutlulukla huzur duyacağını altını çizmiştir.⁵⁰

Zekiye Gülsen, Çanakkale milletvekili olarak Millet Meclisi'nde; 1 kanun teklifi, 1 sözlü soru önergesi, 1 gensoru önergesi, 2 kez gündem dışı, 16 kez kanun tasarı ve teklifleri hakkında, 1 kez gensoru önermeleri hakkında ve 1 kez diğer konularda olmak üzere 23 konuşma yapmıştır.⁵¹ Gülsen Meclis'te önemli kurum ve kuruluşların bütçe tasarılarının görüşülmesi sırasında söz alarak görüşlerini ifade etmiştir. Bu doğrultuda; Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1970, 1971, 1972 ve 1973 yılı bütçesi, Türkiye Elektrik Kanunu'nun 16. maddesi, Emlak Vergisi Kanunu'nun 15. maddesi, 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun bazı maddelerin değiştirilmesi ve eklenmesi, Plan Komisyonu'nun 16.maddesi, Harp Okulları, Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanuna ek 5, 6 ve 8. maddelerinin değiştirilmesi ve yeni maddeler eklenmesi, Cumhuriyet'in 50. yıl dönümünün kutlanması ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1973 yılı bütçe tasarısı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bununla birlikte 6831 sayılı Orman Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile Orman Köylerini Kalkındırma Kooperatifleri kurulması hakkındaki kanun teklifi, Türkiye Belediyeler, İl Özel İdareleri, İktisadi Devlet Kuruluşları ve Devlet Memurları Yardımlaşma Kurumu (MEYAK) Kanun teklifi hakkında görüşlerini açıklamıştır. Ayrıca kürsüye gelerek radyo ve televizyon ruhsatı ücretleriyle kâğıt fiyatlarına yapılan zamlar ve Çanakkale'deki çimento fabrikasının inşaatının tamamlanması üzerine gündem dışı söz alarak⁵² Çanakkale'nin sorunlarını hatırlatmış ve çözüm önerilerinde bulunmuştur.

Zekiye Gülsen, Millet Meclisi'nin 3. dönemi olarak ifade edilen 1969-1973 döneminde çok sayıda konuşma yaparak aktif rol almıştır. Gülsen'in yaptığı konuşmalar

49 *Devrim*, 18 Ekim 1969, s. 1.

50 *Devrim*, 17 Ekim 1969, s. 1.

51 *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamentarler 1935-2009*, Haz; Semra Gökçimen vd, TBMM Basımevi, Ankara, 2009, s. 192.

52 Millet Meclisi, D. 3, C. 5, B. 85, Tarih: 22.05.1970, s.229-232; Millet Meclisi, D. 3, C. 11, B. 52, Tarih: 18.02.1971, s.433-436; Millet Meclisi, D. 3, C. 21, B. 42, Tarih: 18.02.1972, s.261-264; Millet Meclisi, D. 3, C. 34, B. 62, Tarih: 19.02.1973, s.299-302; Millet Meclisi, D. 3, C. 6, B. 102, Tarih: 12.06.1970, s.347-348; Millet Meclisi, D. 3, C. 6, B. 102, Tarih: 12.06.1970, s.347-348; Millet Meclisi, D. 3, C. 7, B. 113, Tarih: 27.06.1970, s.228-229, 232, 271; Millet Meclisi, D. 3, C. 7, B. 113, Tarih: 27.06.1970, s.228-229; Millet Meclisi, D. 3, C. 7, B. 117, Tarih: 01.07.1970, s.486, 492, 495-497, 499-500; Millet Meclisi, D. 3, C. 8, B. 125, Tarih: 11.07.1970, s.289-290; Millet Meclisi, D. 3, C. 15, B. 33, Tarih: 19.07.1971, s.571-572; Millet Meclisi, D. 3, C. 23, B. 61, Tarih: 27.03.1972, s.357-358, 361; Millet Meclisi, D. 3, C. 30, B. 26, Tarih: 22.12.1972, s.728-730; Millet Meclisi, D. 3, C. 32, B. 39, Tarih: 12.01.1973, s.186-188; Millet Meclisi, D. 3, C. 32, B. 46, Tarih: 30.01.1973, s.580-581; Millet Meclisi, D. 3, C. 34, B. 62, Tarih: 19.02.1973, s.391; Millet Meclisi, D. 3, C. 11, B. 59, Tarih: 25.02.1971, s.786; Millet Meclisi, D. 3, C. 15, B. 130, Tarih: 14.07.1971, s.426; Millet Meclisi, D. 3, C. 15, B. 132, Tarih: 16.07.1971, s.527-528, 533-534; Millet Meclisi, D. 3, C. 31, B. 29, Tarih: 27.12.1972, s.138-140; Millet Meclisi, D. 3, C. 16, B. 138, Tarih: 28.07.1971, s.113-115

dikkatli bir şekilde incelendiğinde gerek ülke gerekse Çanakkale'nin sorunlarına karşı çözüm önerileri getirdiği görülmüştür. Özellikle kanunların daha iyi hale getirilmesi için yapıcı ve yol gösterici tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bakımından seçim öncesi vatandaşların gösterdiği sevgi ve saygının devam etmesi için Meclis'te yoğun çaba göstererek seçmenlerin kendisine olan güvenini boşa çıkarmadığı söylenebilir.

2. 1973 SEÇİMLERİ

Bu başlık altında; 14 Ekim 1973 genel seçim hazırlıkları, ön seçimler, seçim propagandaları ve sonuçlarından bahsedilmiştir.

2.1. Seçim Hazırlıkları ve Ön Seçimler

14 Ekim 1973 tarihinde gerçekleştirilecek genel seçimler ve Cumhuriyet Senatosuna ait listelerin, seçim hazırlıkları kapsamında 21 Haziran 1973 Perşembe günü askıya çıkacağı ve 28 Haziran 1973 Perşembe günü askıdan indirileceği açıklanmıştır.⁵³ Seçmen listelerinde ismi geçmeyen birçok vatandaş il ve ilçe seçim kurullarına başvurarak isimlerini yazdırmıştır. Ayrıca CHP İl Başkanlığı da seçmen listelerinde isimleri bulunmayan vatandaşlara yardımcı olmak amacıyla müracaat bürosu kurmuş ve ismi yazılmayan vatandaşların işlemlerini hızlandırmıştır.⁵⁴ Diğer taraftan seçimlerin adil ve dürüst bir şekilde yapılabilmesi için aday yoklamalarını yönetecek ilçe seçim kurullarının belirlenmesine 28 Temmuz 1973'te başlanacağı ve 1 hafta içerisinde tamamlanacağı ilan edilmiştir.⁵⁵ İl ve ilçe seçim kurulları yavaş yavaş tespit edilmeye başlarken YSK, milletvekili aday adaylarını belirlemek için yapılan ön seçime katılacak adayların açıklanmasının 13 Ağustos 1973'te sona ereceğini duyurmuştur.⁵⁶ Aday aday olabilmek için yapılacak ön seçimlerin İl ve İlçe Seçim Kurullarının denetiminde saat 08.00'de yapılacağı ilan edilmiştir. Ayrıca ön seçime katılacak 2.500'ü geçen aday aday için 500.000 civarında partilinin oy vereceği açıklanmıştır. Siyasi partiler merkez yoklaması ve kontenjan adaylarını tespit ettikten sonra her ilden gösterecekleri milletvekili ve senatör adaylarının kesin listesini 7 Eylül 1973 akşamı saat 17.00'ye kadar YSK'ye teslim edeceği bildirilmiştir. 8 Eylül 1973'te geçici listelerin ilan edileceği ve 10 Eylül 1973 akşamına kadar listelere itiraz edilebileceği açıklanmıştır. YSK da milletvekili ve senatör adaylarına ait kesin listeleri 17 Eylül 1973'te ilan etmiştir.⁵⁷

Türkiye genelinde milletvekili ve senatör adaylığında durum yukarıda izah edildiği gibi olsa da Çanakkale'de özellikle AP teşkilatı içerisinde hararetli bir aday belirleme süreci yaşanmıştır. Bu bağlamda 14 Ekim 1973 seçimlerinde milletvekili aday olabilmek için yapılacak ön seçimlere AP'den 28 aday başvuruda bulunmuştur. Parti ve il teşkilatı üzerindeki ağırlığı ile bilinen Refet Sezgin'in aday belirlenmesi sürecinde Çanakkale ile bağlantısı olmayan Murat Bayrak'ı desteklemesi parti il teşkilatında rahatsızlıklara sebep olmuş ve alt kademedeki üyelerin bu duruma karşı çıktığı ileri sürülmüştür.⁵⁸ Özellikle Refet Sezgin ve Murat Bayrak'ın karşısında yer alan gurubun sloganı "*Memleket çocuklarını seçelim*" olmuş, bu grupta ise Zekiye Gülsen ve Mesut Önür yer almıştır.⁵⁹ Zekiye Gülsen'in hayat hikâyesinde bahsettiği gibi Refet Sezgin'in kendisinin milletvekili olabilmesini engellemek için yaptığı ayak oyunla-

53 *Devrim*, 19 Haziran 1973, s. 1.

54 *Devrim*, 28 Haziran 1973, s. 1.

55 *Devrim*, 16 Temmuz 1973, s. 1.

56 *Demokrat Çanakkale*, 7 Ağustos 1973, s. 1.

57 *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1973, s. 1, 7.

58 *Devrim*, 7 Temmuz 1973, s. 1.

59 *Demokrat Çanakkale*, 11 Ağustos 1973, s. 1.

rı basında da yer bulmuştur. Demokrat Çanakkale gazetesinde “*Bigalılar Uyanınız*” başlığı altında verilen haberde Refet Sezgin’in parti teşkilatı üzerindeki etkisine örnek olarak; Nuri Erer’i veto ettirmesi, Mesut Önür, Zekiye Gülsen, Kemal Bağcıoğlu ile kavgalı olması, Sakarya valisi Mustafa Uygur’u çok popüler görüp liste başı olacağını anlaması üzerine listeye aldirmaması gösterilmiştir.⁶⁰ AP İl Teşkilatı içerisinde parti içi çekişmeler yaşanırken senato ve milletvekili seçimleri için yapılacak ön seçimlerde aday adayları belirlenmeye başlanmıştır. Ön seçimlerde AP’nin milletvekili aday adayları arasında; Refet Sezgin, Mesut Önür, Zekiye Gülsen, Murat Bayrak, İbrahim Salkım, Telat Çelikbaş, Hasan Kalfaoğlu, Mehmet Karadeniz, Lütfü Gündoğdu, Kenan Kortan, Sadettin Karaca ve Necla Kanişoğlu yer almıştır. Senatör aday adayları olarak İsmail Kutluk, Adnan Onat, Muzaffer Ersöz, Ahmet Nihat Akay ve Nihat Altan yarışmıştır. CHP’de ise Orhan Çaneri, Mustafa Çalıkoğlu, Hasan Sever, Hüseyin Yıldırım, Hilmi Arıkan, Ertan Dayı, İsmet Dereli, Mehmet Çakıralp, Hilmi Altay ve İlker Aksoy aday adayı olmuştur.⁶¹ Diğer partiler ise adaylarının genel merkez kararıyla belirlenmesine karar vermiştir.

Yurt genelinde milletvekili ve senato üçte bir yenileme seçimi ile senato ara seçimine katılacak partili adayların yoklamaları yapılmıştır. Yoklamalara seçimlere katılacak 8 partiden 2.874 aday adayı katılmıştır. Aday yoklaması seçmen kütüklerine kayıtlı 520.000 dolayındaki partili seçmenden büyük bir kısmı oylarını kullanmıştır. Saat 08.00’de başlayan oy verme işlemi saat 17.00’da sona ermiş ve gece geç saatlerde oy sayımı tamamlanmıştır.⁶² Çanakkale’de yapılan ön seçimler sonucunda AP’de; Refet Sezgin, Zekiye Gülsen, Murat Bayrak, İ. Ethem Salkım ve Mesut Önür milletvekili aday adaylığını kazanmıştır. AP’nin senatör adayları ise İsmail Kutlu ve Ahmet Nihat Akay olmuştur. CHP’de Orhan Çaneri, Hasan Sever, Mustafa Çalıkoğlu, Ertan Dayı ve İsmet Dereli ön seçimlerde başarı elde ederek listeye girmiştir. CHP’nin senatör adayları ise İmadettin Elmas olmuş ve diğer adayın Genel Merkez tarafından belirlenmesine karar verilmiştir.⁶³

2.2. Seçim Propagandaları

Türkiye’de 12 Mart 1971 muhtırası karşısında “*Muhtıra ile Anayasa ve hukuk devleti anlayışını bağdaştırmak mümkün değildir*”⁶⁴ diyerek istifa etmek durumunda kalan Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, 6 Haziran 1971 günü partisinin Temsilciler Meclisi toplantısına katılmıştır. Toplantıda üzerinde önemle durduğu ve ısrarla vurguladığı nokta “Hür demokratik idarenin işletilmesi” olmuştur. Bununla birlikte demokratik rejimin işleyişinde bir arıza meydana geldiğini ve asıl amacın bu arızanın giderilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁵ Bir diğer parti olan CHP’de ise 5 Mayıs 1972 tarihinde yapılan 5. Olağanüstü Kurultay ile genel başkan değişimi yaşanmıştır. Atatürk sonrasında partinin liderliğini üstlenen İsmet İnönü yerine Bülent Ecevit CHP’nin yeni genel başkanı seçilmiştir.⁶⁶ 12 Mart sonrası dönemde Ecevit liderliğindeki CHP’nin sola doğru açılımı AP’nin CHP’yi ülkeyi komünizme doğru götürdüğü iddiasını ciddi bir şekilde dillendirmesini sağlamıştır. Hatta 1973 seçim beyannamesinde parti “...*Türk milleti ve vatani için düşmanların en büyüğü olan ko-*

60 *Demokrat Çanakkale*, 23 Ağustos 1973, s. 1.

61 *Devrim*, 1 Eylül 1973, s. 1.

62 *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1973, s. 1.

63 *Devrim*, 3 Eylül 1973, s. 1.

64 Ahmad, a.g.e., s. 206.

65 Süleyman Demirel, *1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru*, Doğu Matbaası, Ankara 1973, s. 11-12.

66 Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., Ankara 2006, s. 250.

münizm ile ve bütün aşırı cereyanlar ile amansız mücadele etmede" gerekli bütün tedbirleri almakta kararlı olduğunu belirtmiştir.⁶⁷ Buna karşın CHP'nin seçim kampanyasında Ecevit Türkiye'de demokrasinin kurtarıcısı, Türkiye'nin gelecek umudu ve ülkeyi "Ak Günlere" götürecektir kişi olarak ön plana çıkmıştır.⁶⁸ Ayrıca "Umudumuz Ecevit, Umudumuz Karaoğlan, Bastır Karaoğlan, Halkçı Ecevit" gibi sloganlar da propaganda döneminde sıklıkla kullanılmıştır.⁶⁹

Bütün yurtda olduğu gibi Çanakkale'de de partiler seçimi kazanmak için miting yapmış, kapalı salon ve sohbet toplantıları düzenlemiştir. Çanakkale'de özellikle AP İl Teşkilatı'nda yaşanan gruplaşma basında geniş yer bulmuş ve Refet Sezgin'e karşı eleştiriler getirilmiştir. Basında; Refet Sezgin'in milletvekili seçildiği günden bu yana Çanakkale'nin öz evlatlarını harcayıcı bir tutum takınmasının yanı sıra 1969 seçimlerinde TBMM'ye giren Kemal Bağcıoğlu, Mesut Önür, Zekiye Gülsen'le arasının iyi olmamasının parti içine bölücülük getirdiği iddia edilmiştir. Parti teşkilatı da Refet Sezgin'in tutumunun hem parti hem de Çanakkale'ye zarar verdiğini tespit ederek Sezgin'e karşı cephe almıştır. Ayrıca Refet Sezgin'in Çanakkale milletvekili adaylığı için İstanbullu bir fabrika sahibi olan Murat Bayrak'ı kentte aday gösterme çabaları büyük bir tepki ile karşılanmış ve bu durum bardağı taşıran son damla olarak görülmüştür.⁷⁰ Cumhuriyet gazetesinden Şükrü Ketenci'de seçimler öncesinde Çanakkale'deki siyasi atmosferi ve gözlemlerini "Çanakkale'de AP ile CHP'nin Önce Parti Anlaşmazlıkları Çözümü Bağlaması Gerekliyor" başlıklı makalesinde okuyucularına aktarmıştır. Ketenci, makalesinin başında 1969 seçimlerinde Çanakkale'de AP'nin 4 milletvekili, 2 senatör kazandığı için kentin partinin kalesi olduğuna dikkat çekmiş, fakat bu seçimler öncesinde parti il teşkilatında gerek aday yoklaması öncesi gerekse sonrasında yaşananlar sebebiyle partide kazanın kaynadığı benzetmesini yapmıştır. Yazar makalesinin devamında; Çanakkaleli seçmenin kenti bilen, tanıyan ve sorunlarını çözecek kişilerin milletvekili adayı olmasını istediğini ifade etmiştir. Buna karşın Refet Sezgin'in Çanakkaleli olmayan iş adamı Murat Bayrak'ı aday göstermek istemesinin il teşkilatında rahatsızlıklara yol açtığını belirtmiştir. Bununla birlikte Nuri Erer'in adaylığının Genel Merkez tarafından veto edilmesi, karşı grubun lideri Kemal Bağcıoğlu'nun Ankara milletvekili listesine alınarak Çanakkale'den uzaklaştırılmasının parti il teşkilatındaki havayı iyice gerginleştirdiğine vurgu yapmıştır.⁷¹

Çanakkale AP il teşkilatında parti içi çekişmeler devam ederken bir yandan da seçimlerin kazanılması için milletvekili adayı olarak gösterilen Zekiye Gülsen, Mesut Önür, Mehmet Karadeniz ve Hasan Kalfaoğlu; Gelibolu, Eceabat, Bayramiç, Ayvacı, Çan, Yenice ve Biga ilçelerini ziyaret etmiştir. Milletvekili adayları sözü edilen ilçelerde büyük bir sevgi ve sempati ile karşılanmış, kendilerini tanıtarak vatandaşlardan seçimlerde destek istemiştir.⁷² Diğer taraftan parti il teşkilatı kapalı salon toplantısı düzenleyerek burada da milletvekilleri konuşma yapmıştır. Bu adaylardan AP listesinde dördüncü sırada bulunan İbrahim Ethem Salkım toplantıda ilk konuşmayı yapmıştır. Konuşmasında AP'nin zor günlerin partisi olduğunu ve namuslu oylarla iktidara geleceklerini söylemiştir. Ayrıca AP Çanakkale İl Başkanı Dursun Sakızlı da

67 Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 68.

68 Ahmad, *a.g.e.*, s.312.

69 Gülsüm Tütüncü Esmer, "Propaganda, Söylem ve Sloganlarla Ortanın Solu", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 3, İzmir, 2008, s. 79.

70 *Yeni Çanakkale*, 28 Temmuz 1973, s. 1.

71 Şükrü Ketenci, "Çanakkale'de AP ile CHP'nin Önce Parti Anlaşmazlıkları Çözümü Bağlaması Gerekliyor", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1973, s.5.

72 *Yeni Çanakkale*, 23 Ağustos 1973, s. 1.

kampanyayı 350 km yol yaparak açtıklarını ve bütün ilçelere uğradıklarını dile getirmiştir.⁷³

Bir diğer parti CHP ise Çanakkale İl Teşkilatı vasıtasıyla seçim çalışmaları kapsamında ilçelere giderek milletvekili adaylarını delegelere ve seçmenlere tanıtmaya başlamıştır. Bunun için il yönetim ve danışma kurullarının almış olduğu karar gereğince milletvekili adaylarının kısa hal tercümeleri ile partide geçen hizmetlerini içeren broşürler bastırılmıştır. Milletvekili adayları da CHP Çanakkale İl Başkanı Necati Oğuz'un başkanlığında Biga, Lâpseki ve Gelibolu'ya giderek partililerle bir araya gelmiş ve vatandaşlarla sohbet etmiştir.⁷⁴ Milletvekili adaylarından Hasan Sever ise Ayvacık'a giderek vatandaşlardan seçimlerde destek isteyerek AP'ye ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Sever yaptığı konuşmada; AP'nin Türk demokrasisini 12 Mart öncesi ve sonrasında çıkmaza soktuğunu, CHP iktidarında Türkiye'nin ak günlere ulaşacağını, AP'nin bu seçimlerde milleti aldatmanın cezasını çekeceğini ve iktidara gelececeği iddiasında bulunmuştur.⁷⁵ Bir diğer milletvekili Orhan Çaneri de Gelibolu'da seçmenlere hitap ederek CHP'nin artık o eski İnönü devrinin CHP'si olmadığını çarpıcı örneklerle izah etmiştir. Çaneri, 14 Ekim 1973 seçimlerinde vatandaşların karşısında çıkan CHP'nin gerçekten aracı, tefeci ve vurguncuya karşı olduğunu, yoksul halkın, köylünün, işçinin ve dar gelirlilerin haklarını savunduğunu örnek göstermiştir. CHP'den senatör adayları İmadettin Elmas ile Mehmet Çakıralp ise Biga'da seçmenlerle bir araya gelerek AP'nin istismar politikasını eleştirmiş, gerçek halk iktidarını halkın oylarıyla CHP'nin kuracağını ileri sürmüştür.⁷⁶ Propaganda ve seçim konuşmalarına son 3 gün kalana kadar devam CHP İl Teşkilatı, Harmanlık mahallesinde kapalı salon toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda milletvekili adayı Ersan Dayı söz alarak AP'nin adayı Murat Bayrak'a eleştirilerde bulunmuştur. Dayı, Murat Bayrak'ın seçmenin oyunu parayla satın almak istediğini, parayla her şeyin satın alınabileceğini zanneden bu gibi kişilere seçmenin oy vermeyeceğini söylemiştir. Ersin Dayı'dan sonra Avukat Metin Kurttaş da kürsüye gelerek ezilmiş tüm yurttaşların bu bozuk düzeni değiştirmek için söz birliği ettiğini ve 14 Ekim'de CHP'nin iktidara geleceğini ileri sürmüştür.⁷⁷ Ayrıca CHP, AP'nin seçim propagandası kapsamında Boğaz Köprüsü üzerinde ve Atatürk portresi altında astığı Genel Başkanı Süleyman Demirel'in afişlerini kaldırmak için Biga İlçe Seçim Kuruluna başvurmuştur. Kurul yaptığı incelemede; AP'nin propaganda amacıyla köy kahvehanelerine ve diğer yerlere astırdığı afişlerin seçim kanununa aykırı olduğunu tespit ederek bütün afişlerin toplattırılmasına karar vermiş ve afişler yasaklanmıştır.⁷⁸

Cumhuriyet gazetesinden Şükrü Ketenci'nin yukarıdaki satırlarda değindiğimiz makalesinde Çanakkale'de AP dışında CHP ve diğer partilerin durumundan bahsederek izlenimlerini okuyucuyla paylaşmıştır. Ketenci, CHP il teşkilatının aday yoklamasından fazla yıpranmadan çıktığını, çünkü geçen seçimde adayları listeye giremeyen ilçelerin küserek oy kullanmamalarını önlemek için protokol yapıldığı bilgisini vermiştir. Yazar, partilerle yaptığı görüşmelerde CHP'nin gerek parti içi çalışmalarının artması, gerekse Ecevit hayranlığının partiye oy kazandıracağı düşüncesinde olduklarını görmüştür. CHP'nin bu seçimden çok ümitli olduğunu belirterek 2 milletvekili

73 *Devrim*, 25 Eylül 1973, s. 1.

74 *Devrim*, 26 Temmuz 1973, s. 1.

75 *Devrim*, 3 Ekim 1973, s. 1.

76 *Devrim*, 4 Ekim 1973, s. 1.

77 *Devrim*, 11 Ekim 1973, s. 1.

78 *Devrim*, 4 Ekim 1973, s. 1.

ve 1 senatörlüğü kazanacakları ümidinde olduklarını ifade etmiştir. Kentte etkili olan partilerden Demokratik Parti (DP)'nin seçimde sürpriz yapabileceğine dikkat çekerek özellikle Refet Sezgin'e kırılan AP'lilerin kendi saflarına geçmesi halinde 1, hatta 2 milletvekili çıkarabileceği öngörüsünde bulunmuştur. Ketenci son olarak özellikle Biga'da Milli Selamet Partisi (MSP)'nin önemli miktarda oy alabileceğini, fakat diğer partiler için milletvekili çıkarmanın mümkün olmayacağını ifade ederek seçim öncesi tahminlerini dile getirmiştir.⁷⁹ Şükrü Ketenci'nin Çanakkale ili ve ilçelerinde yaptığı gözlem, izlenim ve görüşmelerden çıkardığı sonuçlar dikkate alındığında kentin nabzını iyi bir şekilde tutarak seçim tahminlerinde yanılmadığı ortaya çıkmıştır.

2.3. Seçim Sonuçları

14 Ekim 1973 seçimleri, 1969 seçimlerinde olduğu gibi Barajsız D'hondt yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye genelinde 67 ilde yapılan seçimlerde oy kullanma işleminin saat 17.00'de tamamlanmasının ardından sayım işlemine geçilmiştir. Yapılan seçimde 16.798.164 seçmen olmasına rağmen oy kullanan seçmen sayısı 11.223.843'te kalmıştır. Oy kullanma sayısının düşük olması sebebiyle seçime katılım oranı % 66.82 olarak gerçekleşmiştir. Seçim sonucuna göre; CHP 3.570.583, AP 3.197.897, DP 1.275.502, MSP 1.265.771, CGP 564.343, MHP 121.759, MP 62.377 ve bağımsız adaylar 303.218 oy almıştır. Alınan oylar dikkate alındığında; CHP % 33.30, AP % 29.82, DP % 11.89, MSP % 11.80, CGP % 5.27, MHP % 3.38, MP % 0.58 ve bağımsız adaylar % 2.82 oy oranı elde etmiştir.⁸⁰ Ayrıca 1970 yılında yapılması gerekirken 1973 yılına ertelenen senatörlük seçimlerinde CHP 25, AP 22, MSP 3 ve bağımsızlar da 1 senatörlük kazanmıştır.⁸¹ CHP; 1965'ten sonra geliştirdiği merkez-sol açılımı, 1972'de yenilediği parti liderliği ve Ecevit'in seçmenler tarafından bir umut olarak görülmesiyle birlikte uzun yıllar sonra seçimde zafer kazanmıştır.⁸²

Yurt genelinde yapılan oy sayım sonucunda CHP birinci parti olurken, Çanakkale'de ise AP olmuştur. Çanakkale'de 195.241 seçmenden 128.710'u oyunu kullanmış ve böylece il genelinde seçime katılım oranı % 65.93 olarak gerçekleşmiştir. Çanakkale Merkez ilçe, Ezine, Bayramiç, Ayvacık, Çan, Biga, Yenice, Gelibolu, Eceabat, Lâpseki'de oy dağılımları incelendiğinde; AP 54.563, CHP 44.003, DP 11.991, MSP 6.776, CGP 2.215, MHP 1.852, TBP 1.014, MP 592 ve bağımsız adaylar ise 433 oy almıştır.⁸³ Söz konusu oylara bağlı olarak Çanakkale'den Millet Meclisi ve Senatoya giden isimler arasında; AP'den Refet Sezgin, Zekiye Gülsen, Murat Bayrak milletvekili ve İsmail Kutluk da senatör olarak yer almıştır. CHP'den ise Orhan Çaneri, Hasan Sever milletvekili ve İmadettin Elmas senatör olarak Meclis'e girmiştir.⁸⁵ Çanakkale'de milletvekilliği ve senato seçim sonuçları göz önüne alındığında; AP 1969 seçimlerine göre büyük oranda oy kaybına uğradığı ve CHP'nin oy oranını % 45 oranında arttırdığı görülmüştür.

AP'den milletvekili seçilen Zekiye Gülsen, Çanakkale'de oy kaybedilmesinin sebepleri arasında; Refet Sezgin'in kendisiyle çalışmak istememesi ve kendisine karşı başka bir cephenin taraftarıymış gibi tutum takınılmasının etkili olduğunu ifade

79 Ketenci, a.g.m., *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1973, s. 5.

80 Ezherli, a.g.e., s.97.

81 *Seçim: Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar*, s. 110.

82 Hikmet Özdemir, "1960-1980 Dönemi", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ed.; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 36.

83 Ayrıntılı veriler için bkz; *Resmî Gazete*, 31 Ekim 1973, s. 11, *Yeni Çanakkale*, 2 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 3 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 5 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 6 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 7 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 8 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 9 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 12 Kasım 1973, s. 1, *Yeni Çanakkale*, 13 Kasım 1973, s. 1, <https://www.haberler.com/secim/1973/lapseki-secim-sonuclari/>, (Erişim: 09.03.2023).

84 *Demokrat Çanakkale*, 16 Ekim 1973, s. 1.

etmiştir.⁸⁵ Seçim sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde; seçim öncesi askerinin siyasete müdahil olması veya karışması olarak nitelendirilen 12 Mart Muhtırası ve sonrasında yaşanan gelişmelerin seçime giden süreçte vatandaş üzerinde ciddi etkisi olmuştur. Bu çerçevede; seçmenin demokratik tavrını ve sandığa gitme eğilimini olumsuz yönde etkileyerek yurt genelinde seçime katılım oranının % 66.82 gibi düşük oranda kalmasına sebep olmuştur. Özetle, seçim sonuçlarıyla şekillenen yeni siyasi güç dengesinin ortaya çıkmasında 12 Mart Muhtırasının belirleyici rolü olduğu söylenebilir.

Zekiye Gülsen, Millet Meclisi'nin 4. dönemi olarak adlandırılan 1973-1977 yılları arasında; 4 kanun teklifi, 4 sözlü soru önergesi, 6 defa kanun tasarı ve teklifleri hakkında, 1 defa diğer önerge ve 1 defa gündem dışı söz alarak düşüncelerini paylaşmıştır.⁸⁶ Bu doğrultuda Zekiye Gülsen Meclisin 4. döneminde; TBMM Kitaplığı kanun teklifi, 1974 yılı genel bütçeleri kanunlaşınca kadar devlet harcamalarının yapılmasına yetki veren kanun tasarısı, 1975 yılı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Kültür Bakanlığı ile 1977 yılı Cumhurbaşkanlığı bütçe görüşmelerinde söz almıştır. Gülsen, korunmaya muhtaç çocuklar hakkındaki kanun teklifinin gündeme alınması için önerge vermiş, Gümrük ve Tekel Bakanı Orhan Öztrak ile Gençlik ve Spor Bakanı Ali Şevki Ereğ'e sözlü soru sormuştur. Ayrıca Çanakkale'de gerçekleşen deprem hakkında gündem dışı⁸⁷ olarak konuşma yapmıştır.

Zekiye Gülsen, Millet Meclisi'nin 1973-1977 döneminde de ülke gündemini ilgilendiren ve seçim bölgesinin sorunlarına ışık tutacak değerlendirmeler yapmaya devam etmiştir. Gülsen'in kanun teklifi, önerge, sözlü-yazılı soruları ile gündem dışı yaptığı konuşmalar incelendiğinde; Çanakkale'nin sorunlarının Meclis kürsüsünden dile getirilmesini sağladığı gibi kentnin gündemde kalmasına yardımcı olduğu görülmüştür. Aynı zamanda gündeme getirdiği meselelerin çözümü için Bakanlıklara yönelttiği sorular ve aldığı cevaplar kentte memnuniyetle karşılanmıştır.

Sonuç

Zekiye Gülsen'in 1948 yılında dost ortamında başladığı siyasi arenaya ilgisi, 27 Mayıs 1960 ihtilalinde eşi Ahmet Gülsen'in ordudan haksız bir şekilde emekli edilmesiyle giderek artmıştır. Eşine yapılan bu haksızlığı içine sindiremeyen Zekiye Gülsen, siyaseti aktif bir şekilde takip etmeye başlamıştır. Aynı zamanda eşi Ahmet Gülsen'in Adalet Partisi ilçe başkanlığından alınması da hırsını giderek arttırmış ve 1965 genel seçimlerinde AP'den milletvekili aday adayı olmuştur. Ancak kendisi hakkında "kadından vekil olmaz, kadından mı bir şeyler isteyeceğiz" gibi olumsuz propagandalar köylüler ile kadınlara üzerinde etkili olmuş ve ön seçim sonucunda aday adayı olamamıştır. Bu durum onu kamçılamış ve Türk siyasetinde yer edinmek için büyük gayret göstermiştir.

1965 genel seçimlerinde hakkında yapılan olumsuz propagandalar sonucu başarısız olan ve bu durumdan dersler çıkaran Zekiye Gülsen; 1969 genel seçimleri öncesinde köylü kadınlara oylarını nasıl kullanacağını anlatmış, kadınlara 3.000 civarında

85 Gülsen, *a.g.e.*, s. 216-217.

86 *Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009*, s.1 92.

87 Millet Meclisi, D. 4, C. 12, B. 78, Tarih: 20.05.1975, s.227-228; Millet Meclisi, D. 4, C. 1, B. 45, Tarih: 26.02.1974, s.745-747; Millet Meclisi, D. 4, C. 10, B. 46, Tarih: 23.02.1975, s.81-83. Millet Meclisi, D. 4, C. 10, B. 47, Tarih: 24.02.1975, s.213-215; Millet Meclisi, D. 4, C. 24, B. 47, Tarih: 17.02.1977, s.204-206; Millet Meclisi, D. 4, C. 23, B. 33, Tarih: 18.01.1977, s.125; Millet Meclisi, D. 4, C. 25, B. 55, Tarih: 25.02. 1977, s.269-270; Millet Meclisi, D. 4, C. 25, B. 56, Tarih: 26.02 1977, s.420; Millet Meclisi, D. 4, C. 11, B. 58, Tarih: 01.04.1975, s.253-254.

mektup yazmış, aday olmayacak söylentilerine karşı köylüleri ve kadınları uyanık olmaya davet ederek kendisi hakkındaki olumsuz propagandaları çürütmüştür. Çanakkale'de yapılan ön seçimler sonucunda AP'den milletvekili aday adaylığını kazanmış ve 1969 genel seçimleri sonucunda Çanakkale'nin ilk kadın milletvekili seçilerek Millet Meclisi'ne girmiştir. Zekiye Gülsen; 1969-1973 yılları arasında Meclis'te kanun teklifi, sözlü-yazılı soru, kanun tasarısı ve teklifleri ile gündem dışı olmak üzere 23 konuşma yapmıştır. Aktif bir şekilde Meclis'te görev yaparak ülke gündemine dair açıklamalarda bulunmuş, Çanakkale'nin sorunlarını gündeme getirerek çözüme kavuşturulmasında etkili olmuştur. Bu konuda en somut örnek olarak Lâpseki-Gelibolu arasındaki feribot seferberlerinin 1 Temmuz 1973 yılında başlaması gösterilebilir.

Zekiye Gülsen, 1973 genel seçimlerinde de Çanakkale'den aday adaylığını koymuş, fakat Çanakkale'deki etkinliği kent kamuoyu tarafından bilinen Devlet Bakanı Refet Sezgin'in kendisine karşı cephe alması ve milletvekilliğini engelleme çabalarına karşı sonuna kadar mücadele etmiştir. Ön seçimleri kazanarak milletvekili aday adayı olmuş ve 1973 genel seçim sonuçlarında tekrar vekil olmayı başarmıştır. Gülsen, 1973-1977 yılları arasında Meclis'te kanun teklifi, sözlü-yazılı soru, kanun tasarısı ve teklifleri ile gündem dışı olmak üzere 16 konuşma yapmıştır. Bu konuşmalarda özellikle hem bir anne hem de bir öğretmenliğinin getirdiği sorumluluk ve sahip çıkma duygusuyla özel çocukların sorunlarını gündeme getirmiş ve kız çocuklarına orduda daha fazla görev verilmesini istemiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki Meclis'te erkek vekiller kadar kadın vekillerin de yer alması gerektiğini ifade ederek kadınlara fırsat verildiğinde başaramayacağı hiçbir şeyin olmadığını söylemiştir.

Zekiye Gülsen, 1977 genel seçimlerinde Adalet Partisi'nden aday adayı olmak istemiş, ancak yine Devlet Bakanı Refet Sezgin'in partideki etkinliğinden dolayı adaylığı engellenmiştir. Buna rağmen siyasi hayatına devam etme kararlığı gösterip 1983 yılında Milliyetçi Demokrasi Partisi, 1987 ve 1991 genel seçimlerinde Doğru Yol Partisi'nden aday adaylığını koysa da milletvekili listelerinde kendine yer bulamamıştır. Hayatının son dönemine kadar aktif siyasetin içinde olan Zekiye Gülsen 1969-1973, 1973-1977 yılları arasında Milletvekili olarak Çanakkale'yi Meclis'te temsil etmiş ve 1978-1979 yılları arasında da Lâpseki Belediye Başkanı olarak görev yapmıştır. Sonuç olarak Zekiye Gülsen'in Türk siyasetinde kadın varlığının ve kadın haklarının savunucusu olarak gösterdiği mücadele azmi kadınlar üzerinde etkili olmuştur. Aynı zamanda Meclis'te yaptığı konuşmalar Çanakkaleli vatandaşlar tarafından takdir edilmiş, kendisine karşı gösterilen sevgi, saygı ve ilginin karşılığını çalışkanlığı ile göstermiştir.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

- Millet Meclisi, D. 3, C. 5, B. 85, Tarih: 22.05.1970.
Millet Meclisi, D. 3, C. 6, B. 102, Tarih: 12.06.1970.
Millet Meclisi, D. 3, C. 7, B. 113, Tarih: 27.06.1970.
Millet Meclisi, D. 3, C. 7, B. 117, Tarih: 01.07.1970.
Millet Meclisi, D. 3, C. 8, B. 125, Tarih: 11.07.1970.
Millet Meclisi, D. 3, C. 11, B. 52, Tarih: 18.02.1971.
Millet Meclisi, D. 3, C. 11, B. 59, Tarih: 25.02.1971.
Millet Meclisi, D. 3, C. 15, B. 130, Tarih: 14.07.1971.
Millet Meclisi, D. 3, C. 15, B. 132, Tarih: 16.07.1971.
Millet Meclisi, D. 3, C. 15, B. 33, Tarih: 19.07.1971.
Millet Meclisi, D. 3, C. 16, B. 138, Tarih: 28.07.1971.
Millet Meclisi, D. 3, C. 21, B. 42, Tarih: 18.02.1972.
Millet Meclisi, D. 3, C. 23, B. 61, Tarih: 27.03.1972.
Millet Meclisi, D. 3, C. 30, B. 26, Tarih: 22.12.1972.
Millet Meclisi, D. 3, C. 31, B. 29, Tarih: 27.12.1972.
Millet Meclisi, D. 3, C. 32, B. 39, Tarih: 12.01.1973.
Millet Meclisi, D. 3, C. 32, B. 46, Tarih: 30.01.1973.
Millet Meclisi, D. 3, C. 34, B. 62, Tarih: 19.02.1973.
Millet Meclisi, D. 4, C. 1, B. 45, Tarih: 26.02.1974.
Millet Meclisi, D. 4, C. 10, B. 46, Tarih: 23.02.1975.
Millet Meclisi, D. 4, C. 10, B. 47, Tarih: 24.02.1975.
Millet Meclisi, D. 4, C. 11, B. 58, Tarih: 01.04.1975.
Millet Meclisi, D. 4, C. 12, B. 78, Tarih: 20.05.1975.
Millet Meclisi, D. 4, C. 23, B. 33, Tarih: 18.01.1977.
Millet Meclisi, D. 4, C. 24, B. 47, Tarih: 17.02.1977.
Millet Meclisi, D. 4, C. 25, B. 55, Tarih: 25.02.1977.
Millet Meclisi, D. 4, C. 25, B. 56, Tarih: 26.02.1977.

Resmi Gazete, 31 Ekim 1973.

Tercüme-i Hal Varakası.

II. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet, 22 Ağustos 1969.

Cumhuriyet, 2 Eylül 1973.

Cumhuriyet, 3 Eylül 1973.

Cumhuriyet, 8 Eylül 1973.

Cumhuriyet, 1 Eylül 1983.

Demokrat Çanakkale, 8 Nisan 1969.

Demokrat Çanakkale, 2 Mayıs 1969.

Demokrat Çanakkale, 11 Haziran 1969.

Demokrat Çanakkale, 28 Temmuz 1969.

Demokrat Çanakkale, 26 Ağustos 1969.

Demokrat Çanakkale, 30 Ağustos 1969.

Demokrat Çanakkale, 3 Eylül 1969.

Demokrat Çanakkale, 10 Eylül 1969.

Demokrat Çanakkale, 13 Ekim 1969.

Demokrat Çanakkale, 20 Ekim 1969.

Demokrat Çanakkale, 7 Ağustos 1973.

Demokrat Çanakkale, 11 Ağustos 1973.

Demokrat Çanakkale, 23 Ağustos 1973.

Demokrat Çanakkale, 16 Ekim 1973.

Devrim, 2 Temmuz 1969.

Devrim, 18 Ağustos 1969.

Devrim, 29 Ağustos 1969.

Devrim, 1 Eylül 1969.

Devrim, 2 Eylül 1969.

Devrim, 9 Eylül 1969.

Devrim, 13 Eylül 1969.

- Devrim, 20 Eylül 1969.
Devrim, 27 Eylül 1969.
Devrim, 3 Ekim 1969.
Devrim, 9 Ekim 1969.
Devrim, 13 Ekim 1969.
Devrim, 14 Ekim 1969.
Devrim, 15 Ekim 1969.
Devrim, 17 Ekim 1969.
Devrim, 18 Ekim 1969.
Devrim, 19 Haziran 1973.
Devrim, 28 Haziran 1973.
Devrim, 7 Temmuz 1973.
Devrim, 16 Temmuz 1973.
Devrim, 26 Temmuz 1973.
Devrim, 1 Eylül 1973.
Devrim, 3 Eylül 1973.
Devrim, 25 Eylül 1973.
Devrim, 3 Ekim 1973.
Devrim, 4 Ekim 1973.
Devrim, 11 Ekim 1973.
Milliyet, 22 Ağustos 1969.
Milliyet, 14 Ağustos 1979.
Milliyet, 24 Eylül 1983.
Yeni Çanakkale, 9 Eylül 1969.
Yeni Çanakkale, 9 Ekim 1969.
Yeni Çanakkale, 14 Ekim 1969.
Yeni Çanakkale, 15 Ekim 1969.
Yeni Çanakkale, 28 Temmuz 1973.
Yeni Çanakkale, 23 Ağustos 1973.

Yeni Çanakkale, 2 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 3 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 5 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 6 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 7 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 8 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 9 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 12 Kasım 1973.

Yeni Çanakkale, 13 Kasım 1973.

III. Kitaplar

Ahmad, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Hil Yay., İstanbul, 1992.

Akşin, Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yay., Ankara, 2006.

Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

Atabay, Mithat, Çanakkale'nin Evlatları, Çanakkale Belediyesi, Çanakkale, 2019.

Demirel, Süleyman, 1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru, Doğu Matbaası, Ankara, 1973.

Demirel, Tanel, Adalet Partisi İdeoloji ve Politika, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

Ezherli, İhsan, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, b.t.y.

Gülsen, Zekiye, Yamalı Bohçam, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.

Gülsen, Zekiye, Yollar, Yıllar, İzler, Ankara 2005.

Komsuoğlu, Ayşegül, "1969 Seçimleri ve XIV. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi", Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri, C. 2, s. 477-511, TBMM Basımevi, Ankara, 2020.

Seçim: Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: 5, TBMM Basımevi, Ankara, 1982.

Tekil, Füzuran, Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel, Göktürk Yay., İstanbul, 1976.

Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlamenterler 1935-2009, Haz. Semra Gökçimen vd, TBMM Basımevi, Ankara, 2009.

IV. Makaleler

Esmer, Gülsüm Tütüncü, "Propaganda, Söylem ve Sloganlarla Ortanın Solu", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 10, S. 3, İzmir, 2008, ss. 69-85.

Ketenci, Şükrü, "Çanakkale'de AP ile CHP'nin önce Parti Anlaşmazlıkları Çözüme Baēlaması Gerekiyor", Cumhuriyet, 8 Eylül 1973.

zdemir, Hikmet, "1960-1980 Dönemi", Türkler, Editörler; Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 17, Ankara, 2002, ss. 15-47.

V. İnternet Kaynakları

<https://www.haberler.com/secim/1973/lapseki-secim-sonuclari/>, (Erişim: 09.03.2023).

Tekirdağ'ın Kapaklı/Karaağaç Köyü Camii ve Mektepli Camiler Tipolojisi

Gülzade Merve İNCE*

Cevat İNCE**

Özet

Tekirdağ ili, Kapaklı ilçesi, Karaağaç Mahallesi, Karaağaç Camii restorasyon projesi ile sanat tarihi/mimari tarihçe raporu çalışması sürecinde yapının günümüze ulaşan mimari detaylarının bölgede yer alan benzer plan şemasına sahip diğer camiler ile mukayeseli incelemesinin yanı sıra literatür ve arşiv çalışmaları sonunda bugüne kadar yapılan çalışmalarda gözden kaçmış olan kendine özgü, özel bir plan şemasına sahip "mektepli camii" plan şeması karşımıza çıkmıştır. Trakya bölgesine 93 Harbi olarak isimlendirilen savaş sonrası göçen yurttaşların ihtiyacını karşılamak üzere kurulan yerleşimlerde 19. yy. sonu ile 20. yy. ilk çeyreğinde inşa edilen bu camilere ait zengin bir fotoğraf arşivinin, İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan II. Abdülhamit Albümünde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca farklı kaynaklarda karşımıza çıkan planların aslında tek tip bir proje üzerinden küçük değişiklikler ile ana form korunarak inşa edildiği ve bu plan şemasında büyük külliye ya da medrese yapıları dışında tek mekan içinde okul ve cami işlevinin birlikte çözümlendiği görülmüştür. Özel bir plan şeması ile fonksiyonel ve pratik kullanıma sahip olan bu yapının bugüne kadar yapılan tipoloji çalışmaları dışında, yapılan çalışma kapsamında yeni bir cami mimari formu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karaağaç Cami, Mektepli Camiler, Cami Tipolojisi

* Rest. Uzm. Y. Mimar SM Restorasyon Mim. Müh. İnş. Tic. Ltd. Şti. gmerveince@smrestorasyon.com

** Sanat tarihçi. cevatince17@gmail.com.

Typology of Tekirdağ Kapaklı/Karaağaç Village Mosques and Seminary Mosques

Abstract:

During the study of the Karaağaç Mosque restoration project in the Tekirdağ province, Kapaklı district, Karaağaç District, as part of the art history and architectural history report, the surviving architectural details of the building were examined in comparison with other mosques employing similar plan schemes in the region. This analysis also included a review of relevant literature and archival studies. The investigation revealed a unique ‘Seminary Mosque’ plan scheme, previously unnoticed, which featured its own distinctive layout. A rich photo archive documenting these mosques was discovered in the Abdulhamit the Second album at the Istanbul University Manuscripts Library. These mosques were constructed in from the late 19th century and the first quarter of the 20th century to meet the needs of citizen migrants who settled in new areas after the 93 War in the Thrace region. Moreover, plans found in various sources were determined to be variations of a single project with minor changes while preserving the main form. This plan scheme features a special layout, where the functions of the school and the mosque are analyzed together within a single space. This stands in contrast to the larger social complexes or madrasah buildings. In conclusion, this study identifies a novel architectural form for mosques.

Keywords: Karaağaç Mosque, Seminary Mosques, Typology of Mosques

1. Giriş

Tekirdağ ili, Kapaklı ilçesi, Karaağaç Mahallesi de içine alan, 2018 yılında başlayıp 2021 yılında tamamlanan koruma imar planı çalışmasına paralel olarak Karaağaç Camii restorasyon projelerinin hazırlanması söz konusu olmuştur. Bu kapsamda SM Restorasyon Mimarlık Mühendislik firması olarak çalışmaya başlanmış ve bu kapsamda projenin bir parçası olan sanat /mimarlık tarihi raporu hazırlanmıştır. Bu raporun hazırlanması sürecinde yapılan literatür ve arşiv taramalarında ulaşılan bilgiler ışığında çalışmanın konusu Karaağaç Cami'nin sahip olduğu mimari planın bölgede 93 Harbi sonrası inşa edilen bir grup camii ile birlikte özel bir cami tipolojisi oluşturduğu görülmüştür. Bu camiler ile ilgili olarak arşivde yer alan planlar üzerinden bir makaleyi sayın Faruk Kocacık yayınlamış olmasına rağmen bu yapıları köy camileri olarak tanımlamış ve farklı bir tipoloji olarak değerlendirmemiştir. Farklı yayınlarda da plan şemaları ve ilk dönem fotoğrafları yayınlanmış fakat yapıların plan şemaları ve fonksiyonları aynı anda değerlendirilmemiştir. Yaptığımız literatür ve arşiv çalışmalarının yanı sıra bölge camileri genel olarak incelenmiş ve içlerinde bir grup restore edilmiş mektepli camilerin de yer aldığı görülmüş olup bu yapılar ile mukayeseli bir değerlendirme yapma şansı olmuştur.

2. Tekirdağ-Kapaklı Yöresinin Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Tekirdağ; Marmara bölgesinin Trakya kesiminde, Marmara denizinin kuzey sahilinde kıyı çizgisinin yön değiştirdiği (doğu-batı doğrultusunu terk ederek kuzey-güney doğrultusunu aldığı) yerde, kıyıya yüksekte bakan bir plato kenarının üstünde bu kenarı genişçe yaran vadi (Ördeklidere) yamaçlarında kurulmuştur.¹ Avrupa'yı Asya'ya bağlayan İstanbul ile Çanakkale boğazları arasında kalması ve topraklarının verimliliği nedeniyle, tarih boyunca değişik kavimlerin ele geçirmek istediği, bu yüzden, birçok saldırıya uğramış bir kenttir. Genelde Trakya'nın yöresel özelliklerini taşıyan Tekirdağ Kenti'nde çeşitli uygarlıkların izleri görülür.²

Trakya bölgesine adını veren kuzeyli istilacı kavim Traklar'dan itibaren Roma ve Bizans imparatorluklarına kadar tarihin pek eski devirlerinden itibaren, çeşitli hâkimiyetler altında yaşayan Trakya'ya, XIV. Yüzyıl ikinci yarısından sonra Türk akınları başlamıştır.³

Bizans'la ittifaklar neticesinde Gelibolu yakasına geçen Osmanlılar Trakya'ya akınlara başlamışlardır. Şehzade Süleyman Paşa'nın vefatından ardından görevi devralan Şehzade Murad (I.) Gelibolu'dan hareketle Tekirdağ üzerine yürümüş, Tekirdağ halkı hisarı savaşmadan teslim etmiştir. Süleyman Paşa'nın vefatı 758 (1357 [?]) olarak kaydedildiğine göre bölgenin fethinin 1357- 1358 yıllarında gerçekleştiği söylenebilir. Tekirdağ'ı ele geçiren Şehzade Murad, ardından Çorlu Hisarı üzerine yürümüş ve Trakya'da Türk devri başlamıştır.⁴

Tekirdağ XV. yüzyılda Çirmen sancağına bağlı bir kaza olarak gelirken, XVII. yüzyıl sonlarında bir ara Gelibolu sancağına bağlandıysa da Tanzimat'ın ardından Edirne vilâyetine bağlı bir sancak haline gelmiştir. XIX. yüzyılda Tekirdağ sancağının

1 Hacer Ateş, Tekirdağ, Türkiye Diyanet Vakfı. İslam Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, 2011, cilt: 40, s. 359
2 Yurt ansiklopedisi Türkiye İl il: Dünü Bugünü Yarım, Tekirdağ maddesi, 10.Cilt, Anadolu Yayıncılık Aş., Maslak-İstanbul, 1982-1983-1984, s 7028
3 Tuncel Mehmet, Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları:241, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1974, s.7
4 Ateş, Tekirdağ, 40 - 359

Malkara, Ereğli, Çorlu, Vize, Burgos ve Hayrabolu isimli altı kazası ve Nâib, Ortaca, Işıklar, İncecik olmak üzere dört nahiyesi vardır.⁵

Yapının bulunduğu Karaağaç Köyü idari yönden farklı tarihlerde farklı vilayet ve ilçelere bağlanmış olmakla birlikte 1860'lı yıllarda Edirne Vilayetine bağlı olup 1862 yılında Saray, Vize ve Çorlu birleştirilmiş, bir idari birim oluşturulmuş, 1870 yılından itibaren kaymakamlık olarak idare edilmiştir. ⁶ 1901 (H1319) Edirne Merkez Vilayet Salnamesinde, Merkez ilçe Çorlu ilçesi, Edirne'nin 24 saat güneyinde ve Sancak merkezinin 6 saat kuzeybatısında yüksek manzaralı bir yerde kuruludur. İkinci sınıf ilçe olup kuzeyde Vize, doğuda Çatalca sanacağı, güneyde Ereğli Nahiyesi, batıda Tekirdağ ilçesi ile çevrilidir. Çorlu ilçesinin Karaağaç köyü de dahil 36 köye sahip olduğu ve Karaağaç Köyü'nün ilçe merkezine uzaklığı 4 saat olarak belirtilmiştir.⁷ Bu süreçte Balkanlarda yaşanan göçler ile bölgeye gelen muhacirlerden 1909 yılında Karaağaç Köyü'ne yerleşen göçmenler, tahsis edilen arazinin yetersizliğini bildirerek köyün bitişiğindeki Sarı Meşelik mevkiinin köyün hudutlarına dahil edilmesini talep etmişlerdir.⁸ Bu kayıtlardan Karaağaç Köyü'nde bu tarihten itibaren muhacirlerin varlığını öğrenmekteyiz.

Halk arasında 93 Harbi (Rumi yıl-1293) olarak bilinen, 1877-1878 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus savaşında Tuna (Balkan) Cephesi ve Kafkas cephesinde Osmanlı ordusu savaşı kaybetmiştir. Bu bölgede yaşayan yaklaşık bir milyon Osmanlı Türkü mülteci konumuna düşmüş ve göçe maruz kalmıştır. Kapaklı'nın kurucuları bugünkü Bulgaristan'ın Veliko, Tırnovaiti ile Sofya yolunun geçtiği vadideki Novoselo (Nosel), Balvan, Yemen, Selvi, Sürat, Malkoç ve Karalar köylerinden bin güçlüklerle buralara kadar gelebilmişler ve Saray, Çerkezköy (Türbedere) merkezleri ve köylerinde yerleşmişlerdir.

Kapaklıpınar köyü, Osmanlı Devleti'nin o zamanki padişahı Sultan II. Abdülhamit Han döneminde Edirne Sancağı Tekirdağı (Tekirdağ) vilayeti, Saray kazası, Türbedere (Çerkezköy) nahiyesine bağlı olarak Ferman-ı Şahane ile Novoselo (Nosel), Yemen ve Balvan'dan göç edenler tarafından yeni kurulan köylerden biridir. Merkezinde kaynak suyu olan bu yerin üzeri kapatılarak, kuyu haline getirilmiştir. İlk yerleşim bu kuyu etrafında başlamış ve köy adını, bu kuyudan alarak "Kapaklıpınar" köyü olmuştur.

Ormanlık bir arazi olan yerlere ağaçlar çatılmak suretiyle üzerlerine toprakla örtülen koptarlar yapılarak iskâna başlanmıştır. Köyün camisi de padişah emri ile üst katı mektep, alt katı mescit olarak 1904 tarihinde yaptırılmıştır.⁹

1920 yılından önce Saray kazasına ilhak edilen Yanıkagıl, Kızılpınar ve Karaağaç köyleri 1920 yılında tekrar Çorlu'ya bağlanmıştır.¹⁰

Yine 1920 yılında, Cumhuriyet devrine girerken Edirne Vilayetinin içinde sancak merkezi iken Cumhuriyetin ilk yıllarında vilayet merkezi durumuna getirilmiştir.¹¹

5 Ateş, Tekirdağ, 40- 362

6 Sağlınçbukçu Süreyya Atilla(ed.), Osmanlı Belgelerinde Çorlu, Çorlu Belediyesi yayını, Seçil Ofset, İstanbul 2017,s.47

7 Kazancıgil Ragıp, Gökçe Nilüfer, Öncel Musa, Edirne Merkez Salnamesi Edirne yıllığı H1319-M1901, Cilt II, 2.Baskı, Edirne Valiliği yayını, Seçil Ofset, Nisan 2014.s.362

8 Süreyya Atilla (Sağlınçbukçu ed.), Osmanlı Belgelerinde Çorlu, Çorlu Belediyesi yayını, Seçil Ofset, İstanbul 2017,s.47

9 Caminin ilk inşaa tarihine dair bu bilgiye ait bir belgeye henüz ulaşılammış olup mevcut kitabesi 1901-1902 tarihli onarım kitabesidir.

10 Sağlınçbukçu, Osmanlı Belgelerinde Çorlu s.47

11 Metin Tuncel, Tekirdağ, TDV. İslam Ansiklopedisi Ankara: TDV Yayınları, 2011, cilt: 40, s. 362

Günümüzde Tekirdağ, merkez ilçesi Süleymanpaşa ile birlikte Şarköy, Çorlu, Çerkezköy, Muratlı, Marmara Ereğlisi, Saray, Ergene, Hayrabolu, Malkara ve Kapaklı İlçesi olmak üzere 11 ilçeye sahiptir.

Karaağaç köyü belde iken; 06 Haziran 2012 tarihinde çıkan 6360 sayılı yasa ile daha önce Çerkezköy ilçesine bağlı olan Uzunhacı, Karlıköy, Bahçeagıl, Yanıkağıl ve Pınarca köyleri ile Karaağaç Beldesi'nin de bağlanması ile Kapaklı ilçesi kurulmuştur.¹²

1986 yılında 3000 nüfusa yaklaşan Kapaklı, Belediye olmuştur. 2014 yılına kadar belde statüsünde olan Kapaklı, aynı yıl çıkan 6360 sayılı kanunla birlikte ilçe olmuş ve Çerkezköy'den ayrılmıştır.¹³

Kapaklı, Tekirdağ iline bağlı, il merkezine 70 km, Çerkezköy ilçesine 5 km, Saray ilçesine 15 km uzaklıkta bulunmaktadır. Coğrafi sınırları kuzeyinde Saray, güneyinde Çerkezköy, batısında Ergene ilçeleri doğusunda ise İstanbul ili ile sınırdır.

RESİM – 1 (www.cografyaharita.com.)¹⁴

İlçe toprakları Ergene Havzası'ndaki hafif engebeli düzlüklerden oluşur. Kapaklı ilçe merkezi idari yönden 14 mahalleden oluşmaktadır (Atatürk, Bahçeagıl, Bahçelievler, Cumhuriyet, Fatih, İnönü, İsmetpaşa, Karaağaç, Karlıköy, Kazım Karabekir, Mimar Sinan, Pınarça, Uzunhacı ve Yanıkağıl Mahalleleri).¹⁵

3. Tekirdağ Çevresinde Cami Mimarisinin Ana Hatları

3.1. Tekirdağ Bölgesi ve Civarı Cami Örnekleri

Tekirdağ ilini de kapsayan Trakya bölgesinde yer alan camilere ait 1974 yılında, Cumhuriyetin 50. yılı anma serisi kapsamında, Ankara Üniversitesi'nce yayınlanan, Mehmet Tuncel, "*Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri*" isimli eserinde incelediği her yapıyı monografi halinde incelemiş ve sonuç bölümünde de eserlerin genel bir değerlendirmesini yapmıştır. Bu yorumunda;

12 <http://www.kapakli.bel.tr/kapakli/icerik/konu/Kapakli> (Et: 15 Haziran 2018)

13 <http://cerkezkoytso.org.tr/uploads/docs/kapakli.pdf> (Et: 10 Temmuz 2018)

14 http://cografyaharita.com/turkiye_mulki_idare_haritalari4.html (Et: 15 Haziran 2018)

15 <http://cerkezkoytso.org.tr/uploads/docs/kapakli.pdf> (Et: 10 Temmuz 2018)

“Beylikler Devrinden XIV. yy. yapısı olan Kırklareli Hızır Bey Camii, plan ve örtü şekli ile “Tek Üniteli” camilerin tipik bir örneğidir. Babaeski Fatih Camii ile Kırklareli Kadı Emin Ali Çelebi Camii de (*Resim 2, Plan 1*), *basit plan ve konstrüksiyonları ile; sade ihtiyaca cevap verecek nitelikte küçük yapılardır ve bölgedeki Türk eserlerine tesirleri olmuştur.*”¹⁶ demektir. Bu ifadesi ile özellikle konumuz Karaağaç Camii ile birlikte pek çok köyde de yer alan camilerdeki işlevsellik ve mimari dil yönünden pek çok benzerliği barındırmakta olup tasarımlarında etkisinin varlığını ifade edebiliriz.

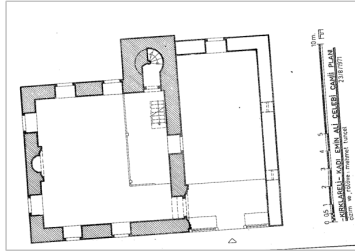

Babaeski, Fatih Camii
(<http://skirklarelienvanteri.gov.tr>)

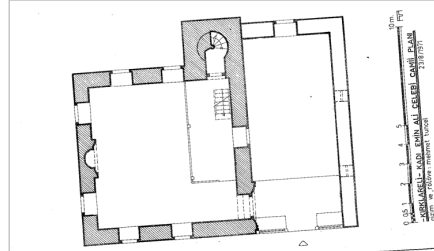

Kırklareli, Kadı Emin Ali Çelebi Camii Planı
(<http://skirklarelienvanteri.gov.tr>)

RESİM - 2

Babaeski, Fatih Camii Planı
(Tuncel 1974)

Kırklareli, Kadı Emin Ali Çelebi Camii Planı
(Tuncel 1974)

PLAN - 1

Aynı eserde Tekirdağ Rüstem Paşa Camii için “Klasik devir Osmanlı mimarisinin merkezden yönetilen şemalarına sahip eserlerden biridir. Sekizgen ayak sistemi ile yapılan camilerde; arkaik karakterli ve “Tek Üniteli” camilerle Klasik Osmanlı Mimarisinin, monümental camiler arasında, basamak bir grup içinde yer alır. Ayrıca Tekirdağ’ın en büyük eseri olması ve cephe düzenlemesi bakımından, imparatorluk merkezindeki (İstanbul) eserlerle kıyaslanabilecek güzellikte önemli bir yapıdır.” değerlendirmesini yapar.¹⁷

Babaeski Cedit Ali Paşa Camii için de “merkezi kubbe kaidesinin altıgen sistemi,

16 Tuncel, Tekirdağ s.55

17 Tuncel Tekirdağ, s.55

Klasik Devrin standart şemalarından biridir. Osmanlıların önceki başşehri Edirne'de ilk defa kullandıkları, kaidesi altıgen merkezi kubbe şeması, daha sonra sadece İmparatorluk Merkezi İstanbul'da ve mahdut sayıdaki eserlerde tatbik edilmiştir.¹⁸ tespiti ile birlikte her iki caminin "İstanbul'u süsleyen vezir camileri veya Anadolu'daki büyük taşra camileri seviyesinde, güzel ve mükemmel birer Türk eseridir" değerlendirmesini yapmıştır. (*Resim 3*)

Tekirdağ, Rüstem Paşa Camii
(www.suleymanpasa.bel.tr)

Babaeski, Cedit Ali Paşa Camii
(www.kulturportali.gov.tr)

RESİM - 3

Tekirdağ Orta Camii ve Eski Camileri için ise (*Resim 4*); "mütevazi birer yapı olmakla beraber, XIX. yy. camilerindeki genel özellikleri aksettiren binalardır. Her ikisi de yapıldıkları devrin bölgedeki birer temsilcisi olduğu için; basit kuruluşlarına rağmen önemli eserlerdir." değerlendirmesini yapmıştır. Tüm eserlerin genel değerlendirmesinde ise; "Konumuz olan eserlerde; malzeme, kubbeli yapıların hepsinde düzgün kesme taş, çatı ile örtülü yapılarda ise, umumiyetle moloz taş duvar olmasına rağmen Tekirdağ Eski Camii'nde kesme taş kullanılması istisnadır. Minare, mihrap, minber, portal, kubbe, sütun ve sütun başlığı ile kemer gibi mimari elemanlarda, diğer bölgelerdeki Osmanlı eserlerinden farklılık yoktur. Tezyinat bakımından sadelik hâkim ise de XIX. yy. eserlerinde Avrupai karakterli süsleme ağır basar."¹⁹ değerlendirmesi vardır.

18 Tuncel Tekirdağ, s.55

19 Tuncel Tekirdağ, s.56

Tekirdağ, Orta Cami
(www.kulturportali.gov.tr)

Tekirdağ, Eski Cami
(www.kulturportali.gov.tr)

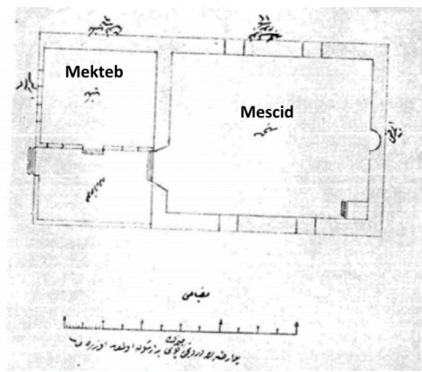
RESİM – 4

3.2. Mektepli Cami Örnekleri

Bu camilerin dışında farklı kaynaklar ve yerinde yapılan incelemelerde karşımıza çıkan ve inşa /onarım yılları birbirine çok yakın olan köy camilerini görmekteyiz.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na çeşitli ülkelerden gelen ve Anadolu'nun veya Rumeli'nin bazı bölgelerine kurulan köylere yerleştirilen muhacirler için inşa edilen cami ve diğer yapılara dair belgeler mevcut olup bunlardan Edirne Vilayeti'nin muhtelif kazalarındaki (bugün Tekirdağ ili, Çorlu ve Kapaklı ilçesi sınırlarındaki) göçmen köylerine ait planlar oldukça ilginçtir.²⁰

1865 yılında kurulmuş Babaeski, Kabağağ köyüne ait dülger ustası tarafından çizilmiş planda; taş duvarlı, kiremit çatılı mescid 6,66 x 12,33m alandaki dikdörtgen yapının 6,85 x 8,22m2lik arka kısmını işgal etmektedir. Ön tarafta, girişin solunda 4,11 x 4,11m kare şeklindeki alanda okul bulunmakta, sağ tarafta ise bir küçük sofa vardır.²¹(Plan-2)

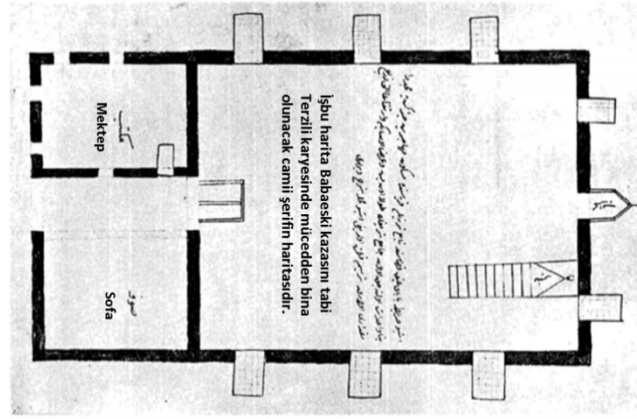
Plan 2- Kocacık, 1979. Kabağağ Cami ve Mektep Planı

20 Faruk Kocacık, XIX. yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları, Tarih Dergisi İÜ. Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, <http://www.xn--babacanktphanesi-qzbb.com/Dergi/dergi.php?Dergi=%27TarihDergisi%27> (GT.20 Mayıs 2021),s.425

21 Kocacık, Bazı yapı Planları s.425

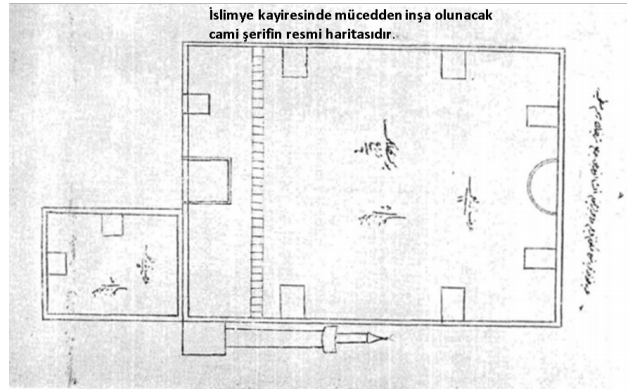
Babaeski, Terzili köyü; 1873 tarihinde yeni kurulmuştur. Binanın giriş kısmının solunda okul sağında bir sofa bulunmaktadır. Yapı taştan olup, çatı kiremit örtülüdür. Pencereleleri demir parmaklıklıdır.²²

(Plan -3)

Plan 3- Kocacık, 1979. Terzili Köyü Cami ve Mektep Planı

Edirne, İslimye kazasında (bugün Bulgaristan'da kalan) Arab Hoca Köyü Camii'nin alanı 7,53 x 13,70m, bina yüksekliği 4,11m idi. Cami minaresinin bulunduğu tarafta, önde bitişik durumda 4,11 x 3,425 m alanda bir ufak okul vardır.²³(Plan-4)

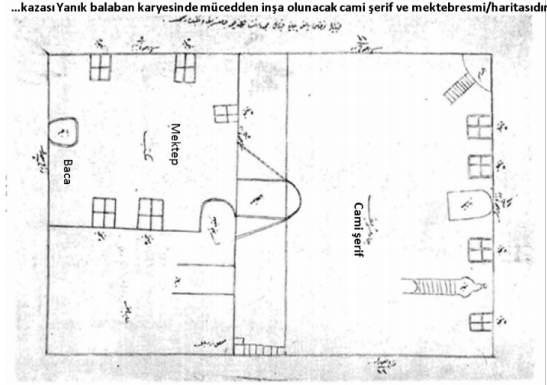

Plan 4- Kocacık, 1979. Terzili Köyü Cami ve Mektep Planı

22 Kocacık, Bazı yapı Planları s.425

23 Kocacık, Bazı yapı Planları s.425

Edirne Vilayeti Yanık Balabanlı köyünde 10,96x10,96m alanında kare şeklinde bir cami ve onun önü tarafında bir okul ihtiva etmektedir.²³(Plan-5)

Plan 5 – Kocacık, 1979. Yanık Balaban Köyü Cami ve Mektep Planı

Karaağaç, Terzili ve Yanık Balaban köylerindeki yapı düzeneği hemen hemen aynıdır. Her üçünde de bir giriş ve girişin solunda bir okul, sağında bir sofa sundurma bulunmaktadır.²⁴

Çorlu'ya ait diğer bir grup arşiv malzemesinde karşımıza çıkan cami-mektep yazışmaları ve projelerinde ise daha detaylı bilgiye rastlanmaktadır.

Miladi 1900 (H1318) tarihli belgede²⁵; “Çorlu Emlak-ı Hümayun şubesi dahilinde bulunan Yulaflı, Yanıkağıl, Kabaklıpınar, Bağçağıl, Karaağaç, Uzuncamii, Beyazköy, Şahbaz, Yakublu ve Kurtdere Karyelerindeki camilerin harap olmalarından dolayı yıkılıp yeniden yapılması” kaydı vardır.

Miladi 1900 (H -1316) Tarihli belgede²⁶ ; “.... Vilayetinde Çorlu Emlak-ı Humayun Şubesi dahilinde olub derunlarında kabul olunamayacak derecede harab olmalarına mebni kargir olarak inşaaları Cenab-ı Padişah-ı şayan buyrulmuş olan Yulaflı, Yanıkağıl, Kabaklı, Bahçeğıl, Karaağaç, Uzunhacı, Beyaz köy, Şahbaz, Yakublu ve Kurtdere karyelerindeki ma mekteb cevami (cami) şerifinin keşfiyat-ı lazimesi icra edildikde Yulaflı Karyesi'ndeki camii şerifin mecidi yirmi ikibin ...yüz kuruş ve Yanıkağıl, Kabaklı, Bahçeğıl, Karaağaç, Kurtdere, Şahbaz ve Yakublu Köylerindeki cevami şerifinin yirmibin sekizyüz ...üç kuruş altmış santim ve Uzunhacı ve Beyaz Karyeleri cevami şerifinin de Onyedibin yediyüz yirmi gurus sarf ile inşa edilmeleri emlak-ı humayun komisyonundan iş'ar olunmuş ve ol baddaki resmi arz ve takdim kılınmış olmakla ceman ikiyüz üçbin sekizyüz seksen üç kuruşun sarfiyle zikrolunan on bab mektebli camiinin inşası hakkında emr-i ferman-ı humayun cenab-ı cihandariye hazreti veliyulemrindir...”²⁷ kaydı mevcuttur.

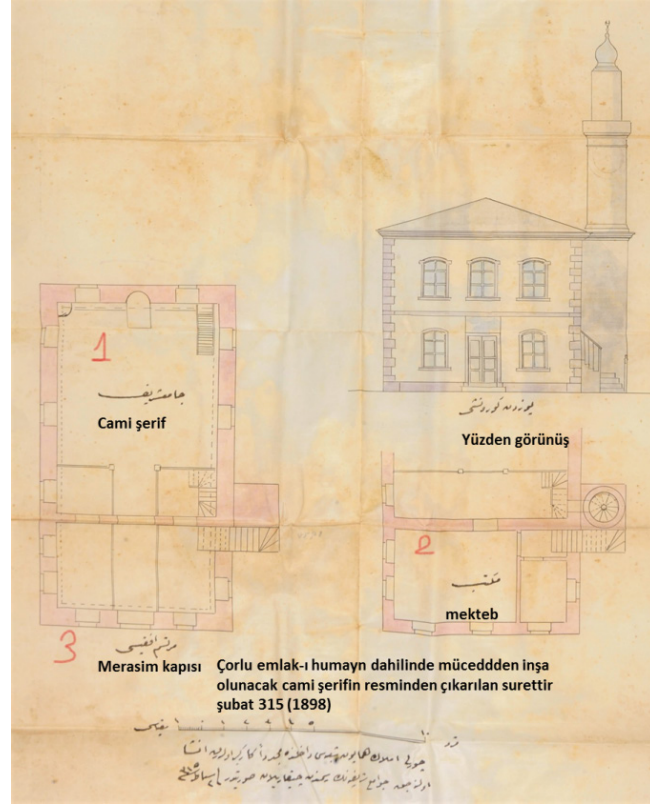
23 Kocacık, Bazı yapı Planları s.425

24 Kocacık, Bazı yapı Planları s.425

25 Devlet Arşivleri, Kurum: HH-İ - Yer Bilgisi: H-16-03-1318, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=42885208&Hash=C93251F4D3645F49D7B04932B02B6CF6182D361D49393513354A0CCB275FFEB5&A=2&Mi=0>

26 Fatma, Ürekli 24 Nisan 2020, <https://twitter.com/FatmaUrekli/status/1253767104643416070>

27 Transkripsiyon Vakıflar Genel Müdür'lüğü Çanakkale Bölge temsilciliği araştırma uzmanı Osman Koç tarafından yapılmıştır. Metinde ki noktalı yerler orijinal metinde de boş bırakılmıştır.

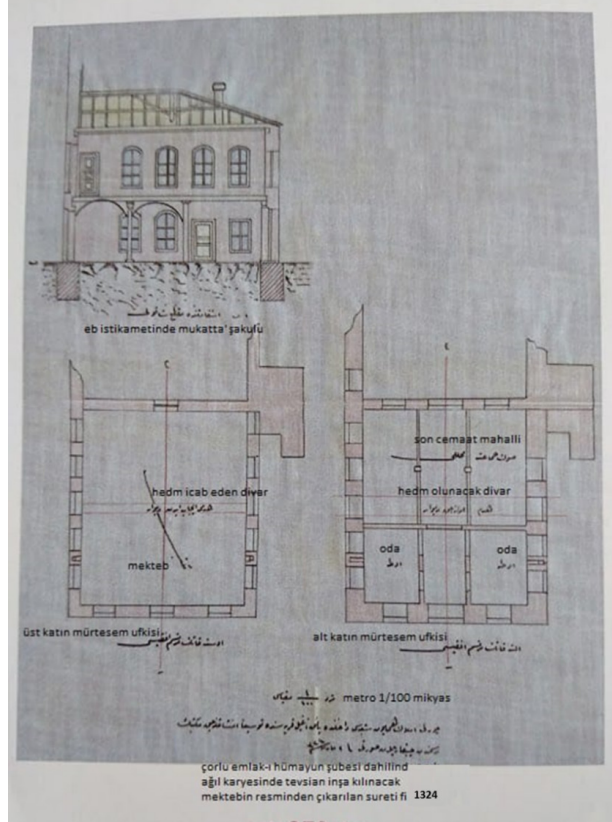

Plan 6²⁸- Ürekli, 2020. Çorlu'da müceddeden inşa olunacak Cami ve Mektep Planı

Çorlu Yanıkagıl karyesinde yer alan mektepli camiye ait 1908 tarihli belgede; "Çorlu Emlak-ı hümayun şubesi dahilinde kain Yanıkagıl karyesindeki mektebin bazı mahhalleri muhtaç-ı tamir olduğu gibi karyenin cesametiyle mütenasib bir vüsatide haiz olmamasına mebni şakirdani istiab edememekte olduğundan bahisle tevsiyan tamiri zımnında keşif mucebince on üç bin dokuzyüz almış beş guruşun doksan beş santimin sarfına mezuniyet itası Baba-yı Atik Emlak-ı hümayun idaresinden işar olunmuş ve ol babdaki resim ile keşif defteri leffen arz ve takdim kılınmış olmağla emrû ferman-ı hümayun-ı cenab-ı padişahi her ne veçhile şeref-müteallık buyurulur ise mantuk-ı münifek-i hareket olunacağı muhat-ı ilmi ali buyurulduk emrû ferman hazret-i men lehül-emrindir. Fi 11 Safer sene 326 ve fi 2 Mart sene 324"²⁹ kaydı ile aşağıda yer alan plan ve bu belgeden anlaşıldığı üzere Yanıkagıl'daki öğrenci çokluğuna bağlı olarak yetersiz kalan yapının tadil edilerek tamiri istenmektedir.

28 Fatma Ürekli, 24 Nisan 2020, <https://twitter.com/FatmaUrekli/status/1253767104643416070>

29 Süreyya Atilla Sağlamçubukçu (ed.), Osmanlı Belgelerinde Çorlu, Çorlu Belediyesi yayını, Seçil Ofset, İstanbul 2017, s.270

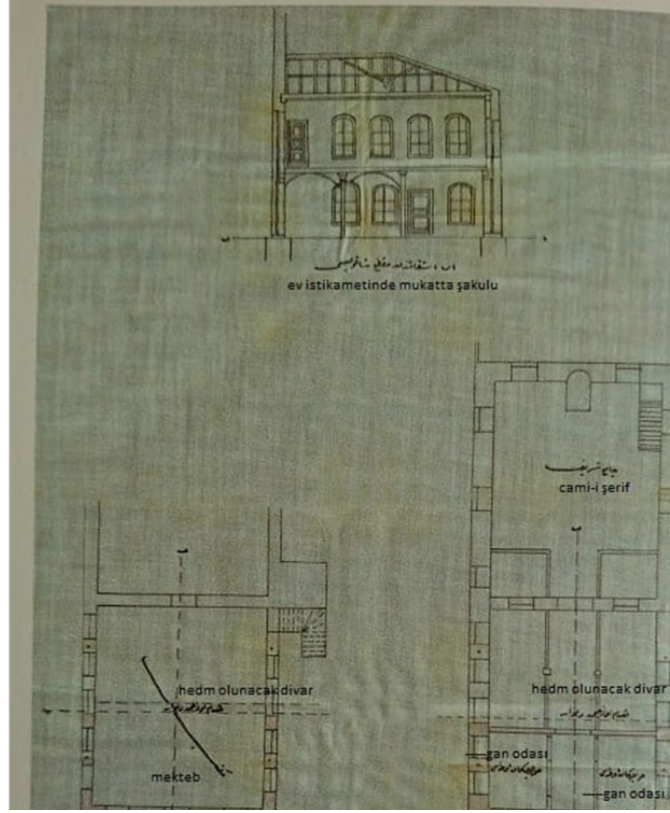

Plan 730 – Sağlamçubukçu, 2017, Yanıkağıl Karyesi tadil edilecek mektep planı

Çorlu, Beyaz karyesi mektebine ait 1907 belgede; ” Çorlu Emlak-ı hümayun Şubesi dahilinde kain Beyaz Karyesi mektebinin vüsat-ı matlubeyi haiz olmaması hasebiyle talebe-i mevcudeyi istiaba edemeyerek bu yüzden müşkilat çekilmekte olduğundan bahisle zikr olunan mektebin ihtiyaç ile mütenasib surette tevsi zımında keşifi mucibince on bin dokuz yüz yirmi altı gurusun sarfına mezuniyet itası Baba-yı Atik Emlak-ı Hümayun İdaresinden bildirilmiş ve ol babdaki keşif defteriyle resminin leffen arz ve takdimine ibtidar kılınmış olmağla emrü ferman-ı hümayun-ı cenab-ı padişahın her ne veçhile şeref müteallık buyurulur ise mantuk-ı münifine Tevfik-i hareket olunacağı muhat-ı ilm-i ali buyurulur ise mantuk-ı munifene Tevfik-i hareket olunacağı muhat-ı ilm-i ali buyurdukda emrü ferman hazret-i men lehül-emrindir. Fi 27 Reuil-ahir sene 325 ve fi 27 Mayıs sene 323”³¹ kaydı ile aşağıda yer alan tadilat planından, öğrenci sayısına uygun olarak tadil edilerek inşa edilmesi talep edildiği görülmektedir.

30 Sağlamçubukçu (ed.), Osmanlı Belgelerinde Çorlu, s.270

31 Sağlamçubukçu (ed.), Osmanlı Belgelerinde Çorlu, s.264

Plan 8³²– Sağlamçubukçu 2017, Beyaz Karyesi tadil edilecek mektep planı

Çorlu, Beyaz karyesi mektebine ait 1907 tarihli belgede ise; ” Çorlu Emlak-ı hümayun Şubesi merbut Velimeşe karyesinde olup şayan buyrulan müsaade-i seneiyye-i cenab-ı mülukane üzerine tevsiyan tamir edilmiş olan cami-i şerif ile mektebin keşif defterine idhal edilmeyen ufak tefek bazı tamiratının dahi icra ve mekteb nerdübanının üzerine de bir sundurma inşası zımında keşif mucebince üçbin dokuzyüz altmış gurusun sarfına mezuniyet itası Baba-yı Atık Emlak-ı Hümayun İdaresinden varid olan tahriratatda işar ve ol babdaki defter leffen arz ve takdim kılınmış olmağla emrü ferman-ı cenab-ı padişahi her ne veçhile şeref-sunuh buyrulur ise mantuk-ı celiline tevfik-i hareket olunacağı muhat-ı ilm-i ali buyurdukda emrü ferman hazret-i men lehül-emrindir. Fi Cemaziyel-lahir sene 325 ve fi 3Temmuz sene 323” cami ve mektebin tadil edilerek onarımı sonrasında ihtiyaç duyulan ufak tefek onarımlar ile mektebin merdivenleri üstüne bir sundurma yapılması istenmektedir.

32 Sağlamçubukçu (ed.), Osmanlı Belgelerinde Çorlu, s.264

Bu bölgedeki camilerin tamamına yakını 1900'ü tarihler olup II.Abdülhamit döneminde müceddeden inşa ettirilen camiler olup İstanbul Üniversitesi Yazma eserler Kütüphanesinde bulunan II.Abdülhamit Albümünde yer alan fotoğraflarda da planlarda olduğu gibi yapıların tek tip projeden üzerinden Karaağaç Karyesi , Beyaz Karyesi, Uzunhacı Karyesi, Yanıkağıl Karyesi, Yulaflı Karyesi, Yakuplu Karyesi , Kurtdere Karyesi , Bahçeagıl Karyesi, Şahbaz Karyesi'nde Miladi 1902-1903 (H-1320 /R 1318)ile Müsellimi Karyesi, Hamidiye Karyesinde 'nde Miladi 1900 (H-1318/R1316) yıllarında, Yadlı Karyesi Miladi 1901(H-1319) inşa edildiği resimlerin altında yer alan açıklamalarda (kitabe) görülmektedir.³³

Resim -5³⁴ ; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı **Karaağaç** Karyesi'nde Sultan Mustafa Han Evvel adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1900)³⁵

³³ İstanbul Üniversitesi Nadir Eseler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, <http://katalog.istanbul.edu.tr/>

³⁴ İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/05

³⁵ Fotoğrafın mevcut cami ile farklı olup detaylı değerlendirme Katalog bölümünde incelenmiştir.

Resim -6³⁶; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Beyaz Karyesi'nde Sultan Ahmed Han Salis adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1900)

Resim-7³⁷; “Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Uzunhacı Karyesi'nde Sultan Mustafa Han Rabi adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318.”(1900)

36 Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/03
37 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/04

Resim -8³⁷; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Yanıkışıl Karyesi'nde Sultan Mahmud Han Sani adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1900)

Resim -9³⁹; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesine bağlı Yulaflı Karyesi'nde Sultan Abdülmecid Han adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1900)

38 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/06

39 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/02

Resim -10⁴⁰; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Yakuplu Karyesi'nde Sultan Mahmud Han adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1900) 779-60---0007

Resim -11⁴¹; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Kurtdere Karyesi'nde Sultan Abdülhamid Han Evvel adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1902) 779-60---0011

40 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/07

41 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/11

Resim -12⁴²; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Bahçeagılı Karyesi'nde Sultan Selim Han Salis adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1902)

Resim -13⁴³; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Şahbaz Karyesi'nde Sultan Osman Han Salis adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1902).

42 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/12

43 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/15

Resim -14⁴⁴; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahiye ilaveten Kumrular Müsellimi Karyesi'nde inşa ettirilen Sultan Murat Han Sani Cami-i Şerif ve mektebinin açılışında aldırılan resmi. Fi 23 Recep sene 1318 ve Fi 3 Teşrinisani sene 1316 (1900)

Resim -15⁴⁵; Hamidiye Karyesinde inşa ettirilen Mehmed Han Sani Cami-i Şerifi ve Mektebinin açılış töreni. Fi 30 Receb 1318 ve Fi 10 Teşrinisani 1316 (1900)

44 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/08

45 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/01

Resim -16⁴⁶; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Babayı Atik (Babaeski) Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne merbut Yadlı Karyesi'nde inşa ettirilen Cami-i Şerif ve mektebin açılışında aldırılan resmi. Sene 1319 (1901)

Aynı albümde yer alan mektep camilerin uzaktan yerleşim alanlarının çevreleri ile olan ilişkilerini de okumamıza yarayan fotoğrafları da yer almaktadır.

Resim 17⁴⁷; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Yakuplu Karyesi'nde Sultan Mahmud Han adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318.

46 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/09

47 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/18

Resim 18⁴⁸; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Beyaz Karyesi'nde Sultan Ahmed Han Salis adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1900)

Resim 19⁴⁹; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Bahçeagıl Karyesi'nde Sultan Selim Han Salis adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1902)

48 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/17

49 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/16

Resim 20⁵⁰; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Kurtdere Karyesi'nde Sultan Abdülhamid Han Evvel adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1902) 779-60---0014

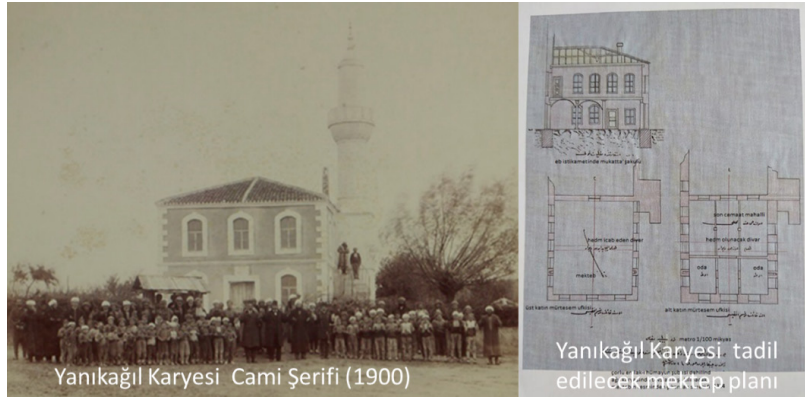
Resim 21⁵¹; Saye-i Müberrat-vaye-i Hazret-i Hilafetpenahide Çorlu Emlak-ı Hümayun Şubesi'ne bağlı Şahbaz Karyesi'nde Sultan Osman Han Salis adına nisbetle müceddeden inşa ettirilen Cami-i Şerifin açılışında aldırılan resmi. Fi sene 1320 ve Fi sene 1318. (1902) 779-60---0013

50 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/14

51 İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/13

Bu fotoğraflarda yapıların etrafının açık, herhangi bir duvar ya da çitle çevrili olmadığı, aynı zamanda birer mektep de olan yapılarda uzun süreli bir yaşam olmasına rağmen çevresinde hela, şadırvan gibi temel bir ihtiyaç için çözüm üretilmemiş olduğu görülmektedir. Mekanın cami ile birlikte mektep işlevini sürdürmesine rağmen bina içinde ıslak hacimlerin çözümlenmesinin, dönemin gerek inanç gerekse hijyen imkanları ile birlikte yorumlandığında mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Bu tip ihtiyaçların kullanıcıların konutlarında çözümlenmiş olabileceği ilk akla gelen yaklaşımdır.

Bölgede günümüze ulaşan ya da restorasyonu gerçekleştirilmiş olan yapılardan tespit edilebilenler ile eski fotoğraflar bir araya gerildiğinde ise yapılan değişiklikleri ya da restore edilen yapılarda restorasyon ve sonrası müdahaleleri daha rahat görebilmekteyiz.

Resim 22; Yanıkağıl Cami özgün görünüş ve planı

Resim 23 Yanıkağıl Cami restorasyon sonrası, ön cephe ve minarenin bulunduğu batı cephesi görünüşü

Resim 24; Bahçeağıl Cami özgün görünüşü ile günümüze ulaşmış halinin karşılaştırması

Resim 25; Uzunhacı Cami özgün görünüşü ile günümüze ulaşmış halinin karşılaştırılması

Kurtdere Karyesi Cami-i Şerifi (1902)

Kurtdere Köyü Cami 2015 restorasyon sonrası

Resim 26; Kurtdere köyü camii özgün görünüşü ve restorasyon sonrası görünüşünün karşılaştırması

Yapıların günümüze ulaşmış halleri değerlendirildiğinde yapılarda özgün dokunun kaybolmuş olduğu, tarihi dokuyu bozan yanlış müdahalelerin yapıldığı, bazılarında muhdes eklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Restorasyonu yapılan camilerde de özgün sıvalı dış duvar yerine, Trakya iklimine uygun olmayan ve sıvasız olarak düşünülmemiş taş-tuğla dokunun açık bırakıldığı görülmektedir.

Yanıkagıl Cami (Resim 23) plan şeması ile mevcut durum karşılaştırıldığında minareye bitişik duvarda pencere açıklıkları örtüşmemektedir. Yapılan çizimin tip proje çizimi olduğu, uygulamada yapının daha kısa yapıldığı düşünülmektedir.

Özgünde tasarımda ve uygulamada dış yüzeyler sıvalı iken Bahçeağıl (Resim 24) ve Uzunhancı Camilerinde (Resim25), güncel niteliksiz dış cephe malzemeleri ile müdahale yapıldığı görülmektedir. Kurtdere cami (Resim26) duvarları ise özgün sıvalı görünüşünün aksine, duvar örgüsü amorf moloz taş ve tuğla olmasına rağmen sıvasız olarak bırakılmıştır.

Bu mektepli camiler, ibtidai mektepleri olarak kullanılmış olup sayın Kanal'ın makalesinde günümüz Türkçesi'ne aktararak paylaştığı tespitinde; "1321 Maârif Nezâreti Sahnâmesi "nde 1885-1900 yılları arasında Edirne vilâyetindeki padişah arazilerine 17'si Ferecik, 17'si Çorlu, 9'u Babaeski, 6'sı Keşan, 2'si Malkara kazalarında 51; ayrıca Tekfurdağı sancağında 22, İncecik nahiyesinde 26.297 kuruşa birer cami ve mektep inşa edildiğini görüyoruz⁵² bilgisi aktarılmaktadır. Söz konusu makalede proje konumuz Çorlu, Karaağaç ibtidai mektepli camisinin inşa tarihi R1305/ H1887 olarak geçmektedir.⁵³

Tüm bu veriler ışığında, mektepli camilerin 1877-1878 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus harbi sonrası oluşan göçler ile kurulan yerleşim alanlarına yerleştirilen yurttaşlar için yapıldığı ve gerek plan gerek mimari detayları ile kendilerine has bir üslup oluşturduğu görülmektedir. Tuncel'in bölgenin geleneksel cami mimarisindeki değerlendirmesinde olduğu gibi bunların da ortak özellikleri sadeliktir.

Belgeler üzerinden bu camilerin mimari gelişimine bakacak olursak ulaşılan 1860-70'li yıllara ait planlarda "ilk mektepli cami" örneği yapıların tek katlı yapılar olduğu, giriş mekânında solda bir mektep/okul olarak tanımlanan mahal yer aldığı ve kalan alanın ibadet alanı olarak tanımlanarak caminin plan şemasının oluşturulduğu görülmektedir.

1900'lü yıllara ait belgelerde ise mektepli cami planlarında anlamlı bir değişim yaşandığı ve giriş mekanlarının iki katlı olarak tasarlandığı görülmektedir. Zemin katta ana giriş hattında bir koridor ve bu koridorun sağında ve solunda birer oda yer almaktadır. İkinci kat mektep olarak kullanılmak üzere tasarlanmış olup giriş kapısı minareye bitişik duvarında açılmış ve okulun kapısına duvara dışardan yaslanmış açık merdiven ile ulaşılmaktadır. Cami bölümü giriş mekanın önünde tek kütle halinde çatı yükseklik kotunu korumaktadır.

Örtü sistemi olarak kırma çatı kullanılmış olup duvarları tuğla ya da moloz taş duvar olarak örülmüştür. Pencere ve kapı silmelerinde düzgün kesme taş ya da tuğla kullanılmıştır.

Cephelerinde tek ya da iki sıra yuvarlak kemerle açılmış pencereler ve dışa taşmayan mihraba sahiptirler. Minareler klasik minare formunda bölümlere sahip olup külah kısımları da nerede ise ortak bir özellik olarak armudi formda inşa edilmiştir.

52 Hümmet Kanal, "Sultan II. Abdülhamid'in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümâyûn'a İnşa Edilen Okullar" Dergi Park, s.165-166, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/236871> (GT:20 Mart 2021)

53 Edirne Vilâyetinde Padişah Arazilerine İnşa Edilen Okullar. Edirne vilâyetindeki emlak-ı Hümâyûn idaresinin 5 şubesi vardı. Babaeski, Ferecik, Çorlu, Keşan ve Malkara şubeleri Edirne merkezli Emlâk-ı Hümâyûn Komisyonu'na bağlı olarak buldukları bölgelerdeki padişah arazilerinin yönetim-organizasyon işlerini yürütmekteydiler. Maârif Nezâreti salnâmelerinden edindiğimiz bilgilere göre emlak-ı Hümâyûn komisyonları, gelirlerinin bir kısmını mektep ve cami inşasında kullanmaktaydı. Bu minvalde, komisyona bağlı Babaeski, Ferecik, Çorlu, Keşan ve Malkara şubelerinin birçok cami ve ibtidâi mektebi inşa ettirdikleri görülmektedir. "1321 Maârif Nezâreti Sahnâmesi (MNS): 303-304; 1319 MNS: 331-332; 48. Madde"

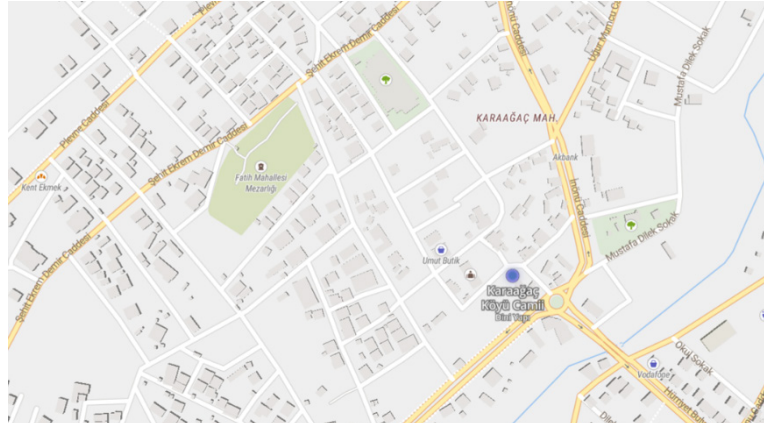
Tezminat bakımından sade olan yapılarda cephelerde yer alan pencere açıklıkları etrafında hafif dışa taşan taş kartuşlar ile belirginleştirilerek sıvalı dış cephe hareketlendirilmiştir. Yine köşeler kesme taş işçiliği ile zenginleştirilirken iki kat arası kesme taş bir silme ile belirlenerek cephe zenginleştirilmiştir.

Yapıların iç tezminatı hakkında kesin bir veriye ulaşılmamış olup yalnızca ilk dönem plan çizimlerinde yer alan minber ve vaiz kürsü ve mihrap nişi çizimlerindeki estetik kaygıdan ahşap malzemede oyma ve kakma ile yapılmış bazı geleneksel süsleme işçiliklerinin varlığından söz edebiliriz.

4. Karaağaç Köyü'nde Mektepli Cami

4-1 Karaağaç Köyü'nde Mektepli Cami Konumu ve Tarihçesi

Tekirdağ ili, Kapaklı ilçesi, Karaağaç Mahallesi, Kültür sokak, 314 Ada, 5 Parselde yer almaktadır.

Harita 1 (<https://kulturenvanteri.com/tr/harita>)

Yapının ilk inşa tarihi kesin olarak bilinmemek ile birlikte yukarıda detaylı bilgileri paylaşılmış olan “1321 Maârif Nezâreti Salnâmesi “ nde Çorlu, Karaağaç ibtidai mektepli camisinin inşa tarihi R1305/ H1887 olarak geçmektedir. Sayın Ürekli'nin paylaştığı Miladi 1900 (H -1316) “*derunlarında kabul olunamayacak derecede harap olmalarına mebni kargir olarak inşaaları*” ifadesi ile tamir olmayacak kadar harap olan yapıların kagir olarak inşasından söz edilmektedir. Bu ifadeden ve yine aynı döneme ait sayın Ürekli'nin paylaştığı yapılara ait tip plandan 1900'lü yıllarda yapıldığı ifade edilmektedir. Bu belgelerdeki bilgiler ile yapının bu tarihte iki katlı olarak inşa edilmiş olması olasıdır. II Abdülhamit albümünde fotoğraf altı kitabesinde de yine “Fi sene 1320 ve Fi sene 1318” 1900 tarihi yer almaktadır.

RESİM -27 (Onarım Kitabesi)

Günümüze ulaşan ve giriş kapısı üstünde yer alan üç satırdan oluşan kitabesi, onarım kitabesidir.

Kitabenin transkripsiyonu⁵³

1. İş bu cami-i şerif zinet-efra-yı ber şevket musir-i Osmani halife meali

2. Gazi (Aldülhamid-i) han-ı sani hazretlerinin müberrat-ı seyyitlerinden olup cennet-mekan

3. Sultan Mustafa Han-ı Evvel hazretleri nam-ı alisine izafeten 1319 sene-i hicriyede müced ve inşa olunmuştur.

Günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş hali ise;

bu cami Osmanlının şöhret ve ziynetini koyan

gazi II.Abdülhamit hazretlerinin cennet mekan evlatlarının mirasından olup

sultan I Mustafa hazretlerinin adına 1319 hicri yılda yenilenmiş ve inşa edilmiştir.

Mevcut onarım kitabesinden yapının 1319 hicri (Miladi 1901-1902) II Abdülhamit tarafından onarıldığı anlaşılmaktadır.

Yapının kitabesi ile Karaağaç Camii'ne ait ikinci dönem arşiv belgeleri karşılaştırıldığında iki farklı tarih oluşmasının nedeni arşiv belgelerinin yapının inşa öncesi keşif bedelleri ile onarım kararlarını içermesidir. Kitabenin bitiş tarihini söyleyebiliriz. Abdülhamit albümünde yer alan Karaağaç Camii olarak anılan arşiv NRK-YA 779-60/05 demiş baş numarası ile kayıtlı fotoğrafta (Resim 5) görsel ile mevcut

53 Kitabenin transkripsiyonu ve günümüz Türkçesine sadeleştirilmesi 18 Mart Üniversitesi Öğretim üyelerinden Dr. Ahmet Esenkaya tarafından yapılmıştır.

yapının örtüşmediği görülmektedir. Bu durumun albüm hazırlığı esnasında sehven fotoğrafların karıştırılmasından kaynaklanmış olabileceğini değerlendirmekte olup bir diğer hususta aynı isim ile yine yukarıda söz konusu “1321 Maârif Nezâreti Salnâmesi “ Keşan şubesi başlığı altında 48 sıra numarası ile ikinci bir H-1318/M-1900 tarihli “Kara Ağaç Köyü İbtidâi Mektebi” kaydı yer almakta olup Edirne, Keşan, Karaağaç Eski Cami olarak tek katlı bir cami mevcuttur.(Resim 28)

Resim 28 ⁵⁴Edirne – Keşan eski Karaağaç cami.

Bu bağlamda tüm belgeler birlikte değerlendirildiğinde yapının öncesinde de bir mektepli caminin varlığı düşünülmekte olup bu yapının mimari detaylarının bölgede yapılmış olan 1860-70'li yıllara ait ilk mektepli cami örneklerine benzediği düşünülebilir.

Günümüzdeki yapının ise çevredeki diğer çağdaşları ile karşılaştırarak değerlendirildiğinde yukarıda söz konusu olan 1900'lü yıllarda hazırlanan tip planda küçük oynamalar ile yapıldığı görülmektedir. Mevcut yapı irdelendiğinde tip planın ana felsefesine hakim kalınarak okul bölümünün yer aldığı giriş mekânın cephe bölümüne sadık kalınarak giriş bölümü kapı/mihrap aksında genişletilerek uygulandığı görülmektedir.

Yapıya ait Kültür ve Turizm Bakanlığı, Edirne Kültür Varlıklarını Koruma Bölge kurulunca 17.04.2015 tarih ve 2352 sayılı karar eki olarak düzenlenen envanter fişinde yapının çatı ve döşeme kısımlarının 1994 yılında geçirdiği yangın sonucu yıkıldığı kayıtlıdır. Aynı bölge kurulunun 24 Nisan 2015 gün ve B.16.0.K VM.4.22.00.02/59.01.50/711 sayılı yazısı ile ilgili tüm birimlere Karaağaç Cami'nin korunması gerekli kültür varlığı olarak kayıtlara alınması bildirilmiştir ve 05.05.2015

54 <https://edirne.web.tr/karaagac-eski-camii/> sitesinden alınmıştır.

tarihi itibarı ile tapu kayıtlarına tarihi eser şerhi işlenmiştir.

4.2. Mimari Özellikleri:

Yapı güneydoğu-kuzeybatı aksında dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Ana plan yaklaşık olarak iki eşit ana mekâna bölünmüş olup harim mekânı tek katlıdır. Giriş ise zemin kat ve üst kat mektep olarak iki katlıdır. (Resim 29, Plan 9)

RESİM – 29 (Hava fotoğrafı)

PLAN – 9 (Genel plan)

Kuzeybatıda yer alan ana giriş mekânı iki katlı olup ön cephede zeminde, ana aks- ta giriş kapısı yer alır. Kapının iki tarafında birer yuvarlak kemerli pencere açıklıkları mevcuttur. İkinci katta ise zemin katta yer alan pencereler ile şakul hizasında aynı ölçülerde yuvarlak kemerli aynı ölçülerde iki pencere vardır. Kapı üstüne denk gelen pencere ise kapıyı ortalayacak şekilde tasarlanmıştır. Yapıya ait sülüs kabartma olarak yazılmış mermer onarım kitabesi kapı üstünde sıvaya gömülü olarak yer almaktadır. (Resim30, Görünüş 1)

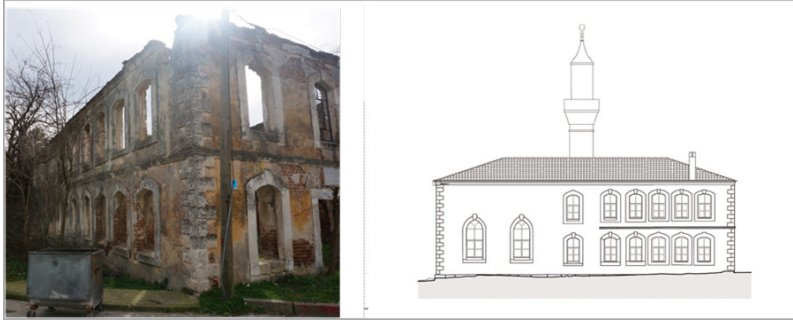

RESİM – 30 (Ön Cephe)

GÖRÜNÜŞ 1(Ön Cephe)

Doğu cephesinde ise giriş mekânı olan ön cephedeki tasarım devam etmekte ve iki katlı giriş /mektep mekânın bölümünde iki sıra halinde pencereler yer almaktadır. Her katta aynı şakulde yuvarlak kemerli pencere açıklıkları ikişerli olarak sıralanarak, beş pencere açıklığı olmak üzere on pencere açıklığı mevcut olup iki kat arası pencerelerin ortasında sıvadan dışa hafif taşkın şeklinde ince bir silme ile belirginleştirilmiştir. Harim bölümünü kesen duvardan hemen sonra bu tasarım devam etmiş ve birinci ve ikinci kat pencereleri ile aynı hizasında bir çift pencere açıklığı daha mevcut olup harim bölümündeki bu pencerelerin arasında kat arasını dıştan belirleyen silme yoktur. Kible (güneydoğu) istikametinde kat farkını belirleyen silme hattını da geçen yükseklikte, basık sivri kemerli iki pencere açıklığı yer almaktadır. Bu cephenin içten görünüşünü, "aa" kesitinden takip edebiliriz. Harim ile giriş mekânını ayıran duvar ile kapı arasında yer alan bölümün üstü ahşap hatıllar üstüne yapılmış ahşap döşeme ile kapatılmış olup ikinci kat zemini oluşturan bu ahşap kaplama harim bölümüne de bir balkon şeklinde taşmaktadır. İkinci kat ile harim arasında günümüze ulaşan izlerde bir duvar bulunmamaktadır. (*Resim 31, Görünüş 2, Kesit 1*)

RESİM – 31 (Doğu Cephesi)

GÖRÜNÜŞ – 2 (Doğu Cephesi)

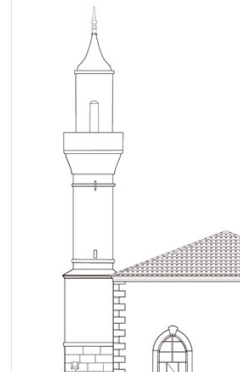

Kesit - 1 (Doğu duvarını içten okumamızı sağlayan "aa" kesiti)

Yapının güneydoğu cephesinde duvar içinde dışa taşmayan bir mihrap nişi bulunmakta olup, dış cepheden bu görülmez. Mihrabın iki yanında basık sivri kemerli iki pencere açıklığı mevcuttur. (Resim 32, Görünüş 3)

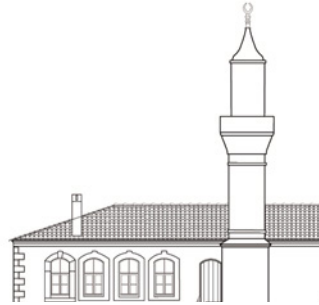
RESİM -32 (Mihrap Cephesi)

GÖRÜNÜŞ- 3 (Mihrap Cephesi)

Yapının batı (minarenin yer aldığı) cephesi doğu cephesinin bir tekrarı olmasına rağmen minare nedeni ile bazı değişiklikler gösterir. Minare ana yapıdan ayrı olarak inşa edilmiş olup yapı ile olan ilişkisi ikinci katta açılan kapı ile kurulmuştur (Resim 33, Görünüş 4). Bu neden ile son cemaat yeri / giriş mekânı bölümündeki pencere sayısı her katta dörder olmak üzere sekize düşer (Resim 34). Bu cephede doğu cephesinin simetrisinde yer alması gereken beşinci pencere çiftinin olduğu kısımda minare

yer almaktadır. Bu pencere açıklıklarının yerinde zemin kotundan iki kat arasını belirleyen silmeye kadar, duvara paralel olarak minare girişine ulaşan merdiven basamakları yer alır. Bu noktada oluşan sahanlıkta ikinci kata bir kapı ile girilir. Aynı şekilde doğu cephesi harim bölümü başlangıcındaki iki pencerenin simetrisinde de pencereler yoktur. Minare sonrası yer alan harim duvarının, mihrap duvarı istikametinde doğu cephesinde yer alan basık sivri kemerli pencerelerin simetrisinde eş ölçülerde iki pencere açıklığı yer almaktadır (*Resim 35*).

RESİM – 33 (Havadan batı [minare] cephesi) GÖRÜNÜŞ – 4 (Batı Cephesi)

RESİM – 34

RESİM – 35

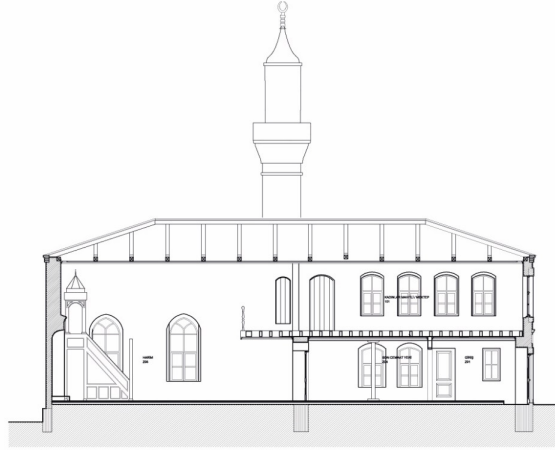
(Batı cephesi son cemaat yeri bölümü cephesi)

(Batı cephesi harim bölümü cephesi)

Binanın batı cephesinin detayları “bb” kesitinden rahatlıkla takip edebilir. Giriş yeri ile giriş mekânı oluşturan zemin katı ile ikinci katı ahşap hatıllar üstünde yer alan ahşap döşeme bölmekte olup orijinal 1994 yılında yaşanan yangın nedeni ile günümüze ulaşmamıştır.

Batı cephesinde minarenin hemen yanından yükselen merdivenleri ile binanın ikinci katına açılan sahanlıktan geçişi sağlayan yuvarlak kemerli kapı yer alır. Kapıdan mektep bölümüne / üst kata ulaşılır. Harim ile giriş mekanını ayıran duvar üstünde

harim bölümüne taşan ahşap zemin yer alır. Bu bölümden minare içine geçişi sağlayan kapı açıklığı bu mekânda yer almaktadır. (*Kesit 2*)

KESİT – 2 (Batı duvarını içten gösteren “bb” kesiti)

Yapının güney duvarı merkezinde yer alan mihrabı bulunduran duvara yuvarlak kemerle açılmış bir niş ile girinti yaparken her iki yan ve üst kısmından duvardan harim bölümüne taşan tuğla örgü bir kartuş ile çerçevelenmiştir. (*Resim 36, Kesit 3*)

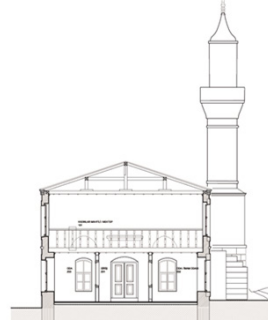
RESİM – 36 (Mihrap)

KESİT – 3 (Mihrabı içeren “ff” Kesiti)

Yapının genel planında yer alan iki mekanı (giriş/mektep bölümü ile harim) mekanın ayıran ara duvar iki kat arasından birinci kat yüksekliğine kadar devam

etmekte olup üst kısmı açıktır. İkinci kat zemini harim bölümüne taşar ve ahşap koruluklar ile bu taşma son bulur.

Zemin bölümü ayıran ana giriş ile mihrap aksına paralel, basık yuvarlak kemerli bir kapıya sahiptir. Kapının iki yanında iki basık yuvarlak kemerli pencere açıklığı yer almaktadır. (*Resim 37, Kesit 4*)

RESİM – 37 (Ana planı iki mekâna ayıran orta duvar) KESİT – 4 (Orta duvarı gösteren “dd” kesiti)

Yapının minaresi yapının batı cephesinde ve yapıdan bağımsız olarak inşa edilmiştir. Yapıyı ortadan ikiye bölen duvar ile aynı aksta yer alan minarenin kaidesi iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm kesme taştan olup bu bölümün yüksekliği zemin kotundan birinci kat kotuna kadar yükselmiştir. Bu noktada dış cephede iki kat arasını belirleyen silme hizasından oluşan bir silmeden sonra kaidenin tuğladan oluşan ikinci bölümü başlar. Birinci kat kotu ile çatı başlangıcına kadar yükselen bu bölümden sonra kısa bir pabuç üstünde tuğla dairevi gövde yükselir. Gövdesinin monotonluğu hemen pabuç üstünde ve şerefe altı iki bilezik şeklinde silme ile kırılmıştır. İkinci bilezikten hemen sonra çok sade bir şerefe yer alır. Şerefeden sonra dıştan sıvanmış armudi bir külah ve alem ile son bulur. (*Resim 38*)

RESİM – 38 (Minare)

Yapının mihrap duvarında toprak künkler bulunmakta olup bunların cami içinde mihrap ve minberi kullananın sesinin yayılmasına katkı sağladığı değerlendirilmektedir. (Resim 39)

RESİM -39 (Duvarlarda yer alan künkler)

Yapının giriş bölümü doğu ve batı duvarında, mektep işlevinden dolayı cami mi-

marisinde rastlamayan birer baca mevcuttur. (Resim 40)

RESİM – 40 (Baca)

4.3. Malzeme

Tuğla üstü sıva ile oluşan duvarlarda açılan pencere açıklıkları dış cephede duvardan dışa taşan kesme taş silmeler ile çerçevelenmiştir. Aynı uygulama ana kapıda da mevcuttur. Dikdörtgen plan şemasına sahip yapının köşeleri kesme taş biçimlendirilmiştir. Günümüze geçirdiği yangın nedeni ile ulaşamayan pencere, kapı, taban ve tavan döşemeleri ile ahşap bir minberi olduğu değerlendirilmektedir.

4.4. Süsleme

Yapı cephesinde pencere açıklıkları ve oranları ile oluşan hareket dıştan kesme taş silmeler ile çerçevelenmiş. Kilit taşı hafif dışa taşarak ikinci bir hareket oluşturmuştur. Aynı sistem ana giriş kapısında da dikdörtgen bir silme ile çerçevelenerek uygulanmıştır.

Dış cephede duvarların çatı ile buluştuğu yerde tuğla örgü, üstü sıvanarak içbükey şevli bordürle sonlandırılarak çatıya geçiş sağlanmıştır. Dikdörtgen plan şemasına sahip yapının köşeleri kesme taş blokları ile yarım ve tam geçişler kullanarak hareketlendirilmiştir.

Dışta binadan ayrı olarak inşa edilen minare de iki farklı malzeme kullanılarak hareketlendirilmiştir. Tuğla örgü üstü sıva kaplı dairevi beden sadeliği iki dışa taşkın silme ile oluşan bilezik ile hareketlendirilmiş ve bölge camilerinde çok yoğun olarak kullanılan armudi formdaki külâhı bedeninin çapı ve yüksekliğindeki oranı bozmaksızın tamamlamıştır.

İç mekânda sıvaların bozulmuş olması ve ahşap kısımlarını yangıda yitirmesi nedeni ile günümüze ulaşan bir süsleme unsuruna rastlanamamıştır.

5. Karaağaç Köyü Camii'nin Mimarisi ve Mektepli Camiler Tipolojisi

Tüm bu veriler ışığında, mektepli camilerin 1877-1878 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus harbi sonrası oluşan göçler ile kurulan yerleşim alanlarına yerleştirilen yurttaşlar için yapıldığı ve gerek plan gerek mimari detayları ile kendilerine has bir üslup oluşturduğu görülmektedir. Tuncel'in bölgenin geleneksel cami mimarisindeki değerlendirmesinde olduğu gibi bunların da ortak özellikleri sadeliktir.

Yapı güneydoğu-kuzeybatı aksında dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Ana plan yaklaşık olarak iki eşit ana mekâna bölünmüş olup harim mekânı tek katlıdır. Giriş ise zemin kat ve birinci kat mektep olarak işlevlendirilmiş iki katlı olup ön cephede zeminde, ana aksta camiye giriş kapısı yer alır. Üst kat mektep olarak kullanılmak üzere tasarlanmış olup giriş kapısı minareye bitişik duvarında açılmış ve okulun kapısına duvara dışardan yaslanmış açık merdiven ile ulaşılmaktadır. Harim kısmında balkon şeklinde kadınlar mahfili yer alır. Batı cephesinde yer alan minarenin hemen yanından yükselen merdivenleri ile binanın ikinci katına açılan sahanlıktan geçişi sağlayan yuvarlak kemerli kapı yer alır. Kapıdan mektep bölümüne / üst kata ulaşılır. Harim ile giriş mekanını ayıran duvar üstünde harim bölümüne taşan ahşap zemin yer alır, minare içine geçişi sağlayan kapı açıklığı bu mekânda yer almaktadır.

Yapı cephesinde pencere açıklıkları ve oranları ile oluşan hareket dıştan kesme taş silmeler ile çerçevelenmiştir. Dış cephede duvarların çatı ile bulunduğu yerde tuğla örgü, üstü sıvanarak içbükey şevli bordürle sonlandırılarak çatıya geçiş sağlanmıştır. Dikdörtgen plan şemasına sahip yapının köşeleri kesme taş blokları ile yarım ve tam geçişler kullanarak hareketlendirilmiştir.

Batı cephesinde binadan ayrı olarak inşa edilen minare de iki farklı malzeme kullanılarak hareketlendirilmiştir. Tuğla örgü üstü sıva kaplı dairevi beden sadeliği iki dışa taşkın silme ile oluşan bilezik ile hareketlendirilmiş ve bölge camilerinde çok yoğun olarak kullanılan armudi formdaki külahı beden çapı ve yüksekliğindeki oranı bozmaksızın tamamlamıştır.

Bu özellikleri ile yapının 1900'lü yıllara ait belgelerde yer alan bölgedeki diğer mektepli camiler ile ortak bir plan şemasını günümüze taşıdığı görülmektedir.

1900'lü yıllara ait belgelerde ise mektepli cami planlarında anlamlı bir değişim yaşandığı ve giriş mekanlarının iki katlı olarak tasarlandığı görülmektedir. Bölgede yer alan diğer mektepli camilerin dıştan yeğpare görülen dikdörtgen bir şemaya sahip olduğu içerde ise giriş ve harim (cami) olmak üzere iki ana mekana sahip ortak bir plan şemasına sahip olup giriş mekanlarının iki katlı olarak tasarlandığı görülmektedir. Zemin katta ana giriş hattında bir koridor ve bu koridorun sağında ve solunda birer oda yer almaktadır. İkinci kat mektep olarak kullanılmak

üzere tasarlanmış, giriş kapısı minareye bitişik duvarında açılmış olup, okulun kapısına duvara dışardan yaslanmış açık merdiven ile ulaşılmaktadır.

Örtü sistemi olarak kırma çatı kullanılmış olup duvarları tuğla ya da moloz taş duvar olarak örülmüştür. Pencere ve kapı silmelerinde düzgün kesme taş ya da tuğla kullanılmıştır.

Cephelerinde tek ya da iki sıra yuvarlak kemerle açılmış pencereler ve dışa taşmayan mihraba sahiptirler. Minareler klasik minare formunda bölümlere sahip olup külâh kısımları da nerede ise ortak bir özellik olarak armudi formda inşa edilmiştir.

Tezminat bakımından sade olan yapılarda cephelerde yer alan pencere açıklıkları etrafında hafif dışa taşan taş ya da tuğla kartuşlar ile belirginleştirilerek sıvalı dış cephe hareketlendirilmiştir. Yine köşeler kesme taş işçiliği ile zenginleştirilirken iki kat arası kesme taş bir silme ile belirlenerek cephe detaylandırılmıştır.

Tüm bu özellikleri ile Karaağaç camii ve diğer mektepli camiler hem işlevsel hem de mimari özellikleri ile hem genel hem de bölgesel olarak sanat tarihi ve mimarlık tarihi içinde kendine has farklı bir camii tipolojisi oluşturmayı başarmıştır.

6. Değerlendirme ve Sonuç:

Karaağaç Camii, Trakya bölgesine 93 Harbi olarak isimlendirilen savaş sonrası göçen yurttaşların ihtiyacını karşılamak üzere kurulan yerleşimlerde 19. yy. sonu ile 20. yy. ilk çeyreğinde inşa edilen camiler grubundandır. Bu dönemde inşa edilen camilerin gerek plan şeması gerekse cepheleri bir arada değerlendirildiğinde kullanılan form ve malzeme ile ortak özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

Bu yapılar; Mehmet Tuncel'in, "Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri" adlı eserindeki örneklenen Anadolu'dan Balkanlara taşınan örneklerinin kendi içinde geliştirdikleri bir dil ile zenginleşerek bölgesel bir üsluba dönüşmüş halidir.

Mimari dilinin yanı sıra işlevin kurgusu ile küçük yerleşimlerde, büyük kentlerin külliye ile çözmeye çalışan eğitim mekânları ihtiyacını kendi içinde çözmeyi başarmıştır.

Balkanlarda ve Osmanlı Devleti çevresinde yoğun olarak yayılan ulus devlet kavramının 93 harbi sonrası kendini daha da yoğun hissettirmesi, birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan bu iklimin nüveleri olarak karşımıza çıkan siyasi hareketler ve Osmanlı Devleti'nde muhacirler aracılığı ile kendini gösteren etkileri için çözümler üretilmesi gerekmiştir. Bu yapıların muhacir köylerinde mektep camii olarak kurgulanması ile zorunlu göç sebebi ile alıştığı coğrafya dışında, yeni bir coğrafyada ancak bildiği ve yaşadığı dil ve inanç sisteminin içinde yeni bir yaşam kurgulamasında önemli bir toplum mühendisliği yapısı olarak konumlandığı söylenebilir. Aynı millet, dil ve dine mensup olunmasına rağmen Balkanlar coğrafyasından Trakya'ya getirilen bu halkın hem coğrafyaya hem de bu toprakların yaşam ritüellerine alışması, özellikle çocukların bu coğrafyanın parçası olarak camilerde, dini eğitim odaklı olarak yetiştirilmesi

için mektep cami kavramı altında, tek bir yapı içerisinde eğitilmesi önemli bir karar ve uygulamadır. Basit, yalın, tek çatı altında, bu çok amaçlı fonksiyonu programlayarak uygulayabilmek yapının mimari dili, plan şemasının basit ama işlevsel olarak çözülebilmesini sağlamıştır.

Cami plan şeması ve fonksiyon şemasının eğitim odaklı değerlendirilebilmesi önemli bir çözümdür. Burada yeni yetiştirilecek nesillerin ön planda tutulduğu ve bu amaçla çift fonksiyonlu olarak bu yapıların kurgulandığını Abdülhamit Arşivi'nde yer alan açılış fotoğraflarını değerlendirerek kolayca söylemek mümkündür. Fotoğraflarda ilgili devlet görevlisi/görevlileri dışında yer alanların çocuklar olduğu görülmektedir.

Amaca hizmet eden, basit, yalın, fonksiyonel, çok bilinen ama birden çok fonksiyon için kolaylıkla değerlendirilerek kullanılabilen bu yapıların, üretilen tip proje üzerinden kurulan her köy için ölçüleri değerlendirilerek kolaylıkla adapte edilebildiği görülmektedir.

Bu değerlendirmelere bağlı olarak Karaağaç Cami ile birlikte tüm mektep camilerinin 19. yy. sonu ile 20. yy. ilk çeyreğinde gelişen ve günümüze ulaşan bölgesel üslubun önemli ve başarılı bir eseri olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA:

Hacer Ateş, Tekirdağ, TDV. İslam Ansiklopedisi 2011, cilt: 40. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=tekirda%C4%9F> (ET: 10 Ağustos 2017)

Kanal Hümmet, “Sultan II. Abdülhamid’in Osmanlı Eğitimine Yaptığı Önemli Bir Katkı: Emlâk-ı Hümâyûn’a İnşa Edilen Okullar” Dergi Park, s.165-166, <https://dergi-park.org.tr/download/article-file/236871> (GT:20 Mart 2021)

Kazancıgil Ragıp, Gökçe Nilüfer, Öncel Musa, Edirne Merkez Salnamesi Edirne Yıllığı H1319-M1901 , Cilt II, 2.Baskı, Edirne Valiliği yayını, Seçil ofset ,Nisan 2014

Kocacık Faruk, XIX. yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı yapı Planları, Tarih Dergisi İÜ. Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Fakültesi matbaası, İstanbul 1979, <http://www.xn--babacanktphanesi-qzbb.com/Dergi/dergi.php?Dergi=%27TarihDergisi%27>] (GT.20 Mayıs 2021)

Metin Tuncel,Tekirdağ, TDV. İslam Ansiklopedisi 2011, cilt: 40. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc.php?MaddeAdi=tekirda%C4%9F> (ET: 10 Ağustos 2017)

Sağlamçubukçu Süreyya Atilla(ed.), Osmanlı Belgelerinde Çorlu, Çorlu Belediyesi yayını, Seçil Ofset, İstanbul 2017,s.47

Tuncel Mehmet, Babaeski, Kırklareli ve Tekirdağ Camileri, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları:241, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1974,s.7

Ürekli Fatma, 24 Nisan 2020, <https://twitter.com/FatmaUrekli/status/1253767104643416070>

Yurt ansiklopedisi Türkiye İl il: Dünü Bugünü Yarım, Tekirdağ maddesi, 10.Cilt, Anadolu Yayıncılık Aş., Maslak-İstanbul, 1982-1983-1984, s 7028

Arşivler:

Devlet Arşivleri, Kurum: HH-İ - Yer Bilgisi: H-16-03-1318, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=42885208&Hash=C93251F4D3645F49D7B04932B02B6CF6182D361D49393513354A0CCB275F-FEB5&A=2&Mi=0>

İstanbul üniversitesi Nadir Eseler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, <http://katalog.istanbul.edu.tr/>

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/01

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş No: NRKYA 779-60/02

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/03

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/04

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/05

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/06

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/07

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/08

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/09

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/11

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/12

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/13

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/14

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/15

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/16

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/17

İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri Demirbaş
No: NRKYA 779-60/18

Web Siteleri:

<http://www.kapakli.bel.tr/kapakli/icerik/konu/Kapaklı> (ET: 15 Haziran 2018)

http://cografyaharita.com/turkiye_mulki_idare_haritalari4.html (ET:15 Haziran 2018)

<http://cerkezkoytso.org.tr/uploads/docs/kapakli.pdf> (ET: 10 Temmuz 2018)

<https://edirne.web.tr/karaagac-eski-camii/> (ET:20 Mart 2021)

<http://skirklarelienvanteri.gov.tr/babaeski-fatih-camii> (ET: 14 Mayıs 2024)

<http://skirklarelienvanteri.gov.tr/kadi-emin-ali-celebi-camii> (ET: 14 Mayıs 2024)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kirklareli/gezilecekyer/babaeski-cedid-ali-pasa-camii> (ET:14Mayıs2024)

<https://www.suleymanpasa.bel.tr/bilgi/R%C3%BCstempa%C5%9Fa-Cami> (ET: 14 Mayıs 2024)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tekirdag/gezilecekyer/orta-cami782447> (ET: 14 Mayıs 2024)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/tekirdag/gezilecekyer/eski-cami> (ET: 14 Mayıs 2024)

Eceabat İlçesindeki Tarihi Cami Kitabeleri ve Hazirelerde Mevcut Osmanlı Mezar Taşlarına Dair Bazı Tespitler*

Öğr. Gör. Dr. İsmail SABAH**

Özet

Gelibolu Yarımadası, Osmanlı Türklerinin burayı ele geçirmesiyle birlikte Türk nüfusun iskân edildiği ve günümüze kadar kesintisiz varlık gösterdiği bir coğrafyadır. Aynı zamanda Çanakkale Boğazı ile Ege Denizi arasında yer alması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Türklerin bölgeye yerleşmesi ile beraber Türk-İslam kültürüne ait yapılar inşa edilmeye başlamıştır. Cami, tekke, çeşme ve şadırvan yapıları bunlar arasındadır. Bu yapılardan bazıları ise varlığını korumuştur. Ancak günümüzde kimisi kullanılmakla beraber kimisi zamanla yıkılmış durumdadır.

Gelibolu Yarımadası'nın uç noktasını teşkil eden Eceabat İlçesi ve köyleri, Osmanlı dönemine ait mezar taşı ve kitabeler açısından zengin sayılabilecek durumdadır. Bu konuda Eceabat ilçesi ve köylerinde yapmış olduğumuz çalışmada Osmanlı dönemine ait 829 mezar taşı ve 67 kitabe tespit edilmiştir. Ancak 2019'dan günümüze kadar geçen süre zarfında Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nın (ÇATAB) yürüttüğü faaliyetler neticesinde bu sayıya yenileri eklenmiştir. Fakat bunlar ilgili araştırmanın gerçekleştiği dönemde çeşitli sebeplerle (toprak altında bulunması gibi) tespit edilemediğinden eser içerisinde yer almamıştır. Mevcudiyeti sonradan tespit edilen bu eserlerden makale kapsamında kalanlara ise yeri geldikçe değinilmiştir.

Bu çalışmada Eceabat ilçe sınırlarında bulunan mevcut tarihi cami kitabeleri ve hazireleri incelenmiş olup söz konusu kitabe metinleri üzerine bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. İnceleme kapsamına alınan camiler; Eceabat Merkez Camii, Kilitbahir Köyü Cahidî Sultan Cami ve Haziresi, Kilitbahir Köyü Tabip Hasan Camii, Kilitbahir Köyü Kırklar Camii, Bigalı Köyü Camii ve Çeşmeleri, Beşyol Köyü Camii ve Haziresi ile Yalova Köyü Camii ve Haziresidir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu Yarımadası, Çanakkale Muharebeleri, Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, Kitabeler

* Bu çalışma 12-13 Haziran 2023 tarihleri arasında Çanakkale'de düzenlenen "Çanakkale İli Vakıf Eserleri, Cami ve Cami Hazireleri Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulmuş ve tam metin olarak ilk defa yayınlanmaktadır.

** İsmail Sabah, Öğr. Gör. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bayramiç Meslek Yüksekokulu, e-mail: ismailsabah@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9530-049X

Findings on the Historical Mosque Inscriptions and Ottoman Gravestones in the Cemeteries in Eceabat District*

Lect. PhD. İsmail SABAH**

Abstract

The Gallipoli Peninsula is a region where the Turkish population was settled after the Ottoman Turks annexed it, and has consistently been inhabited by the Turkish population since then. This region is strategically important, as it lies between the Dardanelles and the Aegean Sea. With the settlement of the Turkish people in the region, this region was filled with buildings belonging to the Turkish-Islamic culture. Examples of such buildings are mosques, *khangahs*, fountains and *shadirvans*. Some of them survived today. While some are still in service, others have been devastated over time.

Eceabat District and its villages, which are located at the tip of the Gallipoli Peninsula, are abundant in tombstones and inscriptions from the Ottoman period. A former study identifies a total of 829 tombstones and 67 inscriptions from the Ottoman period around Eceabat District and its villages. Since 2019 up until the present day, new ones have been identified by the investigations conducted by the Directorate of Gallipoli Historic Site (ÇATAB). However, these remained unrecorded because of various reasons (as some were still beneath the ground) at the time the relevant investigations were carried out. The relevant ones among these structures that were identified at a later time, are addressed in this study, where necessary.

This study examines the existing historical mosque inscriptions and the Cemeteries in Eceabat District and presents findings and evaluations on these inscriptions. The mosques investigated are as follows: Eceabat Central Mosque, Cahidi Sultan Mosque and Cemetery in Kilitbahir Village, Tabip Hasan Mosque in Kilitbahir Village, Kırklar Mosque in Kilitbahir Village, Mosques and Fountains in Bigalı Village, Mosques and Cemetery in Beşyol Village, the Mosque and Cemetery in Yalova Village.

Keywords: Gallipoli Peninsula, Gallipoli Campaign, Ottoman Period Gravestones, Inscriptions

* This study was previously presented orally at the symposium titled “Çanakkale İli Vakıf Eserleri, Cami ve Cami Hazireleri Sempozyumu” held in Çanakkale between December 12 and 13, 2023 and is published as a full-text paper for the first time.

** İsmail Sabah, Lect. PhD, Çanakkale Onsekiz Mart University Bayramiç Vocational School, e-mail: ismailsabah@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9530-049X

Giriş

Milletleri ayakta tutan, toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan en temel dinamikler; ortak geçmiş, kültür ve inançlar, duygu ve düşünce dünyası ile milletlerin yaşam tarzlarıdır. Mezar taşları ölenlerin geçmişten geleceğe mesajlarını ileten en önemli iletişim araçları içerisinde yer almıştır (Çetin, 2019: 40). Osmanlı mezar taşları, kişinin kimliğinden başlayarak tarih, toplum hayatı, şehir, inanç, ölüm, meslekler, başlıklar, dil, edebiyat, ebced hesabıyla tarih düşürme, yazı, sembol, süsleme ve taş işçiliği gibi birçok özellikleri sebebiyle bize aidiyetini gösterir (Kucur, 2015: 435).

Öte yandan mezar taşları tarihçiler için önemli verileri barındıran birer belge hükmündedir. Görsel-estetik ve pratik değerlerinin yanı sıra belge özelliği göstermeleri sebebiyle bugüne kadar hazire ve mezarlıklar üzerine çokça çalışma yapılmıştır (Günaydın, 2018: 357). Mesela, Sicill-i Osmani müellifi Mehmed Süreyya kitabını telif ederken büyük ölçüde mezar taşlarından faydalanmıştır (Berk, 2016: 11).

Binaların/yapıların iç ve dış duvarlarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmiş yazılara (Taymaz, 2022:59.) ise kitabe denmektedir. Tarihçiler için kitabeler de ait olduğu döneme dair verileri barındırması sebebiyle ana kaynak hüviyetindedir. Aynı zamanda kitabeler, yani mimari eserlerin üzerindeki kalıcı yazılar, bir şehrin yazılı hafızası gibidir (Schick, 2013: 24).

Ayrıca bu eserlerin çeşitli sebeplerle (çalınma, kazınma, iklimin olumsuz etkileri sökülme vs.) yok olma riskleri de bulunmaktadır. Bu nedenle mezar taşları ve kitabeler üzerine yapılmış çalışmalar bunlar üzerindeki verilerin işlenmesiyle birlikte kayıt altına alınması anlamına da gelmektedir.

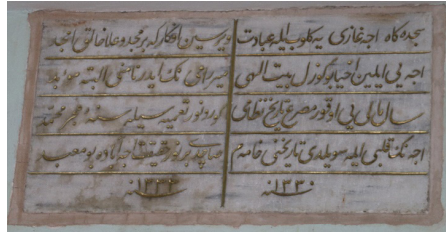
Eceabat ilçesi ve köyleri yukarıda da değinildiği gibi çok sayıda Osmanlı dönemine ait mezar taşı ve kitabeye ev sahipliği yapmaktadır. Bunların yeni harflere aktarımı tarafımızca yapılarak Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı (ÇATAB) vasıtasıyla yayınlanmıştır. Ancak söz konusu kültürel mirasın okunup kayıt altına alınması bu konuda sadece bir temel teşkil etmektedir. Çünkü ifade edildiği gibi bu eserler içerdiği veriler nedeniyle de değerlendirmeyi beklemektedir. Bu verilerin ana kaynak olan arşiv vesikaları ve mevcut literatür ile birlikte işlenmesi/yorumlanması yeni bulguların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu sebeple gerçekleştirdiğimiz çalışma sonucunda ulaşılan tespitlerin literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Çalışma alanı aynı zamanda Çanakkale Muharebelerinin gerçekleştiği saha olması nedeniyle her yıl yerli ve yabancı milyonlarca insan tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaret esnasında Çanakkale Muharebelerinin tarihini dinleyen ziyaretçiler, rotaları üzerinde yer alan kültürel yapılar hakkında da bilgi almaktadır. Bu sebeple çalışma kapsamını belirlerken ziyaret rotaları da hesaba dâhil edilmiş ancak tek ölçüt olarak kabul edilmemiştir. Eceabat ilçe sınırlarını temsil edebilecek, genel durumu hakkında bir yoruma varmamızı sağlayacak bir kriterle ilçe merkezine uzak köyler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Eceabat Merkez Camii (Ece Gazi Mescidi)

Eceabat ilçe merkezinde yer alan Merkez Camii¹, kitabesi bulunan camilerden biridir. Yapının iç giriş kapısının üstünde yer alan kitabe, camiye hizmete açan kişi ve tarihi hakkında bilgi vermesi açısından önemli bir tarihi kayıttır. Dolayısıyla kitabeyle ilgili tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce metni incelemenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Secde-gâh-ı Ece Gâzi'ye gelüb eyle ibâdet
Versin efkâr ki bir mecd ü alâ Hâlik-i emced
Ece'yi eyleyen ihyâ bu güzel beyt-i ilâhî
Mîr Râmi'nin ider nâmını elbette müebbed
Sâl-i mâliyi okur masra'-i târih-i Nizâmî
Görünür ta'miyesiyle sene-i hîc-r-i Muhammed
Ece'nin kalbi ile söyledi târihini hâmem
Saçdı bir nûr-ı hakikat Eceâbâd'a bu ma'bed
Sene 1330 Sene 1333 [Miladi 1914-5]

Eceabat Merkezi Camii Kitabesi

Öncelikle kitabe metni incelendiğinde, fe'ilâtün (fâ'ilâtün) / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün vezniyle yazıldığı ve son satırının ebced hesabıyla Hicri 1333 (Miladi: 1915) tarihini verdiği görülmektedir. Kitabe metni üzerinden ilk tespitimiz, günümüzde Merkez Camii olarak anılan caminin inşa edildiği dönemdeki isminin "Ece Gazi Mescidi" olduğudur.

Aynı zamanda Eceabat'a bir nur saçtığı ifade edilen mabedin Rami Bey'in namını sonsuzluğa taşıyacağı da ifade edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ve tespitimizin bir diğer aşaması, metninde ismi geçen Rami Bey'in kim olduğudur. 1914-15 yılında ibadete açıldığı anlaşılan yapıyı, Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı bir dönemde kim hizmete açmış olabilir? Yöre halkının can ve mal güvenliği endişesine düştüğü ve sonrasında şehirden tahliye edildiği bir yerde, kitabede ismi geçen Rami Bey ile aynı dönemde Eceabat Kaymakamı olan Rami Bey'in aynı kişiler olması uzak bir ihtimal görülmemektedir.

Rami Bey 20 Ekim 1913 tarihinde Eceabat'a Kaymakam olarak tayin edilmiş ve 30 Aralık 1915 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür (BOA. BEO. 4224-316755). Sonrasında Keşan Kaymakamlığı ve İstanbul Vilayeti Nüfus Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur (BOA. BEO. 4391-329289). Özetle Rami Bey, Çanakkale muharebelerinin tüm şiddetiyle devam ettiği günlerde, defalarca saldırılara maruz kalan ve bu sebeple yıkılarak harabeye dönen Eceabat'ın kaymakamlığını yürütmüş ve kendisinin

1 Bkz. Ek 1: Eceabat Merkez Camii

Eceabat'taki görevi esnasında camii hizmete açılmıştı.²

Kitabe metninde ismi geçen Rami Bey ile Kaymakam Rami Bey'in ilişkisini kuvvetlendiren diğer bir husus, söz konusu tarihlerde savaş hattına en yakın yerleşim yeri olan Eceabat'ın Kaymakamı olan Rami Bey'in orduya hizmetlerinden dolayı madalya ile taltif edilmiş olmasıdır. Şöyle ki, 13 Eylül 1915 tarihli arşiv belgesinde Kaymakam Rami Bey'in 5. Ordu Komutanlığınca taltifi lüzumunun bildirildiği görülmektedir³. Nitekim 5. Ordu'nun teklifi uygun görülmüş ve Rami Bey orduya verdiği destekten ötürü Gümüş Liyakat Madalyası ile taltif edilmiştir⁴.

Bu sebeple Rami Bey'in ismi az bilinen ancak Çanakkale muharebelerinin sivil kahramanlarından birisi olduğu da ortadadır. Madalya ile taltif edilecek kadar orduya hizmeti dokunan Rami Bey'in bu hayır işini de gerçekleştirmesi kuvvetle muhtemeldir. Dahası askeri birliklerin konuşlandığı Eceabat'ta askerinin dini vecibelerini yerine getirebilmesi için bir caminin hizmete açılmış olma ihtimali yüksektir.

Öte yandan yapının hizmete açıldığı gün ve ay bilinmemektedir. Kitabede Hicri 1333, Rumi 1330 tarihi yazılı olduğundan 1914 veya 1915 yılında ibadete açıldığı iddia edilebilir. Gün ve ay bilgisinin kitabe metninde verilmemiş olması iki olasılığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Caminin ibadete açıldığı yıla dikkat edilecek olunursa Kurmay Yarbay Mustafa Kemal [Atatürk] komutasındaki 19. Tümen, 57. Alay, 72. Alay ile 9. Tümen ve 26. Alay gibi Çanakkale muharebelerinde öne çıkan birçok farklı birliğe mensup asker ve subayın Eceabat'ta bulunduğu bir tarihtir. Bu birliklere mensup askerlerin yeni hizmete açılmış camide ibadet etmiş olma ihtimalleri bulunmaktadır. Hatta 19. Tümene ait harp cerideleri içerisinde yer alan Eceabat'a ait bir krokide⁵ cami açık bir şekilde gösterilmiştir (Tunç, Bayrak ve Tokeşer, 2015: 710). Yine krokiye göre cami 19. Tümen Karargâhına çok yakın bir konumda bulunmaktadır.

Camiyi önemli kılan özellikler Çanakkale Muharebelerine katılmış askerlerin burada ibadet etmiş olmaları veya Eceabat Kaymakamı Rami Bey'in⁶ hizmete açmış olması ile sınırlı değildir. Cami, taşıdığı kitabeyle de özeldir. Metninde de görüleceği üzere "*Tamiyeli Ebced*" denilen usulde tarih düşürülen kitabe, tespitlerimize göre

- 2 Rami Bey, II. Balkan Savaşı'nın hemen sonrasında Eceabat'a tayin olmuştur. Ancak bu tarihlerde Balkan Harbi'nin acılarına şahit olduğu da gerçektir. Hatta şahit olmakla kalmayıp Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında imzalanan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması ile gündeme gelen mübadele konusunu görüşmek üzere oluşturulan komisyonda da görev almıştır. Osmanlı Hükümeti ile Bulgar Hükümeti'nin Türk-Bulgar halkının değişimi konusundaki, İstanbul Anlaşması sonrasında ortaya çıkan, uzlaşmacı tavrı çok geçmeden Trakya göçmenleri sorununu çözmek amacıyla yapılan görüşmelerin olumlu bir sonucu olarak müstakil bir protokol haline getirilecektir (Özgür, 2008: 85). Bu sorunu çözmek için Türk ve Bulgar üyelerden oluşan karma bir komisyon oluşturulmuştur. Türk tarafı, Kırkkilise Mutasarrıfı Haydar Bey, Edirne Vilayeti Mülkiye Müfettişi Şükrü Bey, Kırkkilise İstinaf Müddei-i Umumisi Refik Bey, Edirne Vilayeti Jandarma Komutanı Refet Bey, Edirne Kaymakamı Aziz Bey, **Maydos (Eceabat) Kaymakamı Rami Bey**, Dimetoka Müddei-i Umumisi Emin Bey ve Erkânharbiye Miralayı Mahmut Bey tarafından temsil etmiştir (Hayta ve Seçkin, 2010: 129).
- 3 "*Orduya karşı fiilen sebk eden hizmet ve muavenetinden dolayı münasib suretle taltifi lüzumu Beşinci Ordu-yı Hümayûn Kumandanlığı'ndan bildirilen Eceabad Kaim-makâmı Rami Bey'in gümüş liyakat madalyasıyla taltifi bi'l-tensib irade-i seniyye layihası leffen takdim kılındı...*" (BOA. İ. TAL. 504-8/1).
- 4 Söz konusu belgenin ekinde de madalya taltifine dair irade-i seniyye görülmektedir. "*Eceabad Kazası kaim-makâmı Rami Bey'e gümüş liyakat madalyası ita edilmiştir. Bu irade-i seniyyenin icrasına Dâhiliye Nazırı memurdur*" (BOA. İ. TAL. 504-8/2).
- 5 Bkz. Ek 2: 19. Tümen Ceridelerinde Merkez Camii (Ece Gazi Mescidi)
- 6 Rami Bey'den bahseden diğer bir kaynak ise İzzettin Çalışlar'ın "On Yıllık Savaş"

Eceabat ilçe sınırlarında bu özelliğe sahip tek kitabedir. Harflerin sayı değerlerinin toplamının, istenen tarihi vermediği durumlarda, bir önceki mısradaki, sonuca kaç eklenip çıkarılacağı açık veya gizli olarak belirtilir ki, bu tür tarihlere de “tamiyeli tarih” denir (Yakıt, 2009: 212).

Kitabe metninin son cümlesi olan “*Saçdı bir nur-ı hakikat Eceabad’a bu maded*” cümlesindeki harflerin sayı değerleri hesaplandığında 1330 rakamını vermektedir. Hâlbuki kitabe metninde de belirtildiği üzere caminin inşa tarihi Hicri 1333 yılıdır. Bu durum ancak bir önceki satırda gizlenmiş anlamı bulmakla çözülebilmektedir. Bir önceki satırda “*Ece’nin kalbi ile söyledi tarihini hamem*” ifadesine dikkat edilecek olursa hamemin yani kalemin, tarihi Ece’nin kalbi ile söylediği ifade edilmiştir. İnşa tarihini net bir şekilde ortaya çıkaracak olan şifre de bu cümlede yatmaktadır. Ece’nin kalbi olan “c” harfinin sayı değeri olan 3, son satırın değeri olan 1330’a eklediğinde Hicri 1333 tarihi ortaya çıkmaktadır.

Özetle savaş yıllarında Eceabat Kaymakamı olan Rami Bey’in camiye inşa ettirmiş olma ihtimali, Çanakkale muharebelerine katılan askerlerin ibadet ettiği yerlerden biri olması ve “tamiyeli ebced” usulü ile tarihin düşürüldüğü bir kitabeyle sahip olması Merkez Cami ile kitabesini önemli ve özel kılmaktadır. Söz konusu kitabe Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı (ÇATAB) ekiplerince restore edilmiş olup, çalışma sonunda giriş kapısının yanına katkıda bulunduğumuz bir bilgi panosu konulmuştur.

Kilitbahir Köyü Cahidî Sultan Camii ve Haziresi

Kilitbahir Eceabat ilçe sınırlarında ve Çanakkale Boğazı’nın en dar noktasında Avrupa yakasında kalan köyün ismidir. Osmanlı döneminde Eceabat’ın aksine Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı eski bir köydür. Bu nedenle köyde Osmanlı dönemine ait camiler, tekkeler, mezarlar, çeşmeler, hamamlar, tabyalar ve Fatih Sultan Mehmet Han döneminde inşa edilmiş bir kale ile bu kaleye Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilave edilen bir kule bulunmaktadır.

Günümüzde köyde ibadete açık üç cami bulunmaktadır. Bunlar Tabip Hasan Camii, Fatih Camii ve Cahidî Sultan Camiidir. Tarihi yapı olma özelliğini taşıyan bu üç caminin haricinde tamamen yıkılarak günümüze sadece kitabesi ulaşan Kırklar Cami de bir zamanlar köy meydanında bulunmaktaydı.

Bunlar içerisinde Cahidî Sultan Camii’nin ismi mutasavvıf ve şair Ahmed Câhidî Efendi’den gelmektedir. Kendisi Edirne’de şeyhinden hilâfet aldıktan sonra Çanakkale’ye gelerek Kilitbahir’de kurduğu tekkesinde irşad faaliyetinde bulunmuştur (Azamat, 1993: 16). Osmanlı belgelerinde kendisinden “evliya-yı kibar” yani ulu evliyalarından biri olarak bahsedilmektedir⁷. Cami bitişiğindeki türbe girişinde “Makâm-ı Sultan Câhidî Hazretleri 1290 / Miladi: 1873-74” yazılı bir kitabe bulunmaktadır. 1659 yılında vefat ettiğinden hareketle bu kitabenin daha sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Cami, kare planlı, kubbeli kübik bir yapı olup; tek şerefeli mimariye sahiptir (Acioğlu, 2008: 77). Çevresindeki mezar taşları ise önemli anıtlardır (Uysal, 2008: 53).

7 “evliyâ-yı kibârdan kasaba-i mezkûrda [Kilitbahir’de] defn-i hâk-ı ıtır-nâk Sultân Câhidî hazretleri” (BOA. Y. PRK. EV. 3-65).

Aynı zamanda köy mezarlığı olarak kullanılan cami çevresindeki hazire alanında Osmanlı dönemine ait 122 mezar taşı tespit edilmiştir. Çalışma içerisinde tamamına değinme imkânı bulunmadığından öne çıkan bazı mezar taşlarına dair tespitlerin paylaşılmasıyla yetinilmiştir⁸.

Değineceğimiz ilk mezar taşı Necip Paşa'ya aittir⁹. Caminin üst tarafındaki alanda yer alan mezar taşı demir korkuluk içerisindedir. Tespit ve değerlendirmelere geçmeden önce ise mezar taşı kitabesinde yazılı olan ifadeleri incelemek gerekmektedir.

Hüve'l-Hallaku'l-Baki

Lâ ilâhe illallah Muhammeden Resulullah

Bu yerde defn olan Bahr-i Sefid Boğazı

Topçu Alayları Mirlivası Necip Paşa

Li-ecli't-tedavi [Rumi] 1316 senesi vatanına giderken

Vapurda irci'i fermanına lebbeyk-zen oldu

Zairinden Fatiha niyaz eder

Sene [Hicri] 1319 [Miladi: 1901]

Kitabe metninde kabre defnedilmiş kişinin Bahr-i Sefid Boğazı [Çanakkale Boğazı] topçu alayları Mirlivası [Tuğgeneral] Necip Paşa olduğunun açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

Necip Paşa Çanakkale'den önce Sakız Adası'nda Cezayir-i Bahr-i Sefid Kaleleri Birinci Alayı Mirlivalığı görevinde bulunmuştur. Kendisi bu görevde iken Bahr-i Sefid Boğazı Topçu Alayları Mirlivası Settar Paşa hava değişimi sebebiyle İstanbul'da bulunduğu bir sırada vefat etmiştir. Bunun üzerine Tophane-i Amire Müşiri ve Umum Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki Paşa, 18 Temmuz 1892 tarihinde Settar Paşa'dan boşalan göreve Necip Paşa'yı önermiş ve akabinde kendisi bu göreve tayin olunmuştur (BOA. Y. MTV. 64-91). 1 Ekim 1893 tarihinde ise Çanakkale'deki başarılı hizmetleri nedeniyle ikinci rütbeden "*Nişan-ı Ali-i Osman*" ile taltif edilmiştir (BOA. İ. TAL. 33-11).

Çanakkale kent tarihinde önemli bir yer edinen Necip Paşa, mezar taşı kitabesinden anlaşılacağı üzere 1901 yılında vefat etmiştir. Şöyle ki, kitabe metni içinde 1316, sonunda ise 1319 şeklinde iki farklı tarihin verildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu iki tarihten biri olan 1316'nın Rumi, 1319'un Hicri tarih oldukları ortadadır. Ayrıca her iki tarihin ortak denk geldiği Miladi yıl ise 1901 senesidir. Özetle Necip Paşa açık bir şekilde 1901'de vefat etmiştir. Bu çalışma ile Necip Paşa'nın Cahidi Sultan Camii haziresine defnedildiği de anlaşılmıştır.

Diğer yandan Çanakkale şehir merkezinde Necip Paşa'nın ismini taşıyan bir cami bulunmaktadır. Cami kitabesi incelendiğinde inşa tarihinin 1902-1903 yıllarından biri olduğu görülmektedir. Ancak caminin inşa tarihi konusunda bazı noktaların açıklığa

8 Tamamının tercümesi için bkz. (Sabah, 2019: 213 - 385)

9 Bkz. Ek 3: Necip Paşa'nın Kabri

kavuşturulması gerekmektedir. Çünkü Necip Paşa'nın mezar taşındaki tarih ile ismini taşıyan cami kitabesindeki tarih çelişen bir görüntü sunmaktadır. Bu nedenle konunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, kitabeler ve mezar taşlarında büyük oranda Hicri tarihlerin resmi yazışmalarda ise Rumi tarihlerin kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu genel eğilimin aksine cami kitabesinde görülen tarihin Hicri olma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü yukarıda yeni harflerle verdiğimiz mezar taşı kitabesinde görüleceği üzere Necip Paşa Hicri 1319 yılında vefat etmiştir. Bu haliyle Hicri 1318 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan aşağıda yeni harflere aktardığımız cami kitabesi incelendiğinde ise Necip Paşa'nın caminin inşasını vasiyet ettiği ve haremının yani eşinin bu vasiyet üzerine camiyi inşa ettirdiği ya da inşasını tamamlattırdığı anlaşılmaktadır. Yine aynı kitabe metninde hayır sahibi olan Necip Paşa'nın makamının cennet olmasının temenni edildiği görülmektedir. Özetle cami kitabesindeki ifadelerden Necip Paşa'nın yapının hizmete açıldığı dönemde hayatta olmadığı ortadadır. Bu haliyle Hicri 1319 yılında vefat eden Necip Paşa'nın Hicri 1318 yılında hayatta olduğu gerçeğinden hareketle cami kitabesindeki 1318 tarihinin Rumi bir tarih olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü cami kitabesindeki 1318 tarihinin Hicri kabul edilmesi durumunda Necip Paşa hayatta iken caminin hizmete açılmış olması gerekmektedir. Bu durumda cami kitabesinde hayatta olan birinden vefat etmiş gibi bahsedilmiş sonucu çıkacaktır. Ayrıca Necip Paşa'nın Rumi 1316 tarihinde vefat ettiği mezar taşı kitabesinde görülmekteydi. Bu çelişkiyi ortadan kaldıran tek durum ifade edildiği gibi cami kitabesindeki 1318 tarihinin Rumi olmasıdır. Özetle Necip Paşa Rumi 1316 [Miladi: 1901] senesinde vefat etmiş cami ise Rumi 1318 [Miladi 1902-3] tarihinde eşinin desteğiyle hizmete açılmıştır. Söz konusu cami kitabesi ise aşağıdaki gibidir.

Sâhibü'l-hayr Necib Paşa-yı ulüvv-i himmet

İnşâsını bu câmiin itdi vasiyyet

İştirâk itdi bu hayra haremi

Hânım efendî bu ne devlet ne sa'âdet

Kılına bunda namâz idile hem de du'â

Bânî-i hayrının ola cânı ve makâmı cennet

Sene [Rumi] 1318 / Milâdi: 1902

Dolayısıyla Necip Paşa Camii, kitabe metninden anlaşıldığı üzere Necip Paşa'nın vefatından sonra hizmete açılmıştır. Nitekim cami kitabesindeki bilgiler de bunun sebebini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Çanakkale kent tarihinin önemli isimlerinden biri olan Necip Paşa'nın mezarının Cahidî Sultan Camii haziresinde bulunduğu ve ismini taşıyan caminin ise eşi tarafından inşa ettirildiği anlaşılmıştır.

Cahidî Sultan Camii haziresinde değineceğimiz bir diğer mezar taşı Bedile Hanım'a aittir. Bedile Hanım'ı çalışmamıza konu etmemizin sebebi isminin çok defa

Çanakkale Muharebeleriyle ilgili meşhur bir anlatıma konu edilmesidir. Söz konusu anlatıma göre Bedile Hanım 1915 yılında Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığını yürütmüş Cevat (Çobanlı) Paşa'nın kızıdır ve Cevat Paşa her Kilitbahir'e geldiğinde kızı olduğu söylenen Bedile Hanım'ın mezarını ziyaret etmektedir. Hikâyeye göre bir gün Cevat Paşa rüyasında denize bakmasını söyleyen bir ses duymuş ve bunun üzerine denize baktığında "kef" ve "vav" harflerini görmüştür. Uyandığında buna bir anlam veremeyen Cevat Paşa, Kilitbahir'deki istihkâmları teftişe giderken Cahidî Sultan Camii haziresine defnedilmiş olan kızı Bedile Hanım'ın mezarını ziyaret etmiş ve rüyasında duyduğu sesi burada da işitmiştir. Duyduğu bu ses üzerine Nusrat Mayın Gemisi'ne vav ve kef harflerinin ebced hesabıyla karşılığına denk gelen 26 mayını Çanakkale Boğazı'na bırakması emrini vermiş ve Çanakkale 18 Mart Zaferi'nin kazanılmasında önemli bir adım atılmıştır. Birçok kaynakta "Cevat Paşa'nın rüyası" başlığıyla anlatıla gelen hikâyeye yaklaşık olarak böyledir. Bu hikâyeye ulusal gazetelerin köşe yazılarına dahi konu edilmiştir (Tülek, V. 2009, 18 Mart).

Fakat konuyu tarih bilimi disiplini içerisinde ele aldığımızda hikâyenin tutarsızlıkları ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, Bedile Hanım'ın mezar taşı kitabesi¹⁰ incelendiğinde göze çarpan bir ifade bulunmaktadır. Ancak ilgili kitabe metnini incelemeden önce belirtmek gerekir ki, Cevat Paşa'nın söz konusu rüyasında! "vav" ve "kef" harflerini görmesi tesadüfi değildir. Çünkü başka bir harf görülmesi durumunda ortaya çıkacak sayı, Nusrat Mayın Gemisi tarafından 8 Mart 1915 sabahı boğaza düşenen 26 mayın sayısı ile örtüşmeyecektir. Dolayısıyla "vav" ve "kef" harflerinin ebced değerleri 26 sayısını verdiğinden kasıtlı seçildikleri anlaşılmaktadır. Şimdi Bedile Hanım'ın mezar taşı kitabesine dönecek olursak hikâyenin gerçeklikle örtüşmeyen noktası da görülecektir.

Âh mine'l-mevt
Cevâd Pâşâ-yı merhûmun güzîde duhter-i pâkî
Bedîle Hânımı sillü'r-ri'e mahv ü tebâh itdi
Henüz bir gonce-i ümmîd idi on altı yaşında
Esüb bâd-ı ecel soldurdu emr-i nâbe-gâh itdi
Bedîlem nûr-ı dîdem annenin âgûş-ı nâzende
Verem kıydı bu çâğında seni makber-penâh itdi
Dimişdin hâl-i nez'inde yazulsun seng-i kabrimde
O derdler ki beni medfûne-i hâk-i siyâh itdi
Sihâmıyla verem açdı ciğer-gâhında bir yâre
Seni yavrum o yâre vâsıl-ı kurb-ı ilâh itdi
Melek-sûret melek-haslet idi [...]

10 Bkz. Ek 4: Bedile Hanım'a Ait Mezar Taşı

Çekildi âlem-i lâhute bizden intizâh itdi

Bedile Hânım'ın lafzan okunsun fevt-i târihi

Bin üç yüz yirmi dört sâlinde adni cây-gâh itdi

Fî 5 Muharremü'l-harâm Sene-i Hicriyye 1324 [Milâdi: 1 Mart 1906]

Kitabe metinden anlaşılacağı üzere Bedile Hanım 1 Mart 1906 tarihinde vefat etmiştir. Ancak hikâyeye konu edilen Müstahkem Mevki Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa, bu tarihte Bulgaristan'dadır ve İstanbul'a dönüşü 3 Ağustos 1907'dir. Çanakka-
le Müstahkem Mevki Komutanlığı görevine ise 10 Ağustos 1914 tarihinde atanmıştır (Toker ve Aslan, 2009: 142). Özetle Bedile Hanım'ın vefat ettiği tarihte Cevat (Ço-
banlı) Paşa veya ailesi Çanakka-
le'de bulunmamaktadır.

Diğer yandan kitabe metninde görüldüğü üzere Bedile Hanım'ın "*Cevat Paşa-yı merhumun*" kızı olduğu belirtilmiştir. Buradaki "merhum" kelimesi tespitimiz için oldukça önemli bir ifadedir çünkü bu ifadeden Bedile Hanım'ın kendisinden önce vefat etmiş bir Cevat Paşa'nın kızı olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak Bedile Hanım'ın Cevat Çobanlı Paşa'nın kızı olmadığı ortadadır.

Kilitbahir Köyü Tabip Hasan Camii

Tabip Hasan Camii Kilitbahir Köyü sınırlarında ve deniz kenarında yer alan tarihi bir yapıdır. Aynı zamanda bu yapı günümüzde halen hizmete açıktır¹¹. Caminin inşa tarihi ile ilgili en önemli bilgilerden biri Osmanlı Arşivi'nde karşımıza çıkmaktadır¹².

Caminin inşa tarihi ve vakıf kaydı hakkında bilgi veren belgeye göre cami 18. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiştir. Banisi "*el-Hâc Mustafa*" olarak da bilinen Tabip Hüsnü Hasan'dır. Nitekim başka bir çalışmada cami için "*17. yy sonu ile 18. yy başlarında saray tabipliğinden sürgün edilerek buraya yerleşen Tabip Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır*" (Kurtman, 1991: 172) ifadesi kullanılmıştır. Bu bulgulardan hareketle cami 300 yıla yakın bir geçmişe sahiptir.

Köyün bilinci yerinde en yaşlı kişilerinden biri olan Emin Ok ise 2018 yılında yapılan görüşmede bu cami için hatırlanılan şu bilgileri aktarmıştır. *Eskiden caminin alt katını bir Yahudi tuzlu balık imalathanesi olarak kullanıyordu. Bizde ona çocukken çok defa yardımda bulunduk. Karşılığında harçlık alırdık. 1951'de bu Yahudi köyü terk etti* (E. Ok. kişisel iletişim, 10 Mart 2018). Buradan hareketle caminin bir bölümünün başka amaçlarla kullanıldığı da anlaşılmaktadır.

Kimliği hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız Tabip Hasan Hüsnü'nün mezar taşı ise Kilitbahir Kalesi'nin yanında yer alan Namazgâh Tabyasının 1 numaralı bonetinin içindedir.

Öte yandan camiye yakın bir komunda bulunan Namazgâh Tabyası 2004 senesin-

11 Bkz. Ek 5: Tabip Hasan Camii

12 Devletlü inâyetlü sultânım hazretleri sağ olsun Arz-ı hâl-i dâ'idir ki Boğaz Hisar ta'bir olunan Kilitü'l-bahr Kal'asında Aşağı Bali nâm mahalde bundan akdem müceddeden binâ ve ihyâsına muvaffak olduğum câmi'-i şerifin tevliyeti hayatta oldukça kendü nefsim ba'de dehu evlâd-ı evlâdîma şart ve ta'yîn eylediğimi mü'shir taraf-ı şer'den vakfiyye-i ma'mûlün-bihâ i'tâ' olunub vakfiyye-i merkûmenin bir mahalde kaydı olmamağla bu def'a faziletli evkâf müfettişi Efendi'nin i'lâmıyla bâ-fermân-ı âli Anadolu muhâsebesine kayd ve yedime sûret ihsân olunub lâkin ber-müceb-i vakfiyye yedimde tevliyet-i berât olmamağla kaydı muhasebe-i merkûmeden der-kenâr olunub ma'lûm olanları buyrulduktâ şurût-ı vakfiyye mücebince yedime berât-ı âli-şân ihsân buyrulmak bâbında emr ü fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir. Bende Tabib Hüsnü Hasan bin Mehmed el-ma'rûf El-Hâc Mustafa. Şurût-ı vakfiyye-i ma'mûlün-bihâ mücebince tevliyet i'tâ' olunmak buyruldu. 3 C. 1190 [Miladi: 20 Temmuz 1776] (BOA. AE. SABH. I. 145-9782)

de restore edilmiştir. Bu çalışmada sanat tarihi danışmanı olan Cevat İnce, Arkeoloji Müzesi denetiminde yapılan bir sonda çalışmasında rastlantı sonucu bir kireç ocağına tesadüf edildiğini belirtmiştir. Söz konusu kireç ocağında ise bir takım mezar taşları parçaları bulunmuş ve bunlar Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. (C. İnce. kişisel iletişim, 25 Eylül 2022).

2011-2017 yılları arasında mezar taşları ve kitabeler ile ilgili gerçekleştirdiğimiz çalışma esnasında bazı mezar taşlarının 1 nolu bonet içinde sergilendiği görülmüştür. Ancak bunların İnce'nin belirttiği mezar taşları olup olmadığı netlik kazanmamıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi Tabip Hasan Hüsnü Efendi'nin mezar taşına¹³ burada tesadüf edilmiştir. Üst tarafı kırık bir halde bulunan mezar taşı kitabesi incelendiğinde şu ifadelerle karşılaşılmaktadır.

İlâhî kabrimi nûr eyle cevrimi afv eyle yâ Kerîm
Ey tabîbi çok uzatma duâyı kabul eyle yâ Kerîm
Merhûm ve mağfûr Tabîb Hüsnü Hasan Efendi Rûhîcûn el-Fâtîha
Sene 1205/ Mîlâdi: 1790-1

Kitabe metninde görüleceği üzere Tabip Hüsnü Hasan Efendi'nin 1790-1 yılında vefat ettiği görülmektedir. "Uysal'a (2008) göre" fevkani tarzda yapılan eserin alt katı depo işlevi görse gerektir. Kare planlı harimin üzeri içten kubbeyle örtülüdür. Kubbe sıvalı olduğundan malzemesi belirlenememiştir. Ancak geç dönemde zaman zaman karşılaşıldığı gibi bağdadî teknikte yapılmış olabilir. İçeride, basit mihrabın sağındaki minber ve kadınlar mahfili ahşaptan yapılmıştır. Harimin kuzeyinde kapalı düzende son cemaat yeri bulunan yapı tek minarelidir.

Aynı zamanda giriş kapısının üzerinde bir kitabesi¹⁴ bulunan caminin bir dönem onarım gördüğü kitabe metninden anlaşılmaktadır.

Tabîb Hasan Efendi Câmî'î tecdîd-i ihyâ oldu bu kere
Sebeb kıldı bu Mazhar kulunu Hakk virdi çok gayret
İdüb himmet, fütüvvet zabîtan efrâd-ı şâhâne
Zamân-ı saltanat-han-ı Hamîd'de buldu çün rif'at
Nice i'mâr-ı hayrâta muvaffak eylesün Yezdân
Hudâ kılsun şehin-şâh-ı hemîşe bi'l-'izz ve'd-devlet
Muharrem sene 1325 Mazhar Mart sene 1323 / Mîlâdi: Mart 1907

Kitabe metnine göre yapının Mart 1907'de yeniden hizmete açıldığı ve onarım sürecine askerlerin de destek verdiği görülmektedir. O dönemde köyde mevcut bir diğer cami olan "Kırklar Camii"nin onarım talebini konu edinen 24 Eylül 1902 tarihli belgede, Kırklar Camii'nin onarımına muhtaç durumda olmasından dolayı kapalı bulunduğundan diğer yandan Fatih Cami ve Cahidî Sultan Cami'nin kapasitelerinin de köyün

13 Bkz. Ek 6: Tabip Hüsnü Hasan Efendi'ye Ait Mezar Taşı

14 Bkz. Ek 7: Tabip Hasan Camii Kitabesi

ihtiyacını karşılamadığından bahsedilmektedir (BOA. Y. PRK. EV. 3-65). Belgede Tabip Hasan Camii isminin geçmemesinin sebebi ise o dönemde bu caminin de onarımına muhtaç bir halde bulunmasıdır. Nitekim kitabe metninden de anlaşılacağı üzere Tabip Hasan Camii, Mart 1907’de onarımı tamamlanarak yeniden hizmete açılmış ve günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür.

Kilitbahir Köyü Kırklar Camii

Kırklar Camii, tamamıyla yıkılmadan önce Kilitbahir köyü meydanında, kalenin arkasında yer alan bir yapı idi. Günümüze kadar ayakta kalmayı başaramamış olan cami sadece eski fotoğraflarda minaresinden seçilebilmektedir¹⁵. Camiyi inşa ettiren ise Gelibolulu Kutbî Ömer Efendi’dir. 24 Eylül 1902 tarihli caminin onarım talebini içeren belge, gerek Kırklar Cami gerekse köyde mevcut diğer camiler hakkında detaylı bilgi vermesi açısından önemlidir.

Devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid’e övgüler ile başlayan belgede, mevcut hükümdar zamanında vücuda getirilen Hicaz Demiryolu ve köy meydanında inşa ettirilen çeşme gibi eserlerden örnekler verilerek aynı desteğin Kırklar Camii için istendiği görülmektedir (BOA. Y. PRK. EV. 3-65). Aynı zamanda köyün konumu ve durumu hakkında verilen detaylı bilgilerden askeri bir birliğin de burada konuşlu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim köyde mevcut Osmanlı mezar taşlarında bu durumun birçok örneği mevcuttur. Bu örnekleri bir tablo halinde vermek gerekirse karşımıza aşağıdaki gibi bir tablo çıkmaktadır.

Tablo 1: Mezar taşında “Bahr-i Sefîd Boğazı İkinci Topçu Alayı” ibaresi geçen kişiler			
İsmi		Vefat Tarihi	
		Hicrî	Miladi
1	İkinci Tabur Kolağası Sâbıkı İsmail Hakkı Efendi	1319	1901-2
2	İsmail Hakkı Efendi halîlesi Fatma Saniye	1314	1896-7
3	Alây Kâtibi Tevfik Efendi’nin Vâlidisi Ayşe	1286	1869-70
4	Üçüncü Taburun cerrâh el-Hâc Osman Efendi’nin ehli Emine Hânım	12 Muharrem 1310	6 Ağustos 1892
5	Dördüncü Tabur Kâtibi Sabit Efendi’nin kerîmesi merhûme Tevhîde Hânım	14 Şa’bân 1298	12 Temmuz 1881
6	Alây emînlerinden Yusuf Efendi	1303	1885-6
7	Alây Emîni Müteveffâ Yusuf Efendi’nin Zevcesi Hatice Hânım	1315	1897-8

15 Bkz. Ek 8: Tarihi Fotoğrafta Kırklar Camii

8	İkinci Taburun Üçüncü Bölüğü Yüzbaşılardan Bayramıçlı Ali Ağa	29 Rebü'l-âhır 1295	2 Mayıs 1878
9	Dördüncü Taburu Binbaşı Ahmed Nureddin Efendi	1324	1906-7
10	Dördüncü Taburunun Birinci Yüzbaşısı Ali Ağa'nın mahdûmu Mustafa	1291	1874-5
11	Dördüncü Tabur cerrâhı Genç Osman Efendi	1297	1879-80
12	Kolağası Hâcî Osman Ağa'nın kerimesi Şerife Hânım	15 Şevvâl 1295	12 Ekim 1878
13	Alây mîr-livâsı Mehmed Paşa-zâde Yüzbaşı İsmail Bey	Şa'bânü'l-muazam sene 1322	Ekim/Kasım 1904
14	Alây emîni Hâcî Hakkı Efendi-zâde Muhammed Şâh Rıza Efendi	Fi 26 Şevvâl Sene 1297	1 Ekim 1880
15	Birinci Taburunun İmâmı Abdurrahman Efendi'nin Kerimesi Emine Şerife Hânım	1293	1876-7
16	Alây Emîni Hâcî Hasan Efendi	1317	1899-900
17	Üçüncü Tabur Bölüğü Bir dahi Takım İkincide idi Şanlı kahramân Konyalı Muhammed bin Mestan	1321 Muharre- mü'l-haram	Mart/Nisan 1903
Bunların haricinde birçok farklı rütbe ve farklı birlik isimlerinin geçtiği mezar taşı da mevcuttur.			

300 hanelik bir ahali ve yaklaşık 1600 askerden oluşan nüfusun yaşadığı köyde, mevcut Fatih Camii ve Cahidi Sultan (Hızır) Camii'nin ihtiyacı karşılayamadığı görülmektedir. Tüm bu nedenlerle kullanıma müsait olan iki caminin kapasitesinin yetersiz olduğu, özellikle mübarek günlerde insanların yollarda namaz kılmak zorunda kaldığı belirtilmiştir. Diğer yandan kışın soğuk yazın sıcak günlerinin bu sıkıntıları arttırdığı, bu sebeple insanların ibadetlerinde zorluklar yaşadığı vurgulanmıştır. Ayrıca Kırklar Camii'nin bu zamana kadar hayırsever inanların bağışları ve destekleriyle ayakta kalabildiği ve hali hazırda yıkılmak tehlikesi olduğundan belediyece girişin yasaklandığı dikkatleri çekmektedir.

Yine söz konusu belgeye göre Kırklar Camii'nin ihtiyaç duyduğu masrafları karşılayabilecek bir vakfa bağlı olmaması nedeniyle yardıma muhtaç durumda olduğu görülmektedir. Belge içerisinde cami konumu da betimlenmiştir. Bu tarife göre cami, köyün en güzel mevkiinde devrin hükümdarı Sultan II. Abdülhamit tarafından belge

tarihinden bir sene önce inşa edilen çeşmenin¹⁶ karşısında, köy meydanındadır. Nitekim günümüzde camiden geriye sadece kitabesi¹⁷ kalmıştır. Ve bu kitabe sayesinde caminin akıbeti hakkında bir fikir elde edilebilmektedir. Her ne kadar arşivde yarım talebinin cevabına tesadüf edilememiş olsa da kitabe metninden camiinin Tahsin Efendi namında bir hayırseverin desteği ile onarım gördüğü anlaşılmaktadır

Virdi Kilidü'l-bahre şân bu ma'bed-i kudsi nişân
Miftâh-dârı kalb ü cân Tahsîne şâyân câmi'i
Birçok zamân mesdûd iken cem'iyeti mefkud iken
Virânededen ma'dûd iken gör şimdi feyz-i lâmi'i
Nâmı gibi Kırklar güvâh meydâne geldi secde-gâh
Beş vakt tâat iktinâh eyler duâ-yı sâmi'i
Kutbî Ömer bânisidir Tahsîn anın sânisidir
Bir hâl-i şükrânisidir bâng-i minâr-ı bâri'i
Berk urdi vahdâniyyeti açıldı târih âyeti
Tahsîn Efendi himmeti bâb eyledi bu câmi'i¹⁸

Üzerinde rakamla tarihin verilmediği kitabede, metnin son cümlesinin ebced değeri olan Hicrî 1320, Miladi 1902-3 yıllarında yeniden hizmete açıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıdaki belge tarihi ile aynı yıllara denk geldiği görülen onarım kitabesinden hareketle, caminin onarım talebinin kabul görmediği ve bunun üzerine Tahsin isminde bir kişinin desteği ile onarıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Nitekim köy sakinlerinden 1940 doğumlu Emin Ok bu cami hakkında: "...çok muazzam şamdanları vardı. Buradaki şamdanların bir benzerini başka bir camide görmedim. Bu şamdanlar alındı götürüldü ama kimin aldığı bilmiyorum. O tarihlerde küçüktüm. Kapıdan girer girmez içerde sağ tarafta küçük bir oda vardı, bu odada bir astsubay olan ve usta bey dediğimiz kişi iki kızı ile burada kalırdı. İçerde solda minareye giriş kapısı vardı. Cami Tabip Hasan Camii'nden büyüktü. Yaklaşık 250 kişi burada namaz kılabilirdi. Caminin bahçesi veya haziresi yoktu. Ben bildim bileli cami harap durumdaydı, görevli bir imamı yoktu. Caminin harap durumunda olmasından dolayı ibadete kapalı idi. Ama caminin bakanı veya ilgileneni olmadığı için kapıları açıktı. Herkes içeriye girip çıkabilirdi. Hatırladığım kadarı ile 1952-3 tarihlerinde göçme tehlikesi edeniyile yetkililer tarafından yıkıldı. Cami kare şeklinde tek katlı bir cami idi..." demiştir (E. Ok. kişisel iletişim, 10 Mart 2018).

Sonuç olarak herhangi bir vakıfla bağının ve bir gelirin de olmaması nedeniyle zaman içinde harap olan camii kullanılmaz hale gelince yıkılmıştır. Camiden geriye kalan tek parça olan kitabesi de Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nca (ÇATAB) koruma altına alınmıştır.

16 Bu çeşme günümüzde hala ayaktadır. Dört tarafında kitabesi olan çeşmenin üç tarafında Kur'an-ı Kerim'den su ile ilgili ayetler bulunmaktadır. Dördüncü yüzündeki kitabesi ise kazanmış olduğundan ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Bu belgede yer alan ifadelerden çeşmenin 1901 senesinde Sultan II. Abdülhamid devrinde inşa edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

17 Bkz. Ek 9: Kırklar Camii Kitabesi

18 Kitabe metni müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün / müstef'ilün veznine yazılmıştır.

Beşyol Köyü Camii ve Haziresi

Beşyol Köyü ilçe merkezine olan 28 km'lik mesafesiyle en uzak köylerinden biridir. Yapılan araştırmada köy sınırlarında 4'ü cami haziresinde 45'i de köy mezarlığında olmak üzere Osmanlı dönemine ait toplamda 49 mezar taşı tespit edilmiştir. Bu bağlamda diğer köylerle karşılaştırıldığında sahip olduğu eserler sayıca azdır. Cami minaresinin kapısının üstünde bir inşa kitabesi¹⁹ bulunmaktadır.

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât

El-Hâcî Ömer Ağa fi-sebilillâh

Sene 1200 / Milâdi: 1785-6

Cami kitabesinde yer alan ifadelerden yapının Hacı Ömer Ağa tarafından 1785 veya 1786 yılında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. İfade edildiği gibi cami haziresinde Osmanlı dönemine ait 4 mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Hacı Osman Ağa'ya aittir²⁰.

Âh mine'l-mevt

Beni kıl mağfiret ey Rabbi Yezdân

Bi-hakk-ı arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ân

Gelüb kabrim ziyâret iden ihvân

İdeler rûhuma bir Fâtîha ihsân

Kafkasya muhâcirlerinden

Hâcî Osman Ağa'nın rûhuna Fâtîha

Sene 1339 / Milâdi: 1920-1

1920'lerin başında vefat ettiği görülen Hacı Osman Ağa'nın Kafkasya'dan göç ettiği kitabe metninden anlaşılmaktadır. Köy mezarlığında ise Mekkeli Mehmed kızı Fatma'ya ait mezar taşı kitabesinde de Mekke ismine tesadüf edilmiştir. Bu haliyle köyün göç almış olabileceği sonucu çıkarılmaktadır.

Osmanlı dönemine ait mezar taşları üzerinde yapılan incelemelerde köyün eski ismi olan "Turşun" ismine çok defa denk gelinmiştir. Mesleklerden ise "yağcılık" öne çıkmaktadır.

Bigalı Köyü Camii ve Çeşmeleri

Bigalı Köyü eski bir yerleşim yeri olmakla beraber günümüzde Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile anılan bir köydür. Çanakkale muharebeleri esnasında 19. Tümen komutanı olarak 19-25 Nisan 1915 tarihleri arasında burada bulunmuş olan Mustafa Kemal'in kullandığı ev "Bigalı Köyü Atatürk Evi" ismiyle her yıl binlerce insan tarafından ziyaret edilmektedir.

19 Bkz. Ek 10: Beşyol Camii Kitabesi

20 Bkz. Ek 11: Hacı Osman Ağa'ya Ait Mezar Taşı.

Bigalı Köyü'ndeki çalışma esnasında köy mezarlığında 15, eski köy mezarlığında 2 olmak üzere toplamda 17 adet Osmanlı dönemine ait mezar taşı tespit edilmiştir. Ayrıca köyde mevcut cami, şadırvan ve çeşme üzerinde 7 kitabeye denk gelinmiştir. Çalışma sonrasında toprak altından çıkarılarak köy camisinin girişine yerleştirilen bir diğer çeşme kitabesi ile bu sayı 8'e çıkmıştır.

Cami minaresinin üzerinde yer kitabe metnine²¹ göre minare onarım görmüştür.

Hem-nâm-ı müsâblar ki dîn-i sermedî
Ahmed Efendi hâkim-i şer'-i Muhammedî
Tecdîd idüb minâreyi itmiş nev eseri
Makbûl-ı hazret ola buna şimdi
Hakkan budur ki gayret-i erbâb-ı câh
Olmuş ezel ebed baht-ı müeyyedi
Seyr eyleyen senâ ide bânîsine bunun
Ola duâ-yı hayr nasîb-i müebbedî
Mevzûn minâre derzle târîhi resm
Dâmen-i kesîde bağçe-i Gülzâr-ı Ahmedî
Fî sene 1053 / Milâdi:1643-4

[Mâil yazı:] Hicret-i Nebeviyye'nin bin elli üç târihinde binâ olunmuşdur. Bânîsini selâmetine ba'de'l-vefât rûhuna Fâtiha

Kitabe metninde görüldüğü üzere caminin minaresi Kadı Ahmet Efendi tarafından 1643-4 senesinde yenilenmiştir. Bu haliyle Eceabat'ın en eski yapılarından birisidir. Özetle söz konusu alanın en az 380 yıldır ibadet amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak cami ve minarenin orijinalliğini koruyup korumadığı bu çalışmanın kapsamı dışındadır.

Bigalı Köyü çeşme yapıları açısından diğer köylere nazaran zengin sayılabilecek bir durumdadır. Öncelikle Eceabat – Bigalı Köyü arasında üzerinde kitabesi bulunan 2 çeşme bulunmaktadır. Bunlardan ilki kitabe metnine göre Hacı Veli Ağa tarafından yaptırılan ve zamanla harap olduğu için torunu Emin tarafından 1898/9 yılında tamir ettirilen çeşmedir. Diğer ise topçu Tuğgeneralî Süleyman Paşa tarafından 1856-7 yılında inşa ettirilmiştir²².

[Tuğra] Sultan I. Abdülmecid Han
Topçiyân mîr-livâsı o cemîlü's-şiyemin
Rağbeti heb taraf-ı hayra idi subh u mesâ
İşte bak mâderi merhûme Emîne Hânım

21 Bkz. Ek 12: Bigalı Köyü Camii Minaresi Üstünde Yer Alan Kitabe

22 Bkz. Ek 13: Bigalı Köyü Süleyman Paşa Çeşmesi Kitabesi

Rûhi için ne güzel itdi bu âbı icrâ
Mevki'inde arayub buldı bu âb-ı sâfi
Cû-yı ihsânı ile âlemi kıldı irvâ
Oldi atşâna revân böyle bir âb-ı kevser
Nûş iden teşne-dilân itmededir hayır duâ
Fezyiyâ âleme i'lâna sezâdır târîh
Beyt-i âfide mücevherle olursa imlâ
Rûhuni mâder-i merhûmesinin şâd idüb
Böyle bir çeşme binâ kıldı Süleymân Pâşâ
1273 / Milâdi:1856-7

Üzerinde inşa edildiği devrin hükümdarı olan Sultan Abdülmecid'in tuğrasını barındıran kitabe metni Fâ'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / fe'ilün (fâ'lün) vezniyle yazılmıştır. Aynı zamanda metin içerisinde "mücevher" kelimesinin geçmesi, tarihinin sadece noktalı harflerin hesaba alındığı mücevher ebced hesabı yöntemiyle düşürüldüğünü göstermektedir. Son mısraındaki noktalı harfler dikkate alındığında; nun(50) + ye(10) + nun(50) + şın(300) + ye(10) + be(2) + be(2) + ye(10) + be(2) + çim/cim(3) + şın(300) + be(2) + nun(50) + kaf(100) + ye(10) + ye(10) + ye(10) + nun(50) + pe/be(2) + şın (300) = Hicri 1273 tarihi bulunmaktadır.

Köy içerisinde Cami bahçesinde bulunan kuyunun 1868-9, şadırvanın ise 11 Mart 1872, yılında Rizeli El-Hac Yakup Ağa tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Diğer yandan köyde yıkık durumda olan hamam yapısı²³ da bulunmaktadır. 1915 yılının Nisan ayında 19. Tümen ve bağlısı alayların Bigalı Köyü ve çevresine yerleşmesiyle beraber, bir dönem subay ve askerler tarafından kullanıldığı 57. Alay 1. Tabura ait harp ceridesinden anlaşılmaktadır. Söz konusu belgeye göre 24 Nisan 1915 tarihinde verilen tümen emriyle sadece subayların kullanımına tahsis kılınmış, erlerin ise hamam çadırlarında yıkanacakları belirtilmiştir (BCA.110-9-1-9 (Birinci Dünya Harbi)-Klasör No: 5384 – Yeni Dosya No: 25 – Eski Dosya No: 181 Fihrist No: 1-44). Tümenin komutanı olarak en kıdemli subayı olan ve 19 – 25 Nisan 1915 tarihlerinde Bigalı Köyünde bulunan Kur. Yb. Mustafa Kemal'in de [Atatürk] burada yıkandığı anlaşılmaktadır. Önünde bulunan 1762-3 tarihli çeşmenin kitabesinde ise Yaradan'ın hayır sahibine rahmet etmesi temenni edilmiş ve çeşmeden su içilip abdest alınabileceği belirtilmiştir.

Köyde bir diğer çeşme kitabesi cami girişinin yanında bulunmaktadır²⁴. Bu toprak altından çıkarılan çeşmedir. Üzerinde ay yıldız motifi bulunan çeşmenin kitabesinden Binbaşı Mehmet Nedim Bey tarafından inşa ettirilen bir çeşmeye ait olduğu anlaşılmaktadır.

23 Bkz. Ek 14: Bigalı Köyü Hamamı

24 Bkz. Ek 15: Bigalı Köyü Binbaşı Mehmet Nedim Bey Çeşmesi Kitabesi

Hayratı tavsiye buyurdu Hazret-i Fahr-i Kainat

Binbaşı Mehmed Nedim Bey'in eseridir işbu hayrat

Fî 4 Zilkade 1334 [Miladi: 2 Eylül 1916]

9/10 Ocak 1916 gecesi son müttefik askerinin Gelibolu yarımadasından çekilerek Çanakkale Muharebelerinin son bulunduğu gerçeğinden hareketle, çeşmenin Çanakkale muharebeleri sonrasında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Yalova Köyü Camii ve Haziresi

Yalova Köyü Eceabat ilçe merkezine 15 km mesafededir. Köy sınırlarında Akbaş Tekkesinde 5, Eski Köy Mezarlığında 3, cami haziresinde 10 ve köy mezarlığında 129 olmak üzere toplamda 147 adet Osmanlı dönemine ait mezar taşı bulunmaktadır. Yalova Köyü sahip olduğu kültürel eserlerle Kilitbahir Köyü'nden sonra en zengin köydür. Aynı zamanda Çanakkale muharebeleri esnasında kullanılan harp yolu üzerinde mevcut 3 çeşme üzerinde 4 kitabe, köy meydanındaki çeşme üzerinde 1 kitabe ve son olarak cami giriş kapısının üstünde 1 adet olmak üzere toplamda 6 adet kitabe bulunmaktadır. Onarım kitabesi olduğu anlaşılan cami kitabesinde²⁵ köyün eski adı olan Yalakabad ismine tesadüf edilmektedir.

Hâcî Mustafa Ağa bu câmi'i

Eyledi tecdîd Yalakâbad'da

Babası Hâcî Hüseyin'e kendine

Ola yâ Rabbî şefî' cennâta

1178 / Milâdi: 1764-5

Caminin Hacı Mustafa Ağa tarafından 1764-5 yılında onarımdan geçirildiği görülmektedir. Cami haziresinde bulunan mezar taşlarında Kırcaali ismine ve yine köyün eski adı olan Yalakabad isimlerine tesadüf edilmiştir. Aynı şekilde Hattat Siyahi Hafız ve Çerkez Zekeriya şeklinde köyün demografik yapısına dair ipuçları veren ifadelere de denk gelinmiştir.

Köy mezarlığı içerisinde ayrılarak subay şehitliği haline getirilen alanda yazılı iki mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Çanakkale Muharebelerinde şehit olan Sahra Topçu 5. Alay'ın 3. Tabur kumandanı Ali Haydar Efendi'ye aittir. Kitabe metnine göre Ali Haydar Efendi 19 Temmuz 1915 tarihinde şehit olmuştur. Bu haliyle Çanakkale muharebelerinde yazılı bir mezar taşına sahip ender şehitlerden birisidir. Diğer mezar taşı ise 14. Kolordu İstihkâm Kumandanı Binbaşı Çırpanlı Zeynel Abidin Bey'e aittir. Kitabe metnine göre 10 Nisan 1917'de vefat ederek buraya defnedilmiştir. Subay şehitliği içerisinde yer alan diğer mezar taşlarında yazı bulunmadığından kimlikleri tespit edilememiştir.

25 Bkz. Ek 16: Yalova Köyü Camii Kitabesi

1915 yılında kullanılan harp yolu üzerinde bulunan çeşmelerden bir tanesi üzerinde 2 kitabe barındırması sebebiyle özeldir²⁶. İlkini inşa kitabesi olduğu anlaşılan kitabelerden diğeri onarım kitabesidir. İlk kitabeden 1837-8 yılında Hacı Muhammed Ağa'nın kayınvalidesi Emetullah Kadın tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Diğer kitabeden ise çeşmenin Çanakkale Muharebeleri esnasında yarımada konuşlu 3. Kolordu'nun Levazım Heyeti tarafından yenilediği anlaşılmaktadır. Bu haliyle çeşmenin Çanakkale Muharebeleri için yarımada sevk edilen ve köyün denize kıyısı olan Akbaş Limanına inerek cepheye sevk edilen askerlerin kullandığı bir çeşme olduğu sonucu çıkmaktadır. Aynı yol üzerinde bulunan bir diğer çeşme "Cevat Paşa" ismini taşımaktadır. Ancak bu çeşme harap durumda bulunduğundan kitabesi köy meydanında bulunan eski okul bahçesine muhafaza amaçlı tutulmakta idi. Çalışma süresinde çeşme kitabesine burada tesadüf edilemediğinde, kitabenin akıbeti dönemin köy muhtarına sorulmuş olup Çanakkale Müzesi'nden yetkililer tarafından alındığı cevabı alınmıştır. Aynı güzergâh üzerinde bulunan bir diğer çeşme ise Çanakkale Muharebeleri esnasında 3. Kolordu komutanlığı görevini yürütmüş olan Esat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Nitekim kitabesinde de Esat Paşa Çeşmesi yazmaktadır. Çeşmenin muharebeler esnasında çekilmiş fotoğrafı da bulunmaktadır¹⁷.

Sonuç ve Değerlendirme

Eceabat Merkez Camii'nin Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı 1915 yılında, dönemin Eceabat Kaymakamı Rami Bey tarafından hizmete açıldığı ve tamiyeli ebced usulü ile tarihin düşürüldüğü bir kitabeyle sahip olduğu görülmüştür. Çalışma sonunda önerilerimizden biri, cami isminin kitabe metninde de ifade edildiği şekliyle "Ece Gazi mescidi" olarak değiştirilmesidir. Kilitbahir Cahidî Sultan Camii haziresinde 122 mezar taşı tespit edilmiş olup bunlardan biri Çanakkale şehir merkezinde ismi Necip Paşa Cami'sinde yaşatılan Necip Paşa'ya aittir. Tabip Hasan Cami ise 1907 yılında askerinin desteği ile yeniden hizmete açılmıştır ve camiye ismini veren Tabip Hasan Efendi'nin mezar taşı Namazgâh Tabyaları içindedir. Kırklar Camii ise Kutbî Ömer tarafından inşa ettirilmiş, 1902 senesinde Tahsin isminde birinin desteğiyle onarım görmüştür. Bir vakıf gelirinin olmaması nedeniyle ihtiyaçları karşılanamadığından zamanla yıkıldığı anlaşılmıştır. Bigalı Köy Camii'ne değinecek olursak, kitabesine göre 1643 senesinde inşa edilmiştir ve bu haliyle yarımada ki en eski cami yapılarından birisidir. Beşyol Köyü Camii haziresinde 4 mezar taşına tesadüf edilmiş olup bunlardan birinin Kafkasya muhacirlerinden Hacı Osman Ağa olduğu görülmüştür. Cami kitabesine göre ise camiyi inşa ettiren kişinin Hacı Ömer Ağa olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yalova Köyü Camii ise 1764 yılında Hacı Mustafa Ağa tarafından yenilenmiştir. Haziresinde 10 mezar taşının olduğu tespit edilmiştir. Özetle Eceabat ilçe merkezinin aksine köylerin Osmanlı dönemine ait yapılar ve kültürel eser varlıkları anlamında daha zengin oldukları anlaşılmaktadır. Bu yapılar ve eserler sahip oldukları işlemler ve motifler açısından da incelenmeyi hak etmektedir. Bu konuda bazı çalışmalar yapılmış olsa da tüm alanı kapsayan bir çalışma bulunmamaktadır.

Sonuç olarak vakıflarla olan bağların yapıların ayakta kalabilmelerinde önemli bir

26 Bkz. Ek 17: Yalova Köyü Emetullah Kadın Çeşmesi

27 Bkz. Ek 18: Esat Paşa Çeşmesi'nin Çanakkale Muharebelerine Ait Fotoğrafı

rol oynadığı, aksi bir durumun yani herhangi bir vakıfla bağın olmamasının yok olmayı hızlandırdığı (Kırklar Camii örneğinde olduğu gibi) görülmüştür. Bu durum vakıf kültürünün ve vakıfların ne kadar önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. BEO. 4224-316755

BOA. BEO. 4391-329289

BOA. İ. TAL. 504-8/1

BOA. İ. TAL. 504-8/2

BOA. Y. MTV. 64-91

BOA. İ. TAL. 33-11

BOA. Y. PRK. EV. 3-65

BOA. AE. SABH. I. 145-9782

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA.110-9-1-9 (Birinci Dünya Harbi)-Klasör No: 5384 – Yeni Dosya No: 25 – Eski Dosya No: 181 Fihrist No: 1-44

2. Kitaplar - Makaleler

Acıoğlu, Y. (2008). Kilitbahir Cahidi Sultan Külliyesi, Akdemir ve diğerleri (ed.). *Eceabat Değerleri Sempozyumu, 27 Ağustos 2008, Çanakkale, Türkiye, Bildiriler içinde* (s. 77-96). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

Azamat, N. (1993). Cahidi Ahmed Efendi. *İslam Ansiklopedisi* (93). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 16-17.

Berk, S. (2006). *Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

C. İnce (kişisel iletişim, 25 Eylül 2022).

Çalışlar, İ. (2010). *On Yıllık Savaş, Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çetin, O. (2019, Mayıs). Osmanlı mezar taşlarının önemi ve sanatsal boyutu, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(1), 39-52.

E. Ok (kişisel iletişim, 10 Mart 2018)

Günaydın, Y. T. (2018, Nisan). Zamanı Aşan Taşlar: Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları, *Belleten*, 82(293), 357-359. doi: 10.37879/belleten.2018.357

Hayta, N., Birbudak, T. S. (2010). *Balkan Savaşları'nda Edirne*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Kucur, S. S. (2015). Mezartaşları. C. Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (435-441). C. 5, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş.

Kurtman, N. (1991). Çanakkale Eserlerinden Örnekler. *Vakıf Haftası Dergisi* (8), 171-178.

Özgür, G. (2008). *Balkan Savaşları ve Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Sabah, İ. (2019). *Tarihi Gelibolu Yarımadası'nda Geçmişten Günümüze Kalan Mezar Taşları ve Kitabeler*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Schick, İ. C. (2013, Ekim). Şehrin yok edilmekte olan yazılı hafızası: kitabeler. *Toplumsal Tarih Dergisi*, (238), 88-93.

Taymaz, B. (2022). *Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Toker, H., Aslan, N. (2009). Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri (1). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Tunç, A., Bayrak, N., Tokeşer, F. G. (2015). *Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen Cerideleri* (1). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Tülek, V. (2009, 18 Mart). Çanakkale Geçilmez... Cevat Paşanın Rüyası. *Türkiye*. Erişim adresi: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/vehbi-tulek/canakkale-gecilmez-cevat-pasanin-ruyasi-403647>

Uysal, A. O. (2008) Kilitbahir (Kilidü'l-bahr)'de Tarihî Doku ve İki Hamam, Akdemir ve diğerleri (ed.). *Eceabat Değerleri Sempozyumu, 27 Ağustos 2008*, Çanakkale, Türkiye, Bildiriler içinde (s. 53796). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

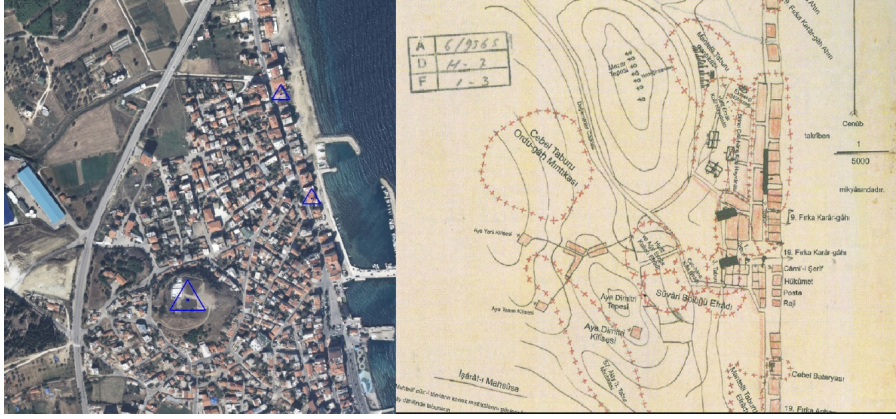
Yakıt, İ. (2009). Yakut'un Kendi Seyahatlarına Düşürdüğü Tarihler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (39), 211-219.

EKLER

Ek 1 (Eceabat Merkez Camii – Ece Gazi Mescidi)

Ek 2 (19. Tümen Ceridelerinde Ece Gazi Mescidi)

Ek 3 (Necip Paşa'nın Kabri)

Ek 4 (Bedile Hanım'a Ait Mezar Taşı)

Ek 5 (Tabip Hasan Camii)

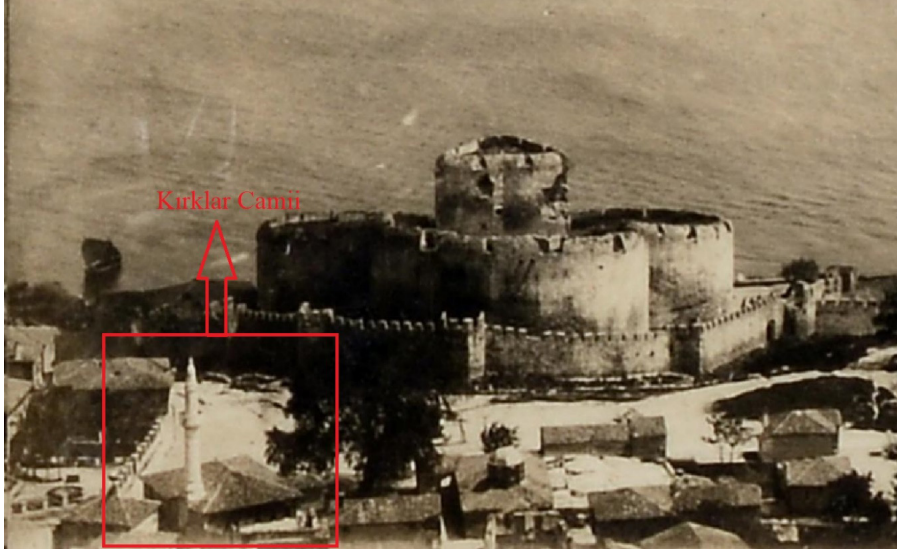
Ek 6 (Tabip Hüsnu Hasan Efendi'ye Ait Mezar Taşı)

Ek 7 (Tabip Hasan Camii Kitabesi)

Ek 8 (Tarihi Fotoğrafta Kırklar Camii)

Ek 9 (Kırklar Camii Kitabesi)

Ek 10 (Beşyol Köyü Camii Kitabesi)

Ek 11 (Hacı Osman Ağa'ya Ait Mezar Taşı)

Ek 12 (Bigalı Köyü Camii Minaresi Üstünde Yer Alan Kitabe)

Ek 13 (Bigalı Köyü Süleyman Paşa Çeşmesi Kitabesi)

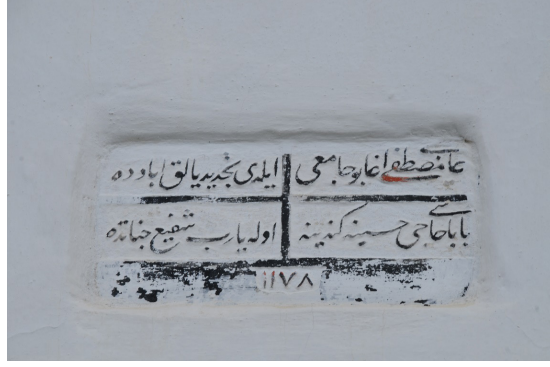
Ek 14 (Bigalı Köyü Hamamı)

Ek 15 (Bigalı Köyü Binbaşı Mehmet Nedim Bey Çeşmesi Kitabesi)

Ek 16 (Yalova Köyü Camii Kitabesi)

Ek 17 (Yalova Köyü Emetullah Kadın Çeşmesi)

Ek 18 (Esat Paşa Çeşmesi'nin Çanakkale Muharebelerine Ait Fotoğrafi)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi

Çanakkale Onsekiz Mart University
Atatürk and Gallipoli Campaign Research Centre

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Mehmet KIBIL

April 25, 1915 Anzac Landing: Did the Anzacs Land in the Wrong Place?

Ahmet USLU

Gagauz in the Turkish Press (1931-1938)

Hasan KARAKUZU

The Life and Political Struggle of Çanakkale MP Zekiye Gülsen.

**Gülzade Merve İNCE
Cevat İNCE**

Typology of Tekirdağ Kapaklı/Karaağaç Village Mosques and Seminary Mosques

İsmail SABAH

Findings on the Historical Mosque Inscriptions and Ottoman Gravestones in the Cemeteries in Eceabat District

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

www.canakklearastirmalari.comu.edu.tr